

**УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ПОЉОПРИВРЕДНИ ФАКУЛТЕТ**

Мр Татјана Ивановић

**УНАПРЕЂЕЊЕ РАДА ПОЉОПРИВРЕДНЕ
САВЕТОДАВНЕ СЛУЖБЕ КАО ЧИНИЛАЦ
ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ
СЕВЕРНОГ КОСОВА**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

ЛЕШАК, 2015. година

**UNIVERSITY OF PRISHTINA
AGRICULTURAL UNIVERSITY**

Mr Tatjana Ivanović

**IMPROVEMENT OF AGRICULTURAL
ADVISORY SERVICES AS A FACTOR OF
ECONOMIC DEVELOPMENT OF
AGRICULTURE OF NORTH KOSOVO**

Doctoral dissertation

LEŠAK, 2015.

**УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ПОЉОПРИВРЕДНИ ФАКУЛТЕТ
ЛЕШАК, СРБИЈА**

Докторска дисертација
Поднета 2015

УДК: 631.330*5-21/22:338(497.115)(043.3)

**УНАПРЕЂЕЊЕ РАДА ПОЉОПРИВРЕДНЕ САВЕТОДАВНЕ СЛУЖБЕ
КАО ЧИНИЛАЦ ЕКОНОМСКОГ РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ
СЕВЕРНОГ КОСОВА**

Мр Татјана Ивановић
Пољопривредни факултет, Лешак

Извод: Најбољи начин да научна достигнућа у пољопривредној производњи буду примењена у пракси на сеоским газдинствима је пољопривредна саветодавна служба. Један од предуслова унапређења пољопривредне производње на сељачким газдинствима је пољопривредна саветодавна служба и од улагања средстава у развој пољопривредног саветодавства зависи и развој саме пољопривреде. Основни циљ пољопривредне саветодавне службе је едукација и усавршавање пољопривредних произвођача у циљу побољшања производно економских показатеља на газдинству. Искуства развијених земаља у погледу развоја пољопривредне саветодавне службе, модела организовања и финансирања, могу да допринесу успостављању одговарајућег модела саветодавства. У Србији је присутно државно организовано и финансирано пољопривредно саветодавство и овај модел саветодавства тренутно одговара друштвено економским условима с обзиром на чињеницу да је пољопривреда скоро у целини организована на породичним пољопривредним газдинствима.

У унапређењу пољопривредне производње на сеоским газдинствима саветодавна служба спроводи одређене активности и методе рада. Да би пољопривредна саветодавна служба успешно реализовала своје активности које се односе на пружање услуга, едукацију и обуку пољопривредних произвођача она мора да буде правилно организована. Различити приступи и модели организовања пољопривредне саветодавне службе развијених земаља, показују да сваки од њих има одређене предности и недостатке. Све то представља полазну основу за проналажење адекватног модела организације, активности саветодаваца и метода рада пољопривредне саветодавне службе која би у нашим условима дала најповољније резултате. На подручју северног Косова саветодавна служба би требало да подстиче развој пољопривреде и побољшање економских ефеката на газдинству, образовање пољопривредника и друге активности које би требало да допринесу даљем развоју овог подручја.

Кључне речи: пољопривреда, сеоска газдинства, саветодавци, пољопривредна саветодавна служба, организациони модел, активности и методе рада.

Докторска дисертација је одложена у библиотеци Пољопривредног факултета Универзитета у Приштини (138 страна, 5 слика, 21 табела, 4 графикона и прилог, оригинал са изводом на српском и енглеском језику).

**UNIVERSITY OF PRISHTINA
AGRICULTURAL UNIVERSITY
LEŠAK, SERBIA**

**Doctoral dissertation
Submitted in 2015**

UDK: 631.330*5-21/22:338(497.115)(043.3)

**IMPROVEMENT OF AGRICULTURAL ADVISORY SERVICES AS A
FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRICULTURE OF
NORTH KOSOVO**

Tatjana Ivanović, M.Sc.
Faculty of Agriculture, Lešak

Abstract: The best way to implement scientific achievements in agricultural production in practice on country farms is the Agricultural Extension Service. One of the preconditions for the improving the agricultural production on country farms is the agricultural advisory service. The development of the agriculture itself depends of investing in the Agricultural Extension Service. The main objective of the Agricultural Extension Service is education and training of farmers to improve production and other economic indicators on the farm. The experience of developed countries in terms of development of agricultural advisory services, organizational models and funding, can contribute the establishment of an appropriate model of agricultural advisory service. In Serbia there is state organized and financed Agricultural Extension Service and this advisory model is currently in accordance with the socio economic conditions due to the fact that agriculture in Serbia is almost entirely organized on the family farms.

For the improvement of agricultural production on country farms Agricultural Extension Service conducts certain activities and methods. To implement successfully its activities relating to the provision of services, education and training of farmers, Agricultural Extension Service have to be properly organized. Various approaches and models of organization of agricultural advisory services in developed countries show that each of them has certain advantages and disadvantages. All this provides a starting point for finding an adequate model of organization, activities and work methods of advisors of Agricultural Extension Service, which, in our circumstances gave the best results. In the area of Northern Kosovo the Agricultural Extension Service should encourage the development of agriculture and the improvement of the economic effects on the farm, educations of farmers and other activities that should contribute further development of this area.

Keywords: agriculture, country farms, advisors, Agricultural Extension Service organizational model, the activities and working methods.

Doctoral dissertation has been stored in library of Faculty of Agriculture, University of Priština (138 pages, 5 pictures, 21 table, 4 graphs, and attachment, original in Serbian language with abstract in Serbian and English language).

Садржај

1. Увод	1
1.1. Предмет и циљ истраживања.....	4
1.2. Преглед литературе	6
1.3. Радна хипотеза	16
1.4. Метод рада и извори података.....	17
2. Резултати истраживања	18
2.1. Настанак и развој пољопривредне саветодавне службе у свету	18
2.2. Настанак и развој пољопривредне саветодавне службе на територији Републике Србије	28
2.3. Циљеви пољопривредне саветодавне службе	36
2.4. Организациони модели и начин финансирања пољопривредне саветодавне службе	37
2.5. Тренутно стање и карактеристике пољопривредне саветодавне службе Републике Србије	52
2.5.1. Активности и методе рада пољопривредних саветодаваца	67
2.5.2. Анализа рада Пољопривредне саветодавне службе Косовска Митровица.....	79
2.6. Развој пољопривреде северног Косова као један од циљева пољопривредне саветодавне службе	94
2.7. Могућност унапређења организације рада, активности пољопривредних саветодаваца и метода рада пољопривредне саветодавне службе	104
3. Дискусија	112
4. Закључак	124
Литература	128
ПРИЛОГ	135

1. Увод

Привредни развој сваке земље прати значајна улога пољопривреде. Пољопривреда је та која на почетку привредног развоја обезбеђује акумулацију за развој ванпољопривредних делатности, а затим и јефтину радну снагу за рад у тим делатностима. У пољопривреди се такође обезбеђују сировине за прехрамбену и произвођачку индустрију. Истовремено, пољопривреда је и важан потрошач индустријских производа и других услужних делатности.

Пољопривредна производња зависи од већег броја чинилаца (природних, људских, техничко-технолошких и др.). Србија има велике могућности у области пољопривредне производње захваљујући бројним природним ресурсима којима располаже. Повољни климатски услови, карактеристике земљишта, расположиви водни ресурси упућују на то да пољопривреда представља један од стратешких праваца развоја. Зато већина становништа како урбаних тако и руралних подручја у њој види развојну шансу Србије. Међутим, ако ти потенцијали пољопривреде нису адекватно искоришћени не могу довести до раста и развоја пољопривредне производње.

Пољопривреда све више зависи од резултата научних истраживања. Та истраживања обављају бројне непроизводне организације у пољопривреди као што су: образовне институције (школе и факултети), научне организације (научни институти и факултети) и пољопривредна саветодавна служба. Поред њих присутне су и многе асоцијације пољопривредних произвођача, организоване по производном принципу (Заједнице за воће, индустријско биље, месо и др.) (Новковић, Шомођи, 2001).

Република Србија располаже са 5,05 милиона ха пољопривредног земљишта од чега се 73% користи на интензиван начин (у виду ораница, воћњака и винограда), а остатак пољопривредних површина чине ливаде и пашњаци.

Пољопривреда Србије је скоро у целини организована на породичним пољопривредним газдинствима. Власничка структура газдинстава у Србији показује да од 631552 регистрована газдинства, 99,5% чине породична пољопривредна газдинства и та слика је једнака и у Војводини и у централној Србији са врло малим разликама.

Према величини поседа у Републици Србији доминирају газдинства мале просечне површине КПЗ (коришћеног пољопривредног земљишта). Највеће учешће у укупном броју газдинстава (48,1%) имају мала газдинства без земље или са поседом до 2 ха која користе само 8% КПЗ. Насупрот томе газдинства величине 50 ха чине само 1% укупног броја газдинстава, а располажу са отприлике једном трећином КПЗ. У односу на просек ЕУ-27 и земље у

окурењу, у Србији постоји већа заступљеност газдинстава величине 2-10 ха у укупном броју газдинстава (43%) и коришћеном пољопривредном земљишту (35%) (**Богданов Наталија, Бабовић Марија, 2012**).

Резултати Пописа пољопривреде 2012. године, показују да укупан број лица која раде у пољопривреди Србије као чланови домаћинстава или стално запослени на газдинствима износи 1442628. Удео пољопривреде у укупној запослености у Србији је веома висок, међу највишима у Европи и износи 21%. (**Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024, 2013**).

Велики број малих породичних пољопривредних газдинстава често није у могућности да се прилагоди променама на тржишту и на прави начин искористи факторе пољопривредне производње. Такође нису у могућности да испрате најновија достигнућа у пољопривреди и науци уопште, па се зато мора организовано приступити обучавању власника пољопривредних газдинстава како би то допринело расту и развоју пољопривредне производње.

Најбољи начин да научна достигнућа у пољопривредној производњи буду примењена у пракси на сеоским газдинствима је пољопривредна саветодавна служба. Пољопривредне саветодавне службе (или пољопривредне стручне службе) баве се применом научних и стручних достигнућа у пољопривреди односно трансфером знања у непосредну праксу (**Новковић, Шомођи, 2001**). Пољопривредна саветодавна служба повезује произвођаче и државне институције које се баве проблемима аграрне политике. Пољопривредна саветодавна служба извршавањем сопствених задатака организовано, ефикасно и рационално треба да омогући да се пренесу научна достигнућа у праксу и на тај начин допринесе развоју пољопривредне производње на сеоским газдинствима.

То значи да је један од услова за унапређење пољопривредне производње на сеоским газдинствима пољопривредна саветодавна служба и од улагања средстава у развој пољопривредног саветодавства зависи и развој саме пољопривреде.

Унапређење саветодавне службе наше земље питање је од изузетног значаја, нарочито кад се има у виду вишедеценијски положај пољопривреде и чињеница да чак 85% Републике Србије чине рурална подручја у којима живи 55% укупног становништва које остварује више од 40% друштвеног производа наше земље (**План стратегије руралног развоја 2009-2013, 2009**).

Управо је пољопривреда примарни фактор за поспешивање економског развоја северног Косова. То је област која обухвата Косовско-Митровачки округ са општинама Косовска Митровица, Звечан, Зубин поток, Лепосавић и енклаве Вучитрн и Србица. Ове општине покривају површину од 58890 ха на којој се налази 180 села са 7864 газдинства у којима живи 61000 становника. Лоша

безбедоносна ситуација, велика незапосленост, тешки услови живота и рада условили су миграције становништва према градовима, због чега су многа села без становника или са малим бројем сеоских домаћинстава. Тако лоша слика у свим сферама пољопривреде на подручју северног Косова, могла би се побољшати активирањем земљорадничких задруга и откупних станица за пољопривредне производе који би се даље пласирали фабрикама на финалну прераду. Улога саветодавства у овим крајевима била би од непроцењиве важности пре свега у давању савета у пословању, вођењу књига, удруживању пољопривредника, примени агротехничких мера, у организовању семинара и друго.

Све напред наведено указује на то да је пољопривредна саветодавна служба једна од организационо развојних мера аграрне политике и јачање веза између саветодаваца, фармера, истраживача треба да буде у складу са стратегијом развоја аграрне политике. Основни циљ пољопривредне саветодавне службе је едукација и усавршавање пољопривредних произвођача у циљу побољшања производно економских показатеља на газдинству.

С обзиром на актуелност и значај ове проблематике у овом раду начињен је покушај да се на бази страних и домаћих искустава укаже на значај и улогу пољопривредне саветодавне службе у унапређењу пољопривредне производње, могућности унапређења организације пољопривредне саветодавне службе, али и активности и метода рада пољопривредних саветодаваца. Унапређење саветодавне службе наше земље је важно, пре свега због тога што је пољопривреда дуго била у незавидном положају, јер чак 85% Републике Србије чине рурална подручја. То су подручја где је густина насељености испод 150 становника по квадратном километру, а 55% становништва наше земље живи у таквим условима и ту је пољопривреда главни ако не и једини извор прихода. И уз такву демографску слику, уз врло повољне природне ресурсе за ову производњу и добро организовану и развијену саветодавну службу у овој области могли би се постићи бољи резултати. Зато је од посебног значаја јачање саветодавне службе и њене улоге у руралном развоју Србије и повезивању надлежних институција и пољопривредних произвођача у тим срединама. На подручју северног Косова саветодавна служба би требало да подстиче развој пољопривреде и побољшање економских ефеката на газдинству, образовање пољопривредника, производњу здравствено исправне хране и многе друге активности које би требало да допринесу даљем развоју овог подручја.

1.1. Предмет и циљ истраживања

Економска криза која је захватила готово све земље у транзицији није мимоишла ни Србију. Велики индустријски комплекси престали су са радом и тиме довели до затварања великог броја радних места односно смањивања могућности запошљавања у градовима. Онда се та радна снага прелила у друге сфере привреде па и пољопривреду, нарочито у руралним подручјима у околини већих привредних центара.

Удео пољопривреде у укупној запослености Србије је веома висок. Супротно очекивањима, од почетка економске кризе запосленост је смањивана и у пољопривреди, која по правилу у условима криза апсорбује вишкове радне снаге из других сектора. Ово се може објаснити високим уделом запослених на сезонским и повременим пословима у пољопривреди, који су током кризе врло осетљиви на колебања на тржишту рада (**Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024, 2013**).

Србија спада у ред европских земаља са повољним земљишним ресурсима, будући да располаже са 0,7 ха пољопривредног, односно 0,45 ха ораничног земљишта по становнику. Уз остале повољне природне услове могућности за даље унапређење пољопривредне производње су велике. Којом брзином ће ићи то унапређење зависи од тога колико ће брзо нова знања и нове технологије производње бити имплементирани у пољопривредну производњу. У свему томе значајна је улога пољопривредне саветодавне службе.

Задатак пољопривредне саветодавне службе је унапређење пољопривредне производње, биљне или сточарске, на имањима произвођача и задруга, увођењем нових сората и хибрида пољопривредних биљака и раса домаћих животиња, као и увођењем савремених технолошких решења у производњу. Пољопривредне саветодавне службе су битне за трансфер знања и информација у пољопривредну производњу. У свету, пољопривредне саветодавне службе прешле су дуг пут развоја кроз различите моделе организовања и финансирања. Искуства развијених земаља могу да допринесу успостављању одговарајућег модела саветодавства који ће најбоље одговарати условима земље у којој се успоставља али и самим произвођачима. И Србија тежи успостављању адекватног модела организовања и финансирања пољопривредног саветодавства и сва искуства других развијенијих земаља било добра или лоша, допринеће да пољопривредна саветодавна служба као организационо развојна мера аграрне политике да најбоље резултате.

Предмет истраживања у овом раду је анализа досадашњег развоја пољопривредних саветодавних служби у свету и код нас, оцена тренутног стања и улоге саветодавства и основни циљеви пољопривредне саветодавне службе као покретачке снаге за раст и развој пољопривредне производње на сеоским газдинствима.

Предмет истраживања је и оперативни рад пољопривредних саветодаваца у Републици Србији, активности пољопривредних саветодаваца, начин организације рада и методе рада које примењују саветодавци у пружању својих услуга произвођачима.

Циљ истраживања је утврђивање значаја пољопривредне саветодавне службе као фактора економског развоја пољопривреде северног Косова, као и изналажење могућности њеног унапређења. Ситуација на северу Косова је због много разлога врло специфична и тешка и нема назнака да ће ствари бити боље него што јесу. Управо је пољопривреда светла тачка у којој би требало тражити излаз у развоју овог дела земље. Проблем који постоји на северу Косова је и у томе што се земљиште не укрупњава па се не може говорити о некој већој, индустријској производњи. Анимирање малих произвођача да покрену или побољшају већ постојећу производњу први је корак ка унапређењу пољопривредне производње овог краја. Рад на повезивању пољопривредних произвођача у различите облике удруживања пољопривредника такође доприноси даљем напретку. Пољопривредна саветодавна служба има важну улогу у томе, па је у раду анализиран рад пољопривредне саветодавне службе Косовска Митровица, као регионалне службе за Косовско-Митровачки округ.

1.2. Преглед литературе

Пољопривредно саветодавство представља област коју су обрађивали многи страни и домаћи аутори.

Пољопривредно саветодавство има дугу традицију и у Европи свој институционални развој доживљава крајем 19. века развојем пољопривредних факултета. Међутим, с обзиром на значај пољопривредног саветодавства на развој пољопривреде и укупан друштвени развој, експанзија развоја пољопривредног саветодавства је посебно изражена последњих двадесет година 20. века. Велики допринос развоју и унапређењу ове службе у свету дале су велике светске организације попут Светске банке која је у исто време финансијер и координатор саветодавних активности у свету. Ту је још и Организација за исхрану и пољопривреду Уједињених нација (FAO) и др.

При писању овог рада сусрела сам се са бројним радовима из ове области и резултате рада и искуства многих аутора из ове области покушаћу да прикажем у овом делу.

Прва удружења фармера и њихове активности забележене су 1743. године у Шкотској. Након тога слична удружења су се образовала и у Француској 1756. године, у Данској 1769. године и 1784. године у Енглеској и Америци (**Новковић, Шомођи, 2001**).

Ширење знања ка сељацима има своју дугу историју која датира много пре деветнаестог века који се сматра историјским почетком првих модерно организованих система саветодавства у пољопривреди. Појам пољопривредног саветодавства „agricultural extension“ (енгл. extension-ширење) је новијег доба и његова употреба се у почетку веже за појам „university extension“ или „extension of the university“, настао у Великој Британији 1840. године. И у Америци на почетку прошлога века користи се појам „extension education“, при чему се „extension“ сматра видом образовања одраслих који је у то време највише био заступљен на пољопривредним факултетима који су своје предаваче слали широм земље (**Јанковић, 2007**). Исти аутор даље наводи да се основна значења појмова који означавају саветодавство у данашњем смислу речи крећу око „саветовања“, „разјашњавања“, „расветљивања“, „поједностављивања“ и слично. Заједничка црта овим појмовима креће се од претпоставке да постоје две стране: експерти који имају знања и који морају да саветују, да разјасне и расветле ствари, да поједноставе научна сазнања зарад „обичног“ народа који „живи у мраку незнања“ и томе слично. Стога је овај однос у правом смислу речи однос учитеља и ученика, „родитеља и детета“, у коме „дете“ има улогу да слуша савете „паметнијег“ и да дела како му се каже.

Миладиновић Марица (2007) истиче да пољопривредно саветодавство треба посматрати као инструмент развоја пољопривреде и села и посветити му више пажње у организацији и планирању. Проблем планирања пољопривредног

саветодавног рада је комплексан, како теоријски тако и практично. Планирање захтева стручност и интердисциплинарни сарадњу, јер се ради о вишедимензионалном процесу који захвата многе проблеме. Проблему планирања саветодавног рада прилази се рурално социолошки.

Прве саветодавне институције на подручју Србије, основане су средином 19. века. Између осталих 1853. године основана је Пољопривредна школа у Топчидеру, која је за две године колико је радила образовала првих 200 пољопривредних стручњака у Србији (**Зорановић, Вукоје, 2002**).

У периоду после Другог светског рата формиране су пољопривредне станице које су превасходно биле окренуте друштвеном сектору, а задружне и друге организације, кооперације пре свега промету. С обзиром на то да ће још дуго времена постојати велики број индивидуалних произвођача, а ради повољнијег коришћења њихових капацитета, бољих производних резултата, постизања бољег стандарда и слично, потребно је обезбедити повољнији однос стручњака, површина и других капацитета индивидуалних произвођача. За то могу послужити саветодавне службе (**Шомођи, 1989**).

Улога пољопривредних станица у пољопривредном саветодавству Србије датира од 50-тих година 20. века. Најчешће су деловале у форми агрозавода или агроинститута. До 2009. године функционисале су у друштвеном сектору уз координацију ИПН (Института за примену науке у пољопривреди). Почетком 2009. године долази до преласка пољопривредних станица из друштвене у државну својину односно Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде постаје њихов оснивач (**План стратегије руралног развоја Републике Србије од 2009-2013. године, 2009**).

Петровић, Јанковић (2007) истичу да без улагања у пољопривредно саветодавство, развој примењених пољопривредних истраживања, едукацију саветодаваца и едукацију самих фармера, пољопривреде земаља у развоју и земаља у транзицији не могу изаћи из „зачараног круга“ неразвијености, без обзира на све остале (позитивне) мере аграрне и руралне политике.

Бадмахалтаев, Зверев (2012) наводе саветодавне услуге у пољопривреди као најбржи пут довођења до пољопривредних произвођача нових знања, умећа, и навика савременог, рентабилног и конкурентног руковођења. Анализирајући неразвијене информационе технологије у пољопривредном индустријском комплексу, недостатак кадрова и сигурних извора информација у Русији, истичу да таква ситуација доводи до тога да је потреба за саветодавством много већа него у развијеним земљама. Исто тако описујући стање данас указују на то да постоје многи разлози који успоравају ефективност ове службе и да се морају предузети мере за њихово елиминисање као што су: решење кадровских проблема, мере којима ће се постићи материјално и техничко оснаживање служби, проширење спектра услуга и друго.

Да би пољопривредник више производио и да му производи буду што је могуће бољег квалитета нужно је да има за то потребно знање. Савремена робна производња захтева професионално, стручно образовање пољопривредника, како би били кадри да прихвате нова знања, нову технологију и технику, а у томе им највише могу помоћи научни и стручни радници из науке и пољопривредних служби који су задужени за трансфер знања до непосредних произвођача. Перманентно образовање је нужност садашњице, а још више сутрашњице. Треба научно и стручно радити на томе и решавати низ организационо-техничких питања како би знање било доступно сваком произвођачу у сваком селу у Србији (**Шкорић, 2014**).

Митровић (2014) такође истиче да је уз општа питања просвете и образовања житеља села, у данашњим условима за развој пресудно стручно образовање пољопривредника. Том циљу сматра он најпре би требало да допринесе системска државна потпора аграрним научним институцијама, као и формирање мреже саветодавних центара за трансфер практичних стручних знања о модерној пољопривреди у којој би се запошљавали агрономи разних специјалности, агроекономисти, ветеринари и сви други аграрни стручњаци.

Примарни циљ пољопривредног саветодавства без обзира којем типу припада и на који начин је организовано је усклађивање државе (макро) и циљева сељака (микро), односно имплементација аграрне политике неке земље (**Новковић, Шомођи, 2001**). Ови аутори даље наводе да се циљеви државе могу дефинисати као:

- стратешки – подмиривање потреба за храном,
- економски – извоз тржишних вишкова,
- еколошки – производња квалитетних производа и заштита животне средине,
- социолошки – репродукција радне снаге у пољопривреди и укупни развој и просперитет села.

Циљеви пољопривредних произвођача су:

- економски – повећање економске ефикасности и ефикасности,
- техничко – технолошки кроз повећање продуктивности рада, олакшавање радних процеса и побољшање услова за рад,
- социолошки – повећање запослености, стварање повољних животних услова и подмиривање друштвених потреба.

У саветодавној науци протеклих деценија појавило се више различитих дефиниција пољопривредног саветодавства које одређују различите циљеве и улоге које се намењују пољопривредном саветодавству. Ту се пре свега мисли на државу и схватање саветодавства као инструмента државне (јавне) политике. Иако је питање приватизације, односно комерцијализације саветодавства последњих двадесетак година веома актуелно, у овој области увек је неопходна

значајна улога државе. Пре свега се мисли на циљеве државне аграрне политике који се у (одређеној мери), могу остварити улагањем у развој пољопривредног саветодавства, нарочито у земљама у којима не постоје услови једне релативно стабилне аграрне политике и адекватни тржишни механизми у пољопривреди. Повећање производње хране и са тим повезана стимулација економског развоја, представља императив, нарочито за неразвијене земље и земље у транзицији. На тај начин ствара се основа за исхрану становништва и повећање животног стандарда популације која, посредно или непосредно, доходак стиче од рада у пољопривреди (**Петровић, Јанковић, 2007**). Исти аутори, даље наводе да је улога државе у остваривању циљева пољопривредног саветодавства веома значајна без обзира да ли је саветодавство организовано и финансирано од стране државе или не. Национални и државни интереси увек су (или би бар увек требали бити) у уској вези са процесом производње хране, руралним развојем, заштитом животне средине и очувањем природних ресурса, борбом против (руралног) сиромаштва и слично. Ово је нарочито важно јер је рурални развој (као економски, еколошки и социјални развој) само део укупног друштвеног развоја.

Михајловић, Марковић Катарина (2004) у свом раду истичу процес друштвено-економске транзиције односно трансформације привредног система као полазне етапе у развоју једног друштва и да су за сваку фазу транзиције карактеристични одређени друштвени и економски феномени који испољавају најчешће негативан утицај на привредни развој, а самим тим и развој аграра. Судајући по искуству претежног броја земаља, пољопривредна саветодавна служба, остварује значајне резултате у аграрном развоју као једна од организационо развојних мера аграрне политике. Упознавање са позитивним или негативним искуствима земаља централне и источне Европе могло би остварити значајан утицај на креирање стручне саветодавне службе код нас јер је процес транзиције увелико захватио и пољопривреду наше земље.

Rivera и Zijp (2003) истичу да само држава може преузети на себе одговорност за то да ли ће саветодавни рад бити усмерен на општу корист и у корист јавних добара.

Qamar (2000) у свом раду износи да не постоји ниједан општи модел пољопривредног саветодавства који би био универзалан, већ да свака земља треба да креира своју пољопривредну саветодавну службу у складу са својим постојећим друштвено-економским, агроеколошким и другим условима.

Ослањајући се на позитивно искуство развијених земаља ЕУ и шире у вези са оснивањем и радом пољопривредних саветодавних служби, све државе централне и источне Европе су током последњих декада 20. века основале ове службе. Чињеница да у формирању пољопривредног саветодавства није примењен јединствен организациони модел, као и да у досадашњем функционисању ових служби нису свугде остварени задовољавајући резултати,

указује поред осталог и на то да не постоје универзална решења за све ситуације, државе и за сва времена (**Михајловић, 2001**).

Петровић, Јанковић (2007) у свом раду износе да би механичко преузимање модела саветодавства од стране мање развијених и земаља у транзицији, пре изазвало негативне последице него дало позитивне ефекте. Зато је за државе као што је Србија и њено саветодавство битно да они који одлучују о моделу саветодавства и обезбеђују ресурсе за њихово функционисање, имају довољно информација не само о успешној пракси саветодавства развијених земаља, него и информације о тешкоћама и проблемима на које су те земље наилазиле. Зато се може рећи да не постоји најбољи модел организације саветодавства, већ је најбољи онај модел који је адекватан друштвеном (социо-економском и културном) контексту сваке поједине државе и њене пољопривреде.

Све ово показује да свака држава, у зависности од степена развијености пољопривреде, потреба фармера за саветодавним радом, традиције и развијености самог саветодавства, као и могућности развоја адекватне организације саветодавства, треба да развија властити модел пољопривредног саветодавства.

Пољопривредна саветодавна служба може бити организована на различите начине (**Новковић, Шомођи, 2001**):

Пољопривредна саветодавна служба организована у оквиру самих фармерских организација где су саветодавне услуге бесплатне, а делом се наплаћују фармерима. Представници овакве организације саветодавства у свету су Данска и Тајван;

Пољопривредна саветодавна служба организована у оквиру пољопривредних факултета и школа. Услуге саветодавства су бесплатне, а универзитети добијају помоћ од државе. Представници оваквог облика организације саветодавства су САД и Индија;

Пољопривредне саветодавне службе организоване у оквиру државне администрације, под чијим окриљем су државне истраживачке институције и експерименталне станице. Код највећег броја развијених земаља у развоју услуге саветодавства пружају потпуно бесплатно, а у Великој Британији и Аустралији неке од услуга се наплаћују.

Исти аутори, истичу да се у зависности од задатака који се постављају пред саветодавство, разликују следећи типови саветодавства:

- принудно саветодавство,
- економско саветодавство,
- образовно саветодавство,
- свеобухватно саветодавство,

- необавезно саветодавство.

Шомођи (1989) указује да бити саветодавац и сарађивати са већим бројем произвођача, организовати њихову производњу, бити информисан и информисати није лак задатак. Саветодавци морају бити добри стручњаци, способни за коришћење савремене научне опреме, мотивисани за стално унапређивање свог стручног знања. Исто тако, морају без потешкоћа да комуницирају са произвођачима и због тога морају владати таквим дисциплинама као што су реторика, логика, филозофија, психологија. Све то захтева образованост, општу културу, социјалност и комуникативност. Аутор такође истиче да саветодавац мора да буде способан да уочени проблем јасно дефинише, открије узроке, предложи начине решавања и у њима активно учествује.

Поповић, Кнежевић Марија (2009) у свом раду разматрају основне етичке аспекте пољопривредног саветодавства који делом проистичу из етичких дилема саме пољопривреде. Мултифункционалност пољопривреде је широко поље етичких избора које заједно са етиком рада саветодаваца с пољопривредницима чине укупан скуп. Запослени у пољопривредној саветодавној служби морају владати основним техникама за решавање етичких избора са којима се свакодневно сусрећу. Као што не постоји јединствени модел саветодавне службе тако не постоји јединствени избор кад су у питању етички аспекти саветодавног рада. Избори у етичким дилемама зависе од читавог низа фактора попут: нивоа развијености пољопривреде, одабране стратегије или модела рада саветодавне службе, нивоа утицаја који имају поједини фактори из окружења у којем саветодавац ради, и многи други.

Један од примарних задатака пољопривредне саветодавне службе је едукација и стручно усавршавање фармера као носиоца производне делатности, али и као кључни процес у аграрном развоју. Едукација и стручно усавршавање у савременим условима не односи се само искључиво на пољопривредно становништво, већ и на носиоце саветодавне делатности односно саветодавце и специјалисте. Пољопривредне саветодавне службе представљају карику у ланцу општег развоја пољопривреде (**Церанић, Пауновић Тамара, Поповић Блаженка, 2011**).

Циљеви и задаци пољопривредног саветодавства нису ограничени само на развој пољопривреде. Велики допринос саветодавства јесте у остваривању циљева руралног развоја (индиректно, али директним ангажовањем) тако да саветодавна служба у пољопривреди постепено еволуира у руралну саветодавну службу (rural extension service) која се као таква ангажује на реализацији конкретних развојних пројеката у локалним заједницама. Саветодавна служба мора да буде на високом степену организованости и обучености саветодаваца да би могла да обавља и задатке у области руралног развоја, развоја локалне

заједнице (community development) и локалних институција (**Петровић, Јанковић, 2007**).

Rivera и сар. (2001) у свом раду посвећују пажњу реформама пољопривредног и руралног саветодавства и истичу значај „руралне“ саветодавне службе за развој микро-предузетништва и свих осталих сегмената који произилазе из оквира аграрног сектора. „Рурална“ и пољопривредна саветодавна служба посматрају се као јединствене службе које руралној популацији и становницима удаљених, „забачених“ крајева омогућавају приступ неформалном образовању и важним информацијама. При томе аутори саветодавство не повезују само са пољопривредом, него наглашавају присуство саветодавства и у другим сферама друштвеног деловања, индустрији, здравству и образовању. Посебно се разматра значај „Система знања и информација у пољопривреди“ и „Система знања и информација у пољопривреди за рурални развој“ као неопходних за повезивање свих актера у процесима аграрног и руралног развоја. Процес успостављања плуралистичког саветодавног система се означава као кључан у смислу ефикаснијег деловања саветодавне службе, при чему је улога државе у њему нужна.

Hall, Kuiper (1998) истичу да се пољопривредно саветодавство суочава са озбиљним изазовима и потребно је истражити алтернативне изворе финансирања и методе трансфера технологије на пољопривреднике. Циљ рада био је да се преиспита процес и резултати комерцијализације и приватизације пољопривредне саветодавне службе Новог Зеланда. Пуна комерцијализација пољопривредног саветодавства Новог Зеланда трајала је 9 година. Током процеса комерцијализације тржиште за плаћене саветодавце је повећано па су многи од њих напустили јавне саветодавне службе да би постали приватни саветодавци. Многи фармери су на почетку били спремни да плате за консултантске услуге. С друге стране примена савета и усвајање нових технологија било је веће међу пољопривредницима када су за савете платили него када савет дође од стране јавних саветодавних служби. Комерцијализација саветодавних служби која се јавно финансира, условила је да су други актери почели да обезбеђују бесплатне савете или ниске цене за пренос информација пољопривредницима.

Развој пољопривреде је снажно повезан не само са концептима интегрисаног руралног развоја, мултифункционалног коришћења руралних подручја, диверзификацијом пољопривреде и јавног здравља, већ је значајан и за одрживи развој. Етичка питања са којима ће се сусрести саветодавци односе се на:

- повећану потребу да се побољша способност и продуктивност фармера;

- потреба за активном интеракцијом са пољопривредницима који захтевају промене у традиционалним стиловима наставе, новим интерактивним и практичним приступима;
- повећана софистицираност и разноврсност у наставним технологијама (коришћење наставних средстава, метода и медија);
- повећана употреба рачунара и интернета за консалтинг, надзор, управљање и едукацију пољопривредника и самих организација;
- повећана употреба рачунара и интернета од стране фармера у њиховим активностима;
- нагласак на новим надлежностима фармера уз преузимање ризика, прилагођавање променама, тимски рад;
- глобализација пољопривредних активности и задатака као што су повећати и проширити међународну сарадњу и комуникације, заједничка улагања у иностранству, међународна такмичења;
- генерално, очекивање побољшања квалитета пољопривредних инструкција и друго (**Karbasioun, Mulder, Biemans, 2007**).

Rivera и Qamar (2003) тумаче саветодавство као мултидисциплинарно, јер комбинује образовне методе, комуникацију и групне технике у циљу промоције аграрног и руралног развоја, док реформисано саветодавство подразумева следеће: обуку саветодаваца и унапређење друштвеног и јавног сектора, развој поузданих стратегија, програма и политика, као и институционално уређење које подстиче развој саветодавства.

Управљање пољопривредним газдинством поред знања и искуства фармера захтева и нека друга знања која пољопривредници немају, па им је потребна помоћ у решавању проблема који излазе из оквира њихових компетентности и способности, као што су израда пројеката, вођење пословних књига, правни савети и друго (**Бировљев, Томић, 1996**).

Nagel (1998) сматра да је саветодавство као организована размена информација и знања, релативно нов феномен. Саветодавство се кроз историју мењало, а главни актери у оквиру саветодавног система су чланови руралних заједница, саветодавци и друго развојно особље, истраживачи и особље комерцијалне или јавне службе и организације за подршку. Две крајње тачке овог система, односно циљеви саветодавства су трансфер технологије и развој људских ресурса. Концепт развоја људских ресурса је много шири од трансфера технологије иако су оба уско повезана. Важан задатак сваког саветодавног система биће да прошири развој људских ресурса за угрожене групе људи са мање формалног и стручног образовања као што су жене пољопривредници, рурална омладина, мали фармери углавном у удаљеним подручјима. Аутор даље наводи алтернативне приступе организације саветодавства као што су: јавно versus приватно, влада versus невладине организације, профитно versus непрофитно, бесплатно versus плаћено, технолошки управљано versus усмерено потребама и друго. Аутор исто тако истиче да је комуникација лицем у лице

традиционално најважнији облик преноса информација, али да су се десиле револуционарне промене у комуникационим технологијама које су драстично повећале брзину и квалитет преноса информација и промениле улогу саветодавних радника у развијеним земљама. Електро-комуникациони системи могу делимично да замене личне посете, а један од главних задатака било којег агента или његовог клијента је повезивање са другим изворима информација. Међутим, 90% саветодаваца који се налазе у земљама у развоју (ФАО, 1990) ради под изузетно тешким и неповољним условима.

Saether (2010) истражује како пољопривредне саветодавне службе реагују на захтеве за новим знањем и да ли оне пружају знање за потребе пољопривреде по конвенционалном агроиндустријском моделу или делују као катализатори за реструктурирање процеса. Саветодавне службе анализирани су као део регионалних иновација система.

Шеварлић (2003) истиче да у условима доминације ситних породичних газдинстава, пољопривредна саветодавна служба (ПСС) представља са земљорадничким задругама један од два стожера аграрног развоја. Постојећу ПСС треба превести у једну саветодавну службу општијег карактера с циљем да уместо садашње практично једне улоге - саветодавних услуга за унапређење пољопривредне производње на приватним газдинствима, пружа саветодавне услуге мултифункционалног карактера ради равномернијег регионалног развоја подручја Србије у 20. веку.

Зорановић, Вукоје (2002) указују на нов начин помоћи пољопривредним газдинствима коришћењем нових информационих техника. Указују и на предност овог метода у односу на класичне, с обзиром на то да је много бржи, ефикаснији и јефтинији. Овај метод омогућава интерактивну комуникацију са саветодавцем, нема просторних препрека ни трошкова путовања, а не изискује потребно време за састанак. Омогућава да се савет добије у свако доба (24 часа на дан), а савети се не ограничавају само на тренутни хитан проблем, већ се може ефикасно користити и као метод перманентног образовања.

Марковић Катарина (2006) у свом раду истиче да су кључна питања значајна за будућу ревитализацију наше пољопривреде и села, начин организовања пољопривредне саветодавне службе, извори њеног финансирања, обезбеђење квалитетног саветодавног персонала и формирање јединственог информационог система.

Јелић, Јовановић Татјана (2009) истичу да је саветодавна служба од фундаменталног значаја за транзицију пољопривреде и она треба да покаже заинтересованима како се воде књиге, како се побољшава расни састав стоке, да је боље шљиве садити гушће итд. Држава ће и даље подржавати овакав систем саветодавства све док дотације не буду укинута оног дана када пољопривредници буду економски ојачали да могу стручну асистенцију да

плаћају сами. То је шанса и за ангажовање младих незапослених агронома који би помагали пољопривредницима да буду још успешнији.

Према **Марковић,(2005)** искуства других земаља показују да је рад невладиних организација у области пољопривредног саветодавства имао велики значај за развој пољопривреде и руралне средине. Те невладине организације показале су се нарочито успешним у реализацији пројеката који се односе на економску ревитализацију локалне заједнице, помоћ развоју сељачих задруга и питањима заштите животне средине.

1.3. Радна хипотеза

Приликом формулисања предмета и циља истраживања у овом раду пошло се од следећих претпоставки:

- Да је потребно урадити анализу досадашњег развоја и тренутног стања саветодавних служби у свету и код нас (у Републици Србији и на северном Косову), а с циљем успостављања ефикасне саветодавне службе;
- Да од примењеног типа организовања пољопривредне саветодавне службе зависи и њихово функционисање уз услов да буду обезбеђени одговарајући чиниоци (кадровски, финансијски, организациони и сл.);
- Да у нашој земљи још није успостављена пољопривредна саветодавна служба на прави начин и да је могуће унапредити начин организације, активности пољопривредних саветодаваца и методе рада пољопривредне саветодавне службе;
- Да је у нашој земљи неопходно у саветодавни систем укључити што већи број пољопривредних произвођача, односно газдинстава јер то доприноси стварању тржишта саветодавних услуга чиме се постиже добијање већег квалитета рада у пружању саветодавних услуга, а тиме и усмереност на клијенте и њихове потребе.
- Да је неопходно да све релевантне институције укључене у саветодавни систем буду у функционалној вези, односно механизми преношења знања из науке ка пољопривредним газдинствима буду поуздани, а предложена решења примењива у датим условима.
- Да је потребно променити приступ пољопривредних произвођача у трансферу знања како би они могли имати директан утицај на проблеме који се требају истражити а за које ће научно истраживачке институције уз помоћ одговарајућих стручних лица пронаћи решења.
- Да циљеви и задаци пољопривредног саветодавства нису ограничени само на развој пољопривреде већ се могу усмерити и на реализацију конкретних развојних пројеката у локаним заједницама, за шта ће послужити анализа оперативног рада пољопривредне стручне службе на подручју северног Косова.

1.4. Метод рада и извори података

Пољопривредно саветодавство је област којом су се бавили и данас се баве многи аутори.

У овим истраживањима коришћени су литерарни извори домаћих и страних аутора у циљу сагледавања досадашњих искустава бројних земаља у вези са развојем пољопривредне саветодавне службе у свету, да би на основу тога урадили анализу постојећег стања ПСС у Србији, као и могућности унапређења исте. Релевантни подаци са терена послужили су за анализу рада ПСС Косовска Митровица и могућност унапређења пољопривреде Косова и Метохије и неалбанског живља на том подручју.

У истраживањима су коришћене методе дескриптивне и компаративне анализе.

За оцену постојећих решења у организацији и раду пољопривредне саветодавне службе код нас, као и поређења са пољопривредним саветодавним службама у другим земљама коришћена је компаративна анализа. С обзиром да пољопривредно саветодавство има дугу историју хронолошки преглед развоја служби у појединим деловима света даје слику стања саветодавства, а анализа појединих релевантних организационих модела саветодавства и начини финансирања дају могућност поређења са стањем саветодавства у Србији.

При проучавању оперативног рада, метода које су примењене и ефеката рада пољопривредне саветодавне службе коришћена је дескриптивна анализа. Дескриптивна статистика је обично први корак у анализи података, а служи за описивање прикупљених података, садржи методе и процедуре за презентовање и сумирање података. Најчешће коришћене процедуре у дескриптивној статистици су графичко и табеларно приказивање, што је у раду и примењено.

За оцену укупног стања пољопривредне саветодавне службе користили смо расположиве статистичке податке, а у анализи рада ПСС Косовска Митровица податке ове службе и ти подаци су обрађени класичним статистичким методама.

Путем интервјуа, разговора са саветодавцима запосленим у ПСС Косовска Митровица, добили смо информације о проблемима у пословању саветодаваца на терену али и проблема који муче пољопривредна газдинства на територији коју својим радом покрива ова саветодавна служба. У раду смо покушали да дамо одговоре, предлоге и решења како би рад саветодаваца био у служби пољопривредних произвођача и како би тиме бар мало помогли српском народу у опстанку и функционисању на подручју где су од давнина живели.

2. Резултати истраживања

2.1. Настанак и развој пољопривредне саветодавне службе у свету

Пољопривредно саветодавство има дугу историју развоја, јер одувек постоји потреба размене знања и искуства између оних који поседују знања и оних којима су та знања потребна да би унапредили своју пољопривредну производњу.

Јанковић (2007) се у свом раду бави дефинисањем пољопривредног саветодавства и појам саветодавства везује за појам „university extension“ који је настао у Великој Британији 1840. године. Међутим, већ 1873. године и 1878. године, универзитети Кембриџ и Оксфорд покрећу акције отварања центара за образовање особа које нису студенти универзитета. И у Америци се сличан појам, на почетку прошлог века, повезује са образовањем одраслих особа и у то време био је најзаступљенији на пољопривредним факултетима с обзиром да су они своје предаваче слали широм земље. 1914. године „Smith-Lewer“ актом је успостављена „Cooperative Extension Service“ која је представљала неку врсту тројне сарадње између савезних, државних и локалних управа са државним колеџима на челу. Таква традиција заслужна је за то да је модел саветодавне службе који је припојен универзитету карактеристичан за Америку и још понеке земље које су прихватиле такав „амерички модел“, нпр. Индија. Најчешће употребљавани појам који корене има у англосаксонском речнику јесте „extension service“. Немачка такође има дугу традицију која датира из половине 19. века (1850 - Баварска Baden Wirttemberg, Hesen) када су постојали тзв. „путујући учитељи инструктори“ (инструктори и краљевски пољопривредни учитељи). Немци користе појам „beratung“ (саветовање) слично као и Британци „advisory work“ који означава ситуацију у којој експерт даје савете али оставља одговорност за избор између алтернатива клијенту (саветодавној особи). Касније се овај концепт шири на друге земље и то: Данску, Холандију, Италију, Швајцарску које су такође имале сличне моделе у периоду од половине па до краја 19. века.

Иако су примери преношења знања, различитих информација и савета фармерима забележени још пуно раније, према **Марковић Катарини (2004)**, први покушаји образовања засновани на модерној научној платформи везују се за **Франсоа Рабела (Rabelais Francois 1494-1553)**. Он је своје ученике подстицао да сазнања из литературе и опажања из природе користе за практичне потребе у свакодневном животу.

Новковић, Шомођи (2001), наводе да је прво удружење фармера формирано у Шкотској 1723. године, а прве практичне активности

саветодавства започете су 1743. године. Слична удружења су се убрзо организовала у већини других пољопривредних земаља: 1756. године у Француској, 1769. године у Данској и 1784. године у Енглеској и Америци. У оваквим удружењима су често организовани заједнички пољопривредни послови, сајмови, изложбе и сл. Прве обуке фармера организоване су у Ирском удружењу фармера 1874. године, а први фармерски институт организовало је фармерско друштво у Масачусету 1863. године. Успостављање националних саветодавних служби у свету текло је следећом динамиком: у 18. веку постојала је једна саветодавна организација, у 19. веку још 7, у 20. веку, до Другог светског рата још 33 а у послератном периоду још 49. Најдужу историју саветодавне службе у пољопривреди имају развијене земље Европе. Већина ових земаља успоставила је националне саветодавне службе у периоду од 18. века до Другог светског рата, мада су неке земље, као нпр. Грчка (1950) и Шпанија (1956) то учиниле после рата. Развијене земље на осталим континентима формирале су своје националне саветодавне службе крајем и почетком 20. века (Аустралија 1890, Канада 1907, Нови Зеланд 1910, САД 1910).

Михајловић, Арсеновић (2002), истражујући развој пољопривредног саветодавства у свету наводе да је у Енглеској, **С. Хартлиб (S. Hartlib, 1600-1670)** објавио **1651.** године књигу под називом: „Један есеј за напредак изучавања земљорадње“ (An Essay for Advancement of Husbandry-Learning). Швајцарски васпитно-образовни реформатор **Хајнрих Песталоци (Johann Heinrich Pestalozzi, 1746-1826)**, под утицајем **Жан Жак Русоа (J.J. Rousseau, 1712-1770)** живо се интересовао за пољопривреду да би од 1775. године почео да води школу за сиромашну децу у којој је део њиховог времена ангажовао на практичном раду, а све са циљем повећања производње на фармама, затим у предењу и ткању памука. Слично је поступао **Филип Емануел фон Феленберг (Ph.E.Von Fellenberg, 1771-1884)** који је од 1806. године до 1884. године, у једном швајцарском месту Хофил-у успешно водио две школе у оквиру којих је основан и ђачки врт ради практичне обуке. За прве образовне институције у пољопривреди наводе се и пољопривредна школа, основана 1779. године у Сарвашу (Zarvas), ондашњој Угарској, а затим школа у Нађ Миклошу (Nagy Micos, 1786) као и академија у Кестехељу (Kesztehely, 1797) која је за 50 година важила као „посебан модел пољопривредног колеџа у Европи“.

Исти аутори, даље наводе да се значајна литература за пољопривреду, почела штампати и објављивати у 17. и 18. веку. У Француској је била објављена енциклопедија (1751-1770) као синтеза бројних радова у пољопривреди. И у Великој Британији се пре 1800. године појављују радови око 200 аутора, а за издавање анала (The Annals of Agriculture and Other Useful Arts), био је најзаслужнији **А. Јанг (A. Young 1741-1820)** који је промовисао напредак учињен у пољопривреди Европе и Америке. У Немачкој се као година оснивања пољопривредног друштва наводи 1764. година. У Француској је старо пољопривредно друштво (касније га је наследила Пољопривредна академија

Француске) почело са објављивањем публикација још 1761. године. У Русији је формирано тзв. „Слободно економско друштво“ са великим експерименталним фармама у близини Ст. Петербурга-а.

Према **Jones (1979, 1981)**, прве пољопривредне стручне службе у модерном добу настале су као резултат кризе и иницијативе људи на власти. Криза је настала услед недостатка кромпира у Европи 1845. године. Нарочито су у Ирској биле посебно тешке последице ове кризе, јер се сеоско становништво претежно ослањало на кромпир у исхрани, а то је трајало до 1851. године. Гроф Clarendon именован је за Ирску 1847. године и убрзо након његовог доласка у Даблин написао је писмо председнику друштва за унапређење и развој пољопривреде (основано 1841. године) које је деловало као централно друштво са бројним локалним пољопривредним друштвима. Ово писмо било је ни мање ни више него званична директива да друштво именује путујуће предаваче који ће путовати у највише погођене округе како би обавестили и показали малим пољопривредницима како да побољшају производњу и како да одгаје неке друге хранљиве усеве осим кромпира. Практични инструктори лорда Clarendona у сточарству, постали су познати, распоређени, пријављени и плаћени у Даблину, а са локалном контролом над својим активностима од стране великих земљопоседника у својим областима. Током 4 године постојања шема њиховог финансирања била је да се половина њихових трошкова подмирује од стране земљопоседника и добротворних донација, а остатак долази из државних фондова под контролом. **Jones (1981)**, даље наводи, да су од средине 1850. године прво у Вуртембергу (Wurttemberg), Хесеу (Hesse) и западној Пруској почели да се именују путујући пољопривредни наставници под покровитељством централних пољопривредних друштава. Након десетак година систем је изузетно брзо растао делом и због кризе међу виноградарима услед разарања изазваних филоксером и постао је формализован. **Jones (1981)**, износи да је 1879. године у Француској основана прва национална у потпуности од стране државе финансирана пољопривредна служба. Ретки путујући пољопривредници именовани пре 1848. године наставили су са радом, али су служили само мањини у земљи. 1847. године министар у реформисаној Трећој републици издао је писмо и снажно похвалио систем и заговарао је његов развој. То је довело до додатних 33 путујућих наставника који се именују у наредних 5 година, а закон донесен 1879. године званично је покренуо службу путујућих пољопривредних наставника. Овом закону практично је дат ефекат декретом 1880. године. Од тада је држава именовала службенике, а њихова дужност била је давање пољопривредних инструкција. Они су као „номади“ у свом одсеку имали задатак да информишу пољопривреднике о модерним открићима и новим изумима који би могли да буду економски исплативи. Број ових радника се ширио и до 1880. године цела Француска је подмирена.

Пољопривредне саветодавне службе на територији Сједињених Америчких Држава имају дугу традицију и предњаче у достигнутом степену

развоја у односу на саветодавне службе у свету. Амерички модел пољопривредне саветодавне службе везује се за факултете. Прве образовне институције на територији САД основане су 1850. године у државама Мичиген и Пенсилванија. Међутим 2 јула 1862. године тадашњи председник Абрахам Линколн (1809-1865) потписује „Morrill Act“,¹ који је заувек променио високо образовање у САД. Закон представља револуцију у високом образовању, јер се свакој држави која има јавно земљиште даје могућност да отвори универзитете специјализоване за пољопривреду, механику и војну технику. Justin Smith Morrill веровао је да ће пољопривредни факултети подстицати примену нове технике, иновације и експериментисање. Констатујући да су бројне европске земље имале сличне школе, Morrill је утицао да САД развију сопствени систем. Линколнова помоћ пролазу Morrillovog закона у комбинацији са Homestead Act 1862. године и успостављање одељења за пољопривреду изазвало је револуцију у области пољопривредног образовања у САД.

1887. године од стране америчког конгреса успостављене су државне пољопривредне експерименталне станице. Прва државна пољопривредна станица у САД основана је у Middletown-у. 1887. године, конгрес је усвојио „Hatch Act“², којим је предвиђено да неопходна основна и примењена истраживања у пољопривреди буду спроведена од стране државних факултета пољопривреде у сарадњи са Министарством пољопривреде САД (УСДА). Пољопривредне експерименталне станице основане су у 16 држава између 1875. године и 1885. године, а сад постоје у свих 50 држава. Формално-правно, пољопривредна саветодавна служба у САД успостављена је 1914.године. Та служба раније је била позната под именом Extension Service, а од 1981. године променила је име у федералну саветодавну службу (The Federal Extension Service) као образовну агенцију У.С.Д.А. чији је задатак да координира активности на релацији: Министарство – образовне институције. Федерални фонд конституисан 1917. године обезбеђивао је неопходна финансијска средства за реализацију образовних програма из области замљорадње (Михајловић, Арсеновић, 2002).

Саветодавни рад је успостављен и у јужној хемисфери дуж широких појасева у јужној и источној Аустралији. Неколико пољопривредних друштава формирано је у другој половини 19. века иако је њихов ефекат био благ, али како је рад државне управе постао организованији, одељења пољопривреде основана су 1870. и 1880. године са циљем развоја потенцијала својих територија. Они су препознали значај пољопривредног образовања под утицајем британске, ирске и неких америчких примера чије су активности нашироко описане у аустралијској штампи. Пре краја века, по специфичном државном законодавству одељења пољопривреде основала су пољопривредне факултете и

¹ Види на – <http://www.cals.ncsu.edu/agexed/aee501/morrill.html>

² Види на – <http://www.britanica.com/EBchecked/topic/256798/Hatch-Act>

експериментални рад у Викторији, Јужној Аустралији, Новом Јужном Велсу, Квинсленду (**Black, 1976**).

Повезано са овим развојем је и званично именовање у овим државама првих путујућих пољопривредних инструктора у касним 1880-тим. Истовремено због потенцијалног значаја млечних производа путујући инструктори су организовали и путујуће школе и државне изложбе, а нарочито она у Мелбурну 1888. године показала је шта је све могуће и дала подстицај пољопривредном напретку. Са неколико „експерата владе“ неких из Велике Британије и САД на почетку, њихов број је током 1890. године и у првој деценији овог века порастао и значајан је њихов саветодавни рад. Постављена је основа за даљи развој иако је њихов утицај на пољопривредне факултете у ранијим годинама незнатан (**Logan, 1984**).

Историја саветодавне службе Јапана је дуга и датира још из периода „Меиђи“ (1868. године). Карактеристика овог периода саветодавства је принудно саветодавство. Овај период рада саветодавне службе назива се још и „период мача“ јер су принудне методе „саветодаваца“ наоружаних мачетама у том периоду биле веома окрутне. Национални систем саветодавства успостављен је 1898. године, али су га фармери под принудом прихватили 1910. године. Након Другог светског рата, паралелно са реализацијом земљишне реформе успостављена је и радикално другачија саветодавна служба. Законом о унапређењу и развоју пољопривреде, донетим 15. јуна 1948. године постављени су формални темељи и правне основе савремене пољопривредне саветодавне службе Јапана (**Новковић, 1992**).

Развој пољопривредног саветодавства у земљама трећег света, у претежној мери везује се за период стицања независности тј. после Другог светског рата. У земљама Латинске Америке и Кариба ове институције најчешће отпочињу са радом средином педесетих година. Искуство Азије и Океаније слично је латиноамеричком с тим да је већина институција на овим просторима оснивана шездесетих и седамдесетих година, а нешто касније и у земљама Африке (**Михајловић, Арсеновић, 2002**).

Исти аутори даље наводе да је на бази података прикупљених у 113 држава, од оснивања првих саветодавних организација (крајем 1800-их) и у Европи и у Северној Америци до почетка 90-тих година 20. века, било основано 198 саветодавних организација. Око 50% од тог броја основано је у последње две декаде посматраног периода. Што се тиче законом уређеног статуса ових организација, треба истаћи да је 81% пољопривредних саветодавних система био основан у саставу министарстава пољопривреде, 2% у саставу универзитета, 4% у саставу разних парламентарних институција, 7% у оквиру невладиних организација, док је само 5% ових система под ингеренцијом невладиних организација и институција (тзв. фармерске групе, групе за самопомоћ и слично).

Новковић (1992), у свом раду наводи да се у зависности од концепта и основних задатака саветодавне службе у свету, разликују следећи типови саветодавства:

ПРИНУДНО САВЕТОДАВСТВО – које за постизање циљева користи легализовану принуду, а у циљу регулације се користи и методама кажњавања усмерених ка онима који се не покоравају принуди. Овакав приступ саветодавству може бити ефикасан само у најранијем стадијуму развоја пољопривреде када је велика већина фармера неслободна или на најнижем ступњу образовања;

ЕКОНОМСКО САВЕТОДАВСТВО – које користи економске подстицаје за остваривање развојних циљева. Овакав тип саветодавства могућ је у тржишним условима привређивања и нарочито је ефикасан у условима оскудице капитала или код директног наступа фармера на тржишту када је њихово образовање минимално. Манифестује се економском стимулацијом производње од стране државе;

ОБРАЗОВНО САВЕТОДАВСТВО – стимулише научни и професионални интерес фармера. Оваквим типом саветодавства омогућава се учење фармера и унапређује научни приступ у размишљању, брига за очување природе и заштите животне средине и других сегмената живота и рада. Овај тип саветодавства делотворан је код вишег нивоа фармера;

СВЕОБУХВАТНО САВЕТОДАВСТВО – успостављено је на законској основи и користи економске подстицаје као што су регресирани цене, партиципација у осигурању, ниже каматне стопе, помоћ у организовању тржишта и друго. Осим економских метода користе се и различите образовне методе. Овај приступ саветодавству делотворан је када су и економски и образовни ниво фармера на високом нивоу;

НЕОБАВЕЗНО САВЕТОДАВСТВО – које се базира на слободној вољи фармера да комуницирају са саветодавном службом. Код овог приступа саветодавству информације и савети фармерима обезбеђују се само на њихов захтев и по потреби. Карактеристичан приступ у условима када су фармери у могућности да се самостално развијају, дају иницијативе и имају нивое финансијских средстава.

Приступи саветодавном раду, уређење и организација пољопривредно саветодавних служби у појединим земљама зависе од друштвено-економског обележја, политичког и културног система, од циљева саветодавства и извора финансирања.

Новковић (1992), такође истиче да према начину административног организовања саветодавне службе у свету могу бити организоване на више начина:

Послови саветодавства се обављају у оквиру самих фармерских организација, које потпомаже држава и оне сарађују са пољопривредним

експерименталним станицама. Саветодавне услуге су делимично бесплатне, а делом се наплаћују. Представници овакве организације саветодавства у свету су Данска и Тајван.

Органи саветодавства се налазе у оквиру државне администрације под чијим окриљем су истраживачке и експерименталне институције. Код овог начина организовања пољопривредне саветодавне службе, саветодавне услуге могу бити бесплатне или се неким делом наплаћују. Највећи број, како развијених, тако и земаља у развоју, организовано је тако да су саветодавне услуге бесплатне, док су представници другог вида организације где се неке од услуга наплаћују Велика Британија, Аустралија.

Послови саветодавства одвијају се у оквиру пољопривредних факултета и школа. Овде су функције образовања и саветодавства обједињене у једној институцији. У оквиру универзитета обављају се образовни, експериментални, истраживачки рад и саветодавне активности. Држава финансијски помаже универзитете, а услуге саветодавства су бесплатне. Представници овог типа организовања саветодавства су САД и Индија.

Seevers и сар. (1997) у свом раду наводе да се у свету уопште може говорити о 4 модела пољопривредног саветодавства: амерички модел, европски модел који је присутан у државама западне Европе, Кинески модел и модел земаља у развоју. Амерички модел пружа шири распон услуга, део је пољопривредних факултета и програмски је оријентисан на рурална, субурбана и урбана подручја, а остала три модела програмски су оријентисана на пољопривреду и рурална подручја.

Живковић и сар. (2009) представљају организациона решења пољопривредне саветодавне службе у земљама у транзицији и начине финансирања:

Пољопривредне саветодавне службе на основу владиног извора финансирања (Румунија, Бугарска, Хрватска и Пољска) где су породична газдинства, фарме доминантне;

Пољопривредне службе које се састоје од приватних консултаната. Овај концепт пружања услуга присутан је у Мађарској, Естонији, Словачкој и Чешкој. Саветодавна служба функционише на тај начин да влада не пружа пољопривредницима ову врсту услуге, али кроз примену другачијих механизма подржава коришћење саветодавних служби. Дакле, консултантске услуге су усмерене ка тржишној привреди, али влада и даље финансијски подржава економске и друге подстицаје пољопривредницима да користе такве услуге;

Владин сервис прикупљања новца из приватног сектора. У овом концепту пољопривредне стручне службе постоје као одељења у министарству и они као такви имају право да наплате пољопривредницима за поуздане услуге (Летонија и Литванија).

Усклађивање циљева државе (макро) и циљева сељака (микро циљеви) основни је циљ пољопривредног саветодавства без обзира ком типу припада и на који начин је саветодавство организовано. Ти циљеви су:

- подмиривање све већих потреба за храном светског становништва, а самим тим повећање пољопривредне производње;
- производња квалитетних производа, здравије хране уз одговарајућу заштиту животне средине;
- побољшање економских ефеката, извоз тржишних вишкова;
- побољшање услова рада и живота пољопривредних произвођача, животног стандарда сељака.

Зависно од организације и услова финансирања, пољопривредне саветодавне службе примењују два приступа (**Belay, Abebaw, 2004**):

Први приступ или приступ одозго (top down) где је циљ саветодавства углавном повећање продуктивности пољопривредне производње. Примењују га углавном јавне пољопривредне саветодавне службе искључиво усмерене ка преносу знања и на саветодавни рад који се темељи на директивама средишње управне службе (министарства).

Приступ одоздо (bottom up) или холистички приступ односно свеобухватни приступ где је циљ саветодавства решити проблем. Укључује шири распон услуга које клијенти траже уважавајући разноликост перцепције, знања и ресурсе корисника с партиципативним приступом у планирању, имплементацији и евалуацији саветодавних служби. Овај приступ све се више имплементира у рад саветодавних служби широм света.

За остваривање наведених циљева пољопривредног саветодавства задаци саветодавне службе могу се поделити у следеће групе активности:

ДВОСМЕРНО ИНФОРМИСАЊЕ које се манифестује кроз информисање сељака и информисање државе, науке и образовања. Информисањем сељака они добијају потребне информације о понуди и тражњи пољопривредних производа и репроматеријала, разним мерама економске политике (премијама, регресима, итд.) савременим техничко-технолошким решењима и технологијама производње, затим податке о климатским променама, појави болести штеточина и друго.

ПРУЖАЊЕ УСЛУГА у различитим сферама интересовања и то кроз пружање правних савета, административне услуге при састављању захтева за добијање кредита, осигурање, пријава пореза и друго, затим пословне услуге кроз израду инвестиционих елабората, одређивање нивоа интензивности производње и слично, производно-технолошке услуге као што је анализа земљишта, превентивна заштита од болести и слично.

ЕДУКАЦИЈА И ОБУКА која се манифестује кроз различите обуке за руковање савременим средствима механизације, примену заштитних средстава, вођење евиденције на газдинству, коришћење персоналних рачунара.

ЕКСПЕРИМЕНТИ као непосредни трансфер научних сазнања у праксу (техничко - технолошких, организационих, економских, итд.).

ПОВЕЗИВАЊЕ И САРАДЊА са прерађивачима, произвођачима опреме, репроматеријала, научним и образовним институцијама, **(Новковић, Шомоћи, 2001).**

Исти аутори даље наводе да се методе које се користе у саветодавству могу поделити на: традиционалне, основне и примењене методе.

Традиционалне методе разликују се од села до села, од земље до земље. То су и најстарије групе метода којима су информације преношене музиком, песмом, различитим представама, уз помоћ добошара итд.

Основне методе саветодавства које у зависности од величине аудиторијума могу бити:

- индивидуалне методе у које спадају кућне посете, разговори у саветодавним центрима, индивидуална истраживања и неформални разговори;
- групне методе где се информације преносе већем броју корисника кроз заједничке расправе, неформалне групне дискусије, затим дани поља, групне стручне посете, предавања, састанке, симпозијуме, семинаре итд;
- масовне методе у које спадају зидне новине, панои, брошуре, транспаренти, средства јавног информисања и друго.

Примењене методе у које спадају:

- метод фактора по принципу „једна иновација за један приказ“ нпр. примена новог семена и слично;
- метод производа, где се промовише пораст приноса или квалитета одређеног производа применом нових сорти, ђубрива или заштитних средстава и слично;
- метод фарме и домаћинства који подразумева да се фарма и домаћинство третирају као јединица посматрања уз много компликованији приступ (пројекат развоја производних јединица и пољопривредних домаћинстава);
- метод интегралног пољопривредног развоја кроз интегрални приступ развоју система пољопривредне производње одређеног региона;
- метод интегралног руралног развоја који подразумева развој не само пољопривредне производње него и целокупни развој сељачке комуне;
- остале примењене методе у које спада „Систем обуке и посете“ где се наглашавају елементи обуке и то како фармера тако и саветодаваца.

У зависности од степена развоја пољопривреде, начина организације саветодавне службе, надлежности и функција, али и од конкретног положаја у хијерархији организације саветодавства, расподела степена ангажовања запослених у саветодавним органима различита је од државе до државе. Основна подела запослених стручних радника у саветодавним службама у свету је на;

- саветодавце који могу бити саветодавци за питања пољопривреде (FARM ADVISOR) и саветодавци за питања домаћинства и живота на селу (HOME ADVISOR);
- специјалисте (SUBJECT-MATTER SPECIALISTS) који су по степену стручности и искуства на вишем нивоу од саветодаваца и експерти су за поједине области пољопривреде или живота и рада на селу.

Када су у питању задаци саветодаваца у свету они се пре свега баве трансфером знања односно пружањем информација и савета фармерима. Процент ангажовања на овим пословима креће се од 45% у Великој Британији до 95% у Јапану. Исто тако ангажовање саветодаваца на пословима везаним за истраживања и развој значајно је у Великој Британији и Норвешкој, а рад саветодаваца у области образовања и обуке фармера значајан је у Шведској и Немачкој (**Новковић, 1992**).

Интензивност пољопривредне саветодавне службе у свету различита је од земље до земље и зависи од општег економског развоја земље, степена развоја пољопривреде, степена организације саветодавне службе, оцене значаја саветодавне службе за развој пољопривреде и друго. Ипак се може рећи да је основно мерило интензивности саветодавне службе број фарми који долази на једног запосленог саветодавца. Ово истовремено не значи односно не представља показатељ квалитета рада саветодавне службе, али као квантитативни показатељ релативно је добар индикатор интензивности и значаја саветодавне службе. Према томе колико фарми долази на једног запосленог саветодавца можемо рећи да је Велика Британија у врху земаља по интензивности саветодавне службе (48 фарми на једног саветодавца) док су при дну листе која показује колико је интензивна пољопривредна саветодавна служба неке земље, према броју фарми по једном саветодавцу Бангладеш, Непал, Индонезија, Тајланд, где се број фарми по саветодавцу креће од 1500 до 3500 (**Новковић, 1992**).

2.2. Настанак и развој пољопривредне саветодавне службе на територији Републике Србије

Резултати Пописа пољопривреде у 2012. години показују да је регистровано 631552 пољопривредна газдинства, а да 99,5% чине породична пољопривредна газдинства. У структури газдинства доминирају газдинства мале просечне површине коришћеног пољопривредног земљишта. Највеће учешће у укупном броју газдинства (48,1%) имају мала газдинства без земље и са поседом до 2 ха. Оваква слика указује да је породични посед доминантни модел пољопривреде на овим просторима (**Богданов Наталија, Бабовић Марија, 2012**).

У условима доминације ситних породичних газдинстава, пољопривредна саветодавна служба (ПСС) заједно са земљорадничким задругарством представља стожере аграрног развоја Србије (**Шеварлић, 2003**)

У свом развоју од конституисања средином 19. века па до данас ПСС у Србији прошла је различите етапе развоја које су одређивале место и улогу ПСС у развоју пољопривреде и села.

Лука (2003) истиче да је стручна пољопривредна служба једино место где земљорадник увек може да добије стручни савет.

Различити природни услови и сложени друштвени, економски и историјски чиниоци били су пресудни за развој и структуру пољопривреде и искоришћавање земљишта у појединим крајевима Србије.

Прве деценије 19. века када су шуме још преовладавале, сточарство а посебно држање свиња било је основно занимање становништва. Са порастом броја становника, сечом шума и претварањем пашњака у обрадиве површине, распадом старих породичних задруга и сталним осиромашењем села и смањивањем поседа, сточарство је изгубило свој некадашњи значај. Сељак је настојао да производи све оно што му је потребно за исхрану чланова свог домаћинства при чему нити је знао, нити је могао да води рачуна о засејавању култура на земљиштима која му најбоље одговарају. Ипак, привредни развој и нови захтеви тржишта довели су до даљих промена. Четрдесетих година 19. века држава почиње да шаље питомце у стране земље на школовање. Такође, долазе школовани кадрови из других земаља, највише из Војводине у тадашњој Аустро-Угарској. 1851. године оснива се први Пољопривредни огледни завод, Топчидерска економија. Од 1851. године за радове у расаднику, стакленику и на украшавању Топчидера примани су по конкурс баштовани, најчешће Чеси. Прве поуздане трагове професионалне приватне производње налазимо 1854. године. Лист за науку и забаву „Седмица“ у броју 36. од 9 октобра 1855. године објављује списак воћака и другог растиња који се из баште за 1855/56 могу издати. 1870. године изједначила се производња воћних и украсних садница у

расаднику у Топчидеру, што указује да је Топчидерска економија имала завидни асортиман врста и сорти разних категорија биљака.³

Први покушај школовања кадрова у области пољопривреде био је 1853. године када је актом кнеза Александра Крађорђевића основана прва нижа пољопривредна школа у Топчидеру (Земљоделска школа), али је она укинута 1859. године. У њему се каже да се „школа о Ђурђевдану 1853. године отвори и да се од народног приреза одржава кога плаћа свака пореска и чиновничка глава“. Из тих темеља је поникла нижа пољопривредна школа па Пољопривредна и хемијска огледна станица.⁴

Исте, 1853. године оформљена је Катедра јестаствене историје и агрономије на Лицеју у Београду, а за њеног старешину именован је Јосиф Панчић. Поред других предмета Панчић је на Лицеју, а потом Великој школи, предавао осим ових набројаних и друге предмете између осталих природопис и пољску агрономију. Тиме је уведена настава пољопривреде, јер се пре тога о томе учило у Немачкој и другим земљама. Шездесетих година 19. века почиње убрзанији економски развој Србије. У земљи се формира слој квалификованих и амбициозних људи образованих у иностранству. Најквалитетнији кадрови ангажовани су у образовању, разним областима науке, у државној управи и политици. Сви ти људи били су сагласни да нема напретка Србије без унапређења њене пољопривреде. Један од њих Милован Спасић постављен је за начелника Економског одељења Министарства финансија, са задатком да брине о исхрани становништва у градовима. Спасић предузима низ мера и између осталог придобија кнежевог намесника Миливоја Блазнавца за идеју оснивања Друштва за пољску привреду. Влада је одобрила предложена правила, а на првом ванредном збору 1869. године званично је основано Друштво за пољску привреду (**Перић, 2004**).

У наставку, исти аутор наводи да је задатак Друштва унапређење пољопривреде (рачунајући и шумарство), испитивање њеног стања и предузимање свих мера за њено побољшање, издавање листа и књига, научно проучавање и издавање научног часописа.

Друштво је добило значајне повластице од државе. Одобрено је да Друштво врши огледе у Топчидеру и Љубичеву (ергела у Пожаревцу основана 1851. године). Новчано помагано од државе као њено саветодавно тело, Друштво ради путем подружница, а популаризује се и код сељаштва. 1869. оно заснива огледно добро у Шапцу а 1872. године подиже ту и расадник, где се врше и прве научне агрохемијске анализе. Друштво 1870-1874. организује прве земаљске пољопривредне изложбе у Београду и Крагујевцу, а касније низ сточарских изложби у унутрашњости и од 1879. године редовну јесењу изложбу

³ Више на-sr.wikipedia.org/sr-eL/Расадник_%28хортикултурни%29

⁴ Више на-www.soilinst.rs

у свом дому. Оно развија велику акцију растурања пољопривредних машина и бољег семена, уводи плодоред и сетву крмног биља, оснива воћне и лозне расаднике у унутрашњости, а путујући учитељи одржавају стручна предавања и калемарске курсеве. Друштво дели награде за примерну агротехнику и зоотехнику, пропагира земљорадничке задруге и доприноси њиховој организацији (**Група аутора, 1970**).

У 1881. години, 16 октобра Друштво за пољску привреду мења назив и од тада функционише као Српско пољопривредно друштво. Још пре званичног оснивања друштва, покренут је „Тежак“ гласило Друштва, у фебруару 1868. године. То је био најзначајнији подухват у издавачкој делатности друштва кроз целу историју. Овај лист (часопис) излазио је до 1941. са прекидима у време ратова (и Тимочке буне): 1876-1878., 1914-1919. У „Тежаку“ се објављују стручни чланци, упуства, расписи и наредбе из обласи пољопривреде. 1882. године отвара се читаоница Друштва са десетинама часописа из иностранства, а од те године почео је излазити популарни Пољопривредни календар (**Перић, 2004**).

У 1881. години, 16 октобра Друштво за пољску привреду мења назив и од тада функционише као Српско пољопривредно друштво. Још пре званичног оснивања друштва, покренут је „Тежак“ гласило Друштва, у фебруару 1868. године. То је био најзначајнији подухват у издавачкој делатности друштва кроз целу историју. Овај лист (часопис) излазио је до 1941. са прекидима у време ратова (и Тимочке буне): 1876-1878., 1914-1919. У „Тежаку“ се објављују стручни чланци, упуства, расписи и наредбе из обласи пољопривреде. 1882. године отвара се читаоница Друштва са десетинама часописа из иностранства, а од те године почео је излазити популарни Пољопривредни календар (**Перић, 2004**).

Друштво је покретач српске стручне пољопривредне литературе, и у току рада достигло је 40000 чланова и готово 200 подружница, а престало је са радом 1946. године (**Шеварлић, 2003**).

Друштво је у току свог рада допринело оснивању многих школа:

- средње пољопривредне школе у Пожаревцу (1872-1882). Ова школа основана је под називом Земљоделска шумарска школа, а касније је прерасла у пољопривредну школу:
- ниже пољопривредне школе у Краљеву (1882)⁵

⁵ Преписка око оснивања школе са Министарством просвете Кнежевине Србије трајала је још од 1874. Министарство финансија које је руководило установама и заводима економским послало је управитеља земљоделске-шумарске школе господина Чеду Поповића и професора те школе Ђорђа Радића да прегледају зграду и земљиште у Краљеву. 29. јуна 1882. године излази указ краља Милана којим се према закону о нижим школама за пољску привреду установљава у вароши Краљеву „Школа за ратарство“. (www.ratarica.edu.rs/skola.php)

- школа за винодеље и воћарство у Букову (1891)⁶
- ратарска школа у Шапцу (1904)⁷.

Последња деценија 19. века је период убрзаног привредног развоја у Србији. Српско пољопривредно друштво делегира своје чланове у комисије за израду појединих закона и комисије за пољопривредно школство. Прва кредитна земљорадничка задруга оснива се у Вранову – Смедерево 1894. године, а затим и у 4 села смедеревског краја. У 1895. години оснива се Савез српских земљорадничких задруга, а 1898. уведена је настава пољопривреде у основне и грађанске школе, 1899. године основана је пољопривредна и огледна станица у Топчидеру (која је у Краљевини Југославији променила назив у Пољопривредна огледна и контролна станица) поред осталог са задатком „да врши све пољопривредне, научне и практичне огледе и испитивања... да врши све пољопривредно-хемијске анализе” (Перић, 2004).

Перић (2004) даље наводи, да је најзначајнији догађај у струци на почетку функционисања нове државе било оснивање Пољопривредног факултета у Београду 1919. године који је отворен 5 децембра 1920. године. Најзначајнији часопис тога времена „Тежак“ објавио је да је то једна од најзначајнијих епизода културног напредовања нашег народа“. У тој установи започело је подизање кадра у различитим областима пољопривреде и шумарства, а у програме наставе укључене су фитопатологија и ентомологија, као и други предмети. Овај факултет је 1932. добио назив Пољопривредно-шумарски, а 1949. године подељен је на два факултета Пољопривредни и Шумарски. За оснивање Пољопривредног факултета највеће заслуге имао је Сима Лозанић (1847-1935) професор Агрикултурне хемије и тадашњи ректор Београдског универзитета. Осим Пољопривредног факултета указом Њ.В. Краља Александра Крађорђевића основана је средња пољопривредна школа у Ваљеву 25 новембра 1921. године⁸, као и Пољопривредна школа „Рајко Боснић“ у Букову (Неготин) школа која је

⁶ Пољопривредна школа у Шапцу основана је 1904. године под именом ратарска школа и још приликом оснивања додељено јој је 83 ха и 88 ари обрадиве земље у непосредној близини града и школе. Уз школу је основан интернат где су ученици становали бесплатно. Ратарска школа основана је с идејом да младићима са села пружи савремена знања из пољопривреде, посебно ратарства како би то знање применили након школовања на својим имањима. Примана су само мушка здрава деца земљорадника којој су по деоби остала најмање 5 ха обрадиве земље и имају између 14 и 18 година, доброг владања и са завршеном основном школом. Прве године уписано је 27 ученика. Школа је била добро снабдевена за ратарство и сточарство. (www.sredpoljskola.edu.rs)

⁷ Давне 1891. године указом Краља Александра I од 31 маја 1890. године основана је школа за винодеље и воћарство у Букову. Винодељско-ратарска школа основана је на закупушеном земљишту од манастира Буково. Предлог за оснивање школе дали су крајински виноградарски, јер је Буково било центар крајинског виногорја. Школа се прочула по воћарству, ратарству, сточарству а изнад свега виноградарству. (www.bukovo.edu.rs)

⁸ Види на-
www.poljoprivrednaskola.edu.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=37

до 1927. радила као нижа пољопривредна школа, а од 1928. године прераста у средњу пољопривредну школу.⁹

Прве две деценије 20. века прати појава да већи део задатака ранијих пољопривредних друштава преузима држава. Мере унапређења спроводи Министарство пољопривреде и вода са својим стручним чланством и бројним установама, државним имањима, пољопривредним станицама, водним задругама, ергелама. Поред пољопривредног факултета Врховни саветодавни одбор за пољопривредна истраживања и огледе планира научни рад у пољопривредним, огледним и контролним станицама и заводима, енолошким станицама, централним хигијенским заводима. Најстарија и најзначајнија пољопривредна удружења настављају са радом који се прилагођава новим политичко-економским приликама. Сем њих активан је као удружење произвођача Савез пољопривредних удружења Дунавске бановине у Новом Саду. Осим задруга јаче се развијају и специјализоване организације произвођача ради унапређења појединих привредних грана због све оштрије конкуренције тржишне привреде. То су: Удружење произвођача шећерне репе у Београду, а као нова пчеларска друштва раде: Централно пчеларско друштво Војводине у Новом Саду и Пчеларско удружење у Суботици, затим Друштво банатских одгајивача племенитих врста голубова, пернате живине и зечева у Зрењанину (**Група аутора, 1970**). Даље се наводи, да се са повећањем броја агронома, после 1918. године организовало Удружење агронома у Загребу, који су се 1929. године спојили у Савез удружења југословенских агронома са 7 секција у 7 бановина. Орган удружења био је Агрономски гласник, али 1940. године дошло је до децентрализације и од њега је настало Српско агрономско удружење у Београду са секцијама у Новом Саду, Нишу, Скопљу и Сарајеву.

Потписивањем Међународне конвенције за изједначавање вођења и држања генолошких књига за стоку у Риму 1936. године Југославија је била једна од 13 европских и 20 светских земаља које су потписале ову конвенцију, а годину дана касније Министарство пољопривреде Краљевине Југославије донело је решење о оснивању Централне установе Југославије Herdbook која је била претеча Завода за селекцију стоке и матично књиговодство Србије, основано 1952. године, а на чијим основама је створен данашњи Институт за примену науке у пољопривреди. То је нарочито допринело развоју пољопривредне службе у то време (**Шеварлић, 2003**).

Период после Другог светског рата на подручју Србије карактеришу интензивне активности у правцу подизања нивоа пољопривредног и образовања уопште. Оснивају се осим пољопривредних факултета (у Новом Саду, 1954. године, касније и у Приштини, као и Агрономски факултет у Чачку) и бројне средње и више пољопривредне школе (Виша пољопривредна школа у Шапцу и Виша пољопривредно-прехрамбена школа у Блацу) и бројни институти:

⁹ Види на-www.bukovo.edu.rs

Институт за заштиту биља – Београд, 1945. године (данас Институт за заштиту биља и животну средину), Институт за повртарство - Смедеревска Паланка, 1946. године; Институт за кукуруз - Земун Поље, 1961. (основан 1946. године као ратарска станица); Институт за проучавање лековитог биља – Београд, 1948. године; Институт за сточарство – Нови Сад, 1950. године; Ветеринарски институт – Нови Сад, 1950. године; Институт за проучавање лековитог биља „Јосиф Панчић“ – Београд, 1948. године. (Шеварлић, 2003).

Почетак 50-тих година прошлога века доноси у развоју пољопривреде наше земље једну нову димензију развоја. Активношћу појединих организација, институција и ангажовањем стручњака из производње и научно-истраживачких центара јављају се пољопривредне станице кроз њихову функцију ангажовања „реонских станица за заштиту биља“. Оне су као такве основане 1952. године са функцијом да врше обуку корисника заштитних средстава, оспособљавају производне организације за самосталну примену мера заштите биља и да спроводе акције у заштити биља. 1956. године Срески савез земљорадничких задруга основао је Среске пољопривредне станице које су имале 4 одсека: ратаство, воћарство и виноградарство, заштита биља и сточарство. 1957/58. године оснивају се лабораторије за испитивање земљишта и семена пољопривредног биља. Срески савез земљорадничких задруга имао је велики допринос у организовању и оспособљавању станица, али и решавању материјалних и кадровских питања (Петровић, Јанковић, 2010). Око 1960. године костур формалне организације службе за унапређење пољопривреде практично је већ био изграђен. Тада је у СФРЈ деловало преко 100 пољопривредних станица од чега је преко 2/3 било у житородним подручјима – уже Србије, Војводине и Славоније, а највећа концентрација је била управо на подручју Војводине, јер је тад сваки срез имао своју пољопривредну станицу.

Исти аутори, даље наводе да су захваљујући добром финансирању (савезни, републички, покрајински и срески фондови) пољопривредне станице за кратко време биле најразвијеније установе у пољопривреди и по броју кадрова нарочито са факултетским образовањем и по савременој лабораторијско-техничкој опреми.

Укидањем срезова 1956. године Среске пољопривредне станице настављају са радом под именом пољопривредне станице. Њихов основни задатак био је подизање нивоа производње преношењем научних сазнања путем факултета и института, затим оспособљавање кадрова у пољопривредним организацијама и задругама, контрола производње и квалитета семена и садног материјала, увођење високородних сорти и хибрида ратаског и повртарског биља, селекција у сточарству, унапређење расног састава стоке, организовање разних манифестација као што су „Дани поља“, смотре у сточарству и слично, као и преношење сопствених резултата истраживања организовањем регионалних саветовања и предавања (Петровић, Јанковић, 2010).

Михајловић, Арсеновић (2002) наводе да су ове станице функционисале све док је систем њиховог финансирања функционисао на прави начин, односно био тачно дефинисан и изван. Укидањем система финансирања пољопривредних станица 1962. године долази до значајне стагнације у њиховом раду и развоју. Ови аутори даље наводе, да се укидањем фондова за унапређење пољопривреде из којих су финансиране ове станице (рачунајући фонд од савезног до средњег нивоа), оне упућиване на самофинансирање, па су многе пољопривредне станице западале у кризу или престајале са радом. Неке од њих, су се у потрази за средствима окренуле другим пословима, а често су напуштале и своју основну делатност. Значајан број ових установа је трансформисан и укомпонован у оквиру новооснованих комбината, најчешће са статусом истраживачких развојних јединица, завода или института.

1972. године долази до интеграције пољопривредних станица у комбинате и јачање њихове кадрoвске структуре и опремљености. У периоду од 1976-1985. године бележи се нагли пораст пољопривредне производње са приносима: пшеница 5,5-7 т/ха, кукуруз 7-11 т/ха, сунцокрет 3-3,5 т/ха, шећерна репа 55-70 т/ха. Преломни моменат у организацији увођења иновација у пољопривредну производњу, настао је у време припајања пољопривредних станица стручним службама пољопривредних радних организација (**Петровић, Јанковић, 2010**). Водећа улога у ширењу и увођењу иновација помера се са станица на истраживачко - развојне јединице, што је довело до концентрације високостручног кадра и истраживања на великим пољопривредним имањима у друштвеном сектору производње, где се и остварују најбољи резултати и примењују нове технологије. Што се тиче индивидуалног сектора, ту је ситуација другачија, јер је модернизација пољопривредне производње више стихијска и неорганизована, углавном као последица преливања модернизацијских достигнућа из друштвеног сектора, а делом и рада пољопривредних станица и земљорадничких задруга.

Почетком деведесетих година доноси се Закон о стручној пољопривредној служби („Сл. гласник РС“, бр.61/91), којим су прописани услови и начин на који се обављају стручни послови на унапређењу пољопривредне производње код земљорадника, пољопривредних газдинстава и других произвођача, затим услови и начин рада пољопривредне службе, финансирање пољопривредне службе као и ко врши надзор над радом пољопривредне службе (**Шеварлић, 2003**). Обављање стручних послова на унапређењу пољопривредне производње, према овом закону, Министарство за пољопривреду, водопривреду и шумарство Републике Србије поверило је пољопривредним станицама, агрозаводима и институтима за пољопривреду (означеним једним именом „Стручна пољопривредна служба“). Законом се прописују стручни и саветодавни послови на унапређењу пољопривредне производње, а контролу и координацију рада Министарство за пољопривреду поверава ИПН-у односно Институту за примену науке у пољопривреди. Касније, 2002. године, Секретаријат за пољопривреду АПВ преузима надлежности у овим пословима за подручје АП

Војводине, које има и данас. Донетим законом пољопривредне станице се све више усмеравају на унапређење производње на сеоским газдинствима у директном саветодавном раду, а не само путем предавања, зимских школа, демо огледа (дани поља) и слично (Петровић, Јанковић, 2010). Ови аутори, даље наводе да се тиме постепено развија концепт сарадње са одабраним газдинствима као комерцијалним произвођачима који би требало да имају функцију узорних газдинстава у руралним подручјима.

У току 2009. и 2010. године недефинисан статус пољопривредних станица као друштвених предузећа углавном је решен по принципу њиховог превођења у Д.О.О. са већинским државним капиталом и оне као такве и данас егзистирају.

У „Сл.гласнику Републике Србије“ бр.30/10 од 07.05.2010. објављен је Закон о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде, којим су регулисана сва питања у вези пружања саветодавних услуга пољопривредним произвођачима. Њиме се уређују услови и начин обављања саветодавних и стручних послова у области пољопривреде, Регистар пољопривредних саветодаваца, обука и усавршавање пољопривредних саветодаваца и пољопривредних произвођача, планирање развоја саветодавних послова у пољопривреди, као и друга питања од значаја за саветодавне послове у пољопривреди.

2.3. Циљеви пољопривредне саветодавне службе

Примарни циљ пољопривредне саветодавне службе је да усклади циљеве државе са циљевима фармера на макро нивоу, јер је пољопривредна саветодавна служба једна од организационо развојних мера аграрне политике.

Усклађивање микро и макро циљева на нивоу пољопривреде постиже се едукацијом и стручним усавршавањем фармера који чине једну од три важне компоненте ПСС, поред саветодаваца и истраживања. На овај начин подстиче се едукација и усавршавање фармера за одређену врсту производње, или за преквалификацију, а све у циљу налажења могућих видова прихода. Едукација и стручно усавршавање фармера је у савременим условима пословања неопходно, како би они могли да се информишу и обуче за савремене методе производње у оквиру своје делатности.

Саветодавство представља средство преко којег се додатно знање и идеје пласирају у сеоску средину и на тај начин узрокују промене и побољшање живота фармера и њихових породица. За то је неопходна правилна организација и функционисање саветодавне службе (**Церанић и сар. 2011**).

Општи циљеви рада саветодавне службе су подизање општег нивоа знања и информисаности пољопривредних произвођача ради:

- повећања дохотка на газдинствима;
- оспособљавања пољопривредника за успешније управљање газдинством;
- помоћи при решавању проблема у вези производње, економских и организационих питања у вези са развојем газдинства;
- усмеравања руралног развоја локалне заједнице;
- очувања обновљивих и необновљивих природних ресурса и животне средине (одрживи развој);
- усмеравања и усклађивања производње са захтевима тржишта као и развоја предузетништва у пољопривреди и на селу;
- подстицање у стварању асоцијација произвођача и других друштвених група на селу (**План стратегије руралног развоја 2009-2013. године, 2009**).

Остваривањем циљева и задатака пољопривредне саветодавне службе обезбеђује се економски развој пољопривредне производње који се огледа у повећању продуктивности, економичности и рентабилности производње и пословања; у рационализацији пословања, производње и рада; повећању добити по јединици капацитета; оптимизацији производне структуре итд.

2.4. Организациони модели и начин финансирања пољопривредне саветодавне службе

У свету егзистира више различитих модела организовања пољопривредних саветодавних служби. Према **Михајловић, Арсеновић (2002)**, у земљама у транзицији заживела су три концепта организовања стручних саветодавних служби:

(The Fully Funded Government Organization) односно саветодавство које почива на владином извору финансирања;

Овај концепт саветодавства заживео је у Пољској, Румунији, Хрватској, Бугарској и Албанији, земљама у којима егзистира велики број малих породичних фарми. Овде је саветодавство основано као државна служба у оквиру Министарства пољопривреде и конституисано је у виду регионалних центара из којих се фармерима обезбеђују бесплатни савети. Пољска саветодавна служба је организована тако да у сваком војводству којих има укупно 49, постоји по један саветодавни центар. У Албанији, нпр. таквих регионалних центара има 28, док их је у Бугарској 30. У Хрватској саветодавство функционише као аутономна организациона јединица у оквиру Министарства пољопривреде, док у Словенији и Македонији постоји као званична државна саветодавна служба. У Албанији, у два регионална центра, с профитабилном фармерском производњом основане су саветодавне службе које наплаћују неке своје услуге. Искуство Бугарске је такође веома поучно јер су тамо били покушаји да приватизоване државне фарме послуже као демонстрациони центри са циљем оснивања приватних саветодавних служби. То међутим није успело па се влада Бугарске одлучила за успостављање националне саветодавне службе са екстерном финансијском подршком.

Други вид организације саветодавне службе (**Advice Provided by Private Consultants**), односно саветодавство у облику приватних саветодаваца који је регистрован у Мађарској, Естонији, Словачкој и Чешкој. У овим законима влада не пружа саветодавне услуге фармерима, али их охрабрује да користе услуге приватних саветодаваца. Естонија обезбеђује субвенције фармерима који запошљавају саветодавце, а тзв. независна асоцијација пољопривредних саветодаваца основана 1994. године запажена је у афирмисању и развоју консултантске професије. У оквиру Министарства пољопривреде основано је национално тело за саветодавну координацију и оно обезбеђује владину подршку консултантима првенствено финансирајући едукацију фармера, али и самих консултаната, као и издавање стручне литературе и развој неопходне аграрне и руралне инфраструктуре. Приватне саветодавне услуге намењене су економски боље стојећим фармерима, а Естонија је осим приватног саветодавног сервиса, основала и јавни саветодавни сервис намењен сиромашнијим фармерима. Словачка се својом мрежом саветодавних центара определила за давање субвенција фармерима који се обраћају саветодавним

службама за одређене врсте стручних савета. На сличан начин функционише саветодавство и у Чешкој.

Трећи вид организовања саветодавне службе (**A Government Service that Raises Money from the private Sector**), где владина служба прикупља новац од приватног сектора и овај вид организације прихваћен је у Литванији и Летонији. Ове земље су се определиле за саветодавне службе на нивоу департмана, у оквиру Министарства пољопривреде, али са уговорним аранжманима на основу којих се обезбеђују одговарајуће услуге фармерима које се не наплаћују, али је таквих услуга мало.

И Србија се као земља у транзицији сусреће са различитим проблемима везаним за организовање пољопривредне саветодавне службе. Законом о пољопривредној стручној служби (1991) објављеном у „Сл.гласнику РС“, број 61/91 постављене су основе рада пољопривредних служби. Овим Законом прописани су:

- услови и начин обављања стручних послова на унапређењу пољопривредне производње земљорадника, пољопривредних газдинстава и других произвођача;
- услови и начин оснивања пољопривредне службе;
- финансирање пољопривредне службе;
- надзор над радом пољопривредне службе.

На основу Уредбе о поверавању послова на унапређењу пољопривредне производње код земљорадника, пољопривредних газдинстава и других произвођача (1992), тадашње МПВШ Републике Србије склопило је са Институтом за примену науке у пољопривреди (ИПН) из Београда, уговор којим је Институт преузео послове и задатке Републичке пољопривредне службе (**Шеварлић, 2003**).

Исти аутор даље наводи да је тада Институту као Републичкој пољопривредној служби поверено следећих 5 група послова од укупно 11 послова и то:

- организовање информационог система о стању, капацитетима и мерама за унапређење пољопривредне производње,
- информисање о технолошким иновацијама и издавање публикација о научним и стручним достигнућима у области пољопривредне производње,
- саветодавни-консултантски послови у вези унапређења пољопривредне производње према предузећима и другим правним лицима (која користе услуге ПСС),
- организовање стручних саветовања и других облика преношења иновација у пољопривредној производњи,

- учешће у изградњи дугорочних и годишњих програма унапређења пољопривредне производње и праћења њиховог извршења.

Према тадашњој организацији, Републичка пољопривредна служба поред координације подручних пољопривредних служби, опслуживала је и 21 стручни одбор: за заштиту биља и коришћење пољопривредног земљишта, производњу и прераду жита, индустријског биља, крмног биља, поврћа, воћа и грожђа итд.

Према Закону о пољопривредној стручној служби (1991) подручним пољопривредним службама у 39 регионалних центара поверена је друга група послова. После НАТО агресије и уласка КФОР-а на територију Косова и Метохије, 5 подручних служби (са територије КиМ) је изван јурисдикције Републичке пољопривредне службе. У надлежности ових служби су послови који ближе одређују активности саме службе и то послови у сточарству на селекцији, репродукцији и вештачком осемењавању; послови на оплемењивању биља и ширењу нових сорти и хибрида биљака које се гаје; послови праћења појаве биљних болести и штеточина или извештајно-прогнозна служба; спровођење демонстрационих огледа у различитим еколошким условима; трансфер знања и технологије до земљорадника итд. (Шеварлић, 2003).

Маја месеца 2002. године измењена је својинска структура пољопривредних служби јер је тада продата прва организација која је вршила послове ПСС у Србији. Завод за пољопривреду „Лозница“ из Лознице продат је и тако је друштвено предузеће трансформисано у акционарско друштво чиме је промењен и начин управљања у овој организацији.

Трећу групу послова обављају научници и стручњаци у специјализованим институцијама који у складу са уговореним обавезама пружају специјалистичке услуге саветодавцима и пољопривредним стручњацима на територији Републике Србије. Те институције организују предавања, семинаре, симпозијуме, затим врше послове експертизе по посебним захтевима наручиоца, а те установе су:

- Институт за заштиту биља и животну средину Београд,
- Институт за земљиште Београд,
- Завод за жита и брашно – Нови Сад,
- Завод за млекарство – Београд,
- Завод за хмељ, сирак и лековито биље – Бачки Петровац,
- Енолошка станица – Вршац (Шеварлић, 2003).

Церанић и сарадници, (2011) истичу да успостављање адекватне организације пољопривредне саветодавне службе подразумева обезбеђење адекватних чинилаца (кадровских, финансијских, организационих, итд) који омогућују њено правилно функционисање. Битно је да та организација одговара реалним потребама фармера као и променама које се одигравају у њиховом окружењу.

У нашим условима организовања пољопривредне саветодавне службе може се рећи да је најадекватнији територијални принцип организовања који претпоставља постојање три хијерархијска нивоа (Новковић, Шомођи, 1999.) а то су: национални, регионални и локални ниво.

Слика бр. 1. Територијални принцип организације саветодавне службе.

Најадекватнији модел организације саветодавне службе у нашим условима је по територијалном принципу (национални, регионални, локални ниво), јер искуства разних земаља у организовању саветодавства, показују да државна служба која је смештена у оквиру министарства пољопривреде по правилу је база читавог пољопривредног саветодавства. На овај начин организовано саветодавство, омогућује чвршћу везу и координацију научно-истраживачких институција и саветодавне службе и могућност континуираног преношења истраживања и експеримената саветодавној служби, а саветодавној служби даје могућност да дефинише које су адекватне потребе у истраживањима. Пољопривредне саветодавне службе на нивоу региона биле би веза између локалног и националног нивоа саветодавства и допринеле решавању текућих питања и проблема пољопривредне производње у региону. У том случају би ПССС Косовска Митровица (чији је рад предмет даље анализе) била регионалног карактера, јер би делокругом рада покривала не само север Косова већ и све српске енклаве на КиМ. У њима би радили саветодавци

одређене специјалности које су значајне за дати регион. Пољопривредне саветодавне службе на локалном нивоу, обезбеђују чвршћу и ближу сарадњу пољопривредне саветодавне службе и пољопривредних произвођача. Пољопривредне саветодавне службе на локалном нивоу биле би веза између регионалног нивоа саветодавства и сеоских газдинстава и задужене за решавање текућих питања и проблема на пољопривредним газдинствима. У локалним саветодавним службама радили би саветодавци специјалисти за одређене области које су значајне за одређена подручја.

По правилу без обзира да ли се ради о државном, друштвеном или мешовитом облику организације саветодавне службе оно је у основи у надлежности државе. У складу са тим саветодавна служба као институција државе, своје задатке би требало да обавља преко одговарајућих организација као што су министарство за пољопривреду, регионалне пољопривредне станице, пољопривредни факултети и институти, локалне пољопривредне службе и разне државне или приватне агенције за развој. Између ових организација треба да постоји правилна подела посла.

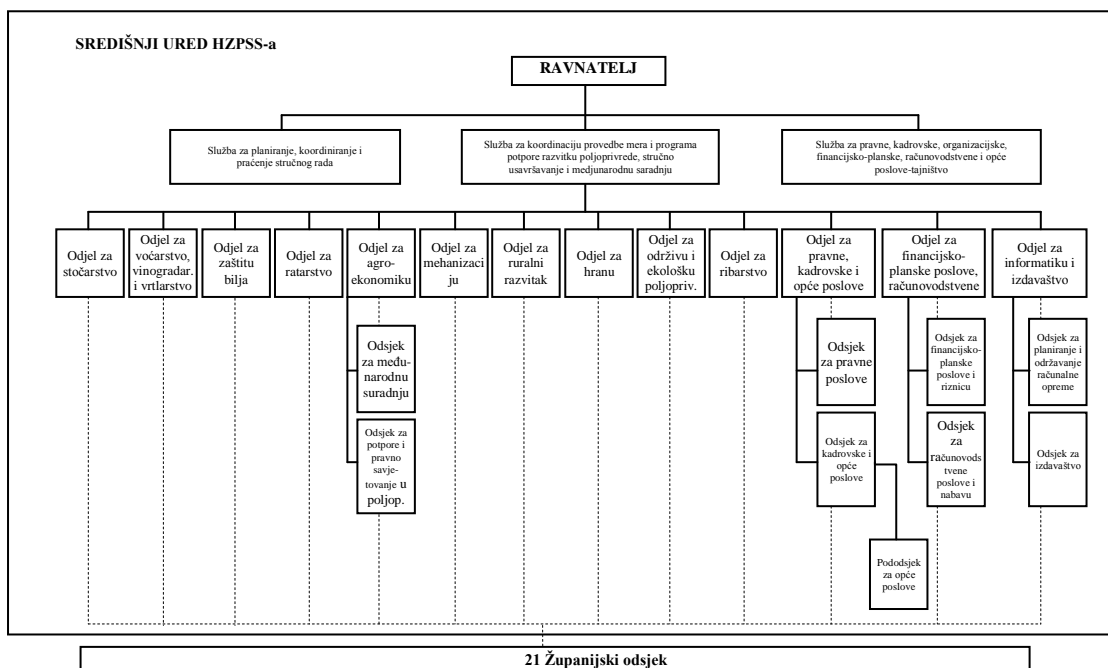
Слика бр. 2. Шема надлежности ПССС Србије

Извор: Национални пољопривредни билтен за 2012. годину

У нашим условима, на националном нивоу Министарство пољопривреде има улогу надзора и контроле рада пољопривредне саветодавне службе, као и улогу обезбеђивања финансијских средстава за активности пољопривредне саветодавне службе. Улога ИПН–а је координација, контрола и оцена рада саветодаваца. Саветодавне односно подручне пољопривредне службе у сарадњи са факултетима и институтима применом савремених метода, техничко-технолошких сазнања доприносе унапређењу организације рада, производње и пословања пољопривредних газдинстава, затим образовања, обуке и усавршавања саветодавног персонала и самих произвођача.

Када је у питању организација пољопривредне саветодавне службе у нашој земљи и улога ИПН-а у томе, можемо рећи да многе земље у нашем ближем и даљем окружењу имају неку институцију сличну ИПН-у.

Тако ако упоређујемо нашу саветодавну службу са саветодавном службом у Републици Хрватској, можемо рећи да је тамо до 2005. године постојао Хрватски завод за пољопривредну савјетодавну службу (ХЗПСС) који је деловао као веза између Владе Републике Хрватске и пољопривредника преко 21 жупанијска одсека, обезбеђујући притом спровођење пољопривредне политике и сагледавајући проблеме породичних пољопривредних газдинстава.

Слика бр.3. Организацијска структура ХЗПСС-а

Извор: ИПН- лична евиденција координатора за ПССС¹⁰

Од 01. јануара 2011. године Хрватски завод за пољопривредну савјетодавну службу (ХЗПСС) припојен је Хрватској пољопривредној комори, а за пољопривредне произвођаче уведен је обавезни коморски допринос од 0,5% који Агенција за наплаћивање наплаћује из директних плаћања/субвенција. На тај начин је 250 радника ХЗПСС - а постало радницима Пољопривредне коморе, у оквиру које је ова служба наставила са радом под именом - Јавна пољопривредна савјетодавна служба. Ово „јавна“ је уведено само због тога да би се ова служба разликовала од сличних приватних служби које већ постоје у ЕУ. Једна од активности радника саветодавне службе је и привлачење новчаних средстава из бројних фондова ЕУ.

Пољопривредна саветодавна служба Словеније до 2000. године била је у оквиру Министарства за пољопривреду, шумарство и прехрану, а од новембра

¹⁰ Евиденција Драгана Раховића координатора на пословима саветодавства у ИПН-у

2000. године пољопривредна саветодавна служба Словеније ради у оквиру Коморе за пољопривреду и шумарство (Kmetiljsko gozdarska zbornica Slovenije).

Слика бр. 4. Организациона шема пољопривредно саветодавних услуга при КГЗС

Извор: ИПН – лична евиденција координатора за ПССС¹¹

¹¹ Евиденција Драгана Раховића координатора на пословима саветодавства у ИПН-у

У Комори је централна саветодавна служба под називом „Сектор за пољопривредну саветодавну службу“. Ову централну саветодавну службу чине следећа одељења: за сточарство (2стр.); биљну производњу (4стр.); агроекономију (2стр.); развој сеоских подручја (2стр.); сеоску обитељ и социјалне проблеме (1стр.); рад са друштвима и сеоском омладином (2стр.); образовање (2стр.) и правне послове (2стр.).

Сектор за пољопривредну саветодавну службу обавља бројне делатности као што су: планирање, усмеравање, вредновање и надзор рада пољопривредне саветодавне службе; планирање и усклађивање годишњих и средњорочних програма рада пољопривредне саветодавне службе; припрема мерила, норматива и стандарда за извођење саветодавног рада; усмерава, усклађује и преноси знање у пракси до пољопривредника и обратно; учествује у систему пољопривредног образовања; припрема, изводи и вреднује систем образовања пољопривредних саветодаваца; планира и усклађује саветодавни рад са стручним службама у пољопривреди, учествује у планирању и извођењу пољопривредне политике. Упоређујући рад ИПН-а у нашој земљи са наведеним делатностима институције за пољопривредну саветодавну службу у Словенији, можемо закључити да ИПН спроводи сличне активности у реализацији саветодавног рада на терену. У Словенији саветодавне послове обавља 8 завода (станица). У овим заводима је 309 запослених (182 саветодавци теренци, 73 саветодавци специјалци, 46 саветодавца за сеоску обитељ и допунске делатности на пољопривредном газдинству и 8 директора завода, служби).

У Швајцарској постоји центар за саветодавну службу у пољопривреди и рурални развој „AGRIDEA“ (једна саветодавна институција са два центра организације – различита говорна подручја). Служба се финансира средствима федералне владе 45%, чланови покривају 10% а 45% средстава се обезбеђује преко учешћа на пројектима, за пружене услуге и слично. „AGRIDEA“ кроз два центра обезбеђује: развој саветодавних метода, обуку саветодаваца, различиту документацију и информације за тренере и фармере, рад на пројектима, директну подршку саветодавцима путем субвенција и друго. Овде су саветодавне службе на нивоу кантона (26). Сви они су преко националног центра „AGRIDEA“ повезани у мрежу. У саветодавној служби ради 600 радника од којих је 40% запослено на саветодавним пословима (плаћа их савезна влада и стално су запослени). Делатност ове службе односи се на: кантоналне саветодавне службе, истраживање, стручно образовање и регионални развој; заштиту животне средине; удружења за туризам; пољопривредне организације и друго.

У Данској саветодавна служба је организована преко организација фармера и синдиката за потребе фармера. Саветодавну службу у Данској чини национални центар за саветодавство у пољопривреди - DAAS. Запошљава око 465 људи у 55 локалних саветодавних центара. 95% данских пољопривредних произвођача су чланови или федералног синдиката данских фармера или

федерације власника малих фарми. Од 2004. године DAAS се не финансира од стране владе, јер је организација данских фармера постала њен власник. Састоји се од неколико националних одељења које нуде саветодавне услуге. Саветодавне услуге се финансирају путем чланарине или плаћањем за услуге. За оне који нису чланови синдиката саветодавне услуге су скупље.

Сви наведени примери указују на постојање неке институције националног карактера као што је ИПН, иако се разликују у начину финансирања саветодавних услуга.

Организација саветодавства односно приступ организацији у тесној је вези са начином финансирања саветодавства и као што постоје различити модели организовања саветодавства тако се и модели финансирања разликују од државе до државе.

У организацијском погледу можемо говорити о јавним (државним) и приватним пољопривредним саветодавним службама. Јавне службе су најчешће под ингеренцијом ресорних министарстава, а приватне могу деловати као профитне (унутар фармерских асоцијација, приватне консалтинг фирме, трговинске асоцијације и др.) или као непрофитне организације као што су факултети, невладине организације, непрофитне међународне организације, донорске организације и др. Тренутно се највећи број пољопривредних саветодавних служби земаља у развоју финансира из јавних извора. Ово је случај и код јавних (државних) пољопривредних саветодавних служби, код невладиних организација (НВО) и различитих асоцијација произвођача. Без обзира на то које саветодавне организације пружају услуге саветовања путеви средстава од државних органа до пољопривредних произвођача могу да буду двојаки – усмерени од извора финансирања односно надлежних државних институција ка саветодавним организацијама које пружају услуге корисницима, или као други начин, од извора финансирања – надлежних институција до пољопривредних произвођача, корисника, а затим пољопривредни произвођачи средства усмеравају ка саветодавцима по свом избору. Овај други модел присутан је у условима када саветодавне услуге пружа већи број саветодавних организација, односно осим јавне постоје и приватне саветодавне организације. Пољопривредни произвођачи на тај начин добијају квалитетније услуге, што је резултат веће конкуренције између оних који пружају саветодавне услуге.

Доношењем Закона о пољопривредној служби (1991) и на основу дугогодишњих и годишњих програма рада, финансирање пољопривредне службе у Србији врши се из средстава буџета Републике Србије.

Аграрни буџет уведен је почетком 1996. године, на основу одлуке о формирању аграрног буџета која је донета крајем 1995. Пројектован је као обједињен извор подршке државе аграру за одржавање текуће производње, али и омогућавања развојне димензије ове привредне делатности. Првобитна намера била је да аграрни буџет обезбеђује подстицајна средства за приоритете аграра,

стручне пољопривредне службе и подстицајна средства за ревитализацију села (Радовић, Гордана, 2009).

Пољопривреда има високо учешће у друштвеном производу Србије, али је приметно значајно смањење учешћа ресорног Министарства у буџету Републике Србије (са 8,6% у 1996. на 3,6% у 2002) и учешћа ПСС у буџету ресорног Министарства (са 2,5% у 1994. на 1,14% у 2001) (Шеварлић, 2003). Шеварлић даље наводи да је финансирање ПСС у Србији у периоду (1994-2002) било несразмерно значајно и доприносу пољопривреде и села, али и недовољно у односу на послове који су прописани Законом о пољопривредној служби и реализацији задатака по програмима рада републичке, подручних и специјализованих пољопривредних служби.

Од средине 2002. године преношењем надлежности са Републике Србије на АП Војводину (Закон о утврђивању одређених надлежности Аутономне Покрајине, Службени гласник РС, бр.6/2002), финансирање ПСС у Војводини се не врши директно из републичког буџета, већ посредно из покрајинског буџета, али средствима која се исто тако, уплаћују из буџета РС.

Значи да су извори финансирања пољопривредног сектора пољопривредни буџет, пословне банке, лизинг компаније и развојни фондови (државни, покрајински и општински). Ови извори међутим нису довољни да одговоре потребама сектора за финансијским средствима (Стратегија пољопривредног и руралног развоја републике Србије 2014-2024, 2013).

Пољопривредне саветодавне службе, осим прихода који обезбеђују буџетом Републике Србије, део прихода и саме прибављају кроз послове које обављају по овлашћењу датом на основу Закона као што је на пример: контрола у производњи семена и садног материјала, агрохемијска анализа земљишта и др. Проблеми који настају недовољним финансијским средствима за рад пољопривредне саветодавне службе намећу промене у активности пољопривредне саветодавне службе, па су оне приморане да се баве пословима који су економски исплативији.

Моменат увођења наплате за саветодавни рад повећава одговорност саветодаваца за пружену услугу, ствара конкуренцију на тржишту саветодавних услуга, а тиме и потенцијално квалитетнију услугу. Фармер незадовољан услугом се понаша као потрошач и „купује неки други производ“, односно тражи услуге од другог саветодавца на тржишту саветодавног рада (Петровић, Јанковић, 2010).

Комерцијализована саветодавна служба више одговара потребама пољопривредних произвођача, јер они добијају квалитетније саветодавне услуге. То може да допринесе унапређењу квалитета рада ПСС, али са друге стране утиче на број произвођача који користе услуге ове службе, јер се оваква служба више окреће произвођачима који су економски стабилнији и могу да

плате услуге које су им потребне. Зато је потребно истаћи да је и у потпуно комерцијализованим системима ПСС, неоспорна улога јавне, државне ПСС. Ово због тога што јавна ПСС обезбеђује већу покривеност пољопривредних произвођача, посебно оних који нису у могућности да користе услуге приватних саветодавних организација.

Начин финансирања саветодавства није исто што и извођење, односно пружање услуга саветодавног рада. Финансирање може бити делимично или потпуно комерцијализовано, тако да фармери плаћају одређену (делимичну или пуну) цену за саветодавну услугу. С друге стране, саветодавне услуге могу пружати приватне саветодавне компаније (саветодавци), невладин сектор или државне саветодавне службе.

Табела бр.1. Стратегије финансирања и извођења саветодавног рада у пољопривреди

Финансирање саветодавства	Извођење / пружање саветодавне услуге	
	ЈАВНО	ПРИВАТНО
ЈАВНО	БЕСПЛАТНА ЈАВНА САВЕТОДАВНА СЛУЖБА	СУБВЕНЦИЈЕ ЗА ПРИВАТНЕ САВЕТОДАВЦЕ, САВЕТОДАВНИ УГОВОРИ, ВАУЧЕР СИСТЕМИ
ПРИВАТНО	НАДОКНАДА ТРОШКОВА ДРЖАВНИМ САВЕТОДАВЦИМА	ПРИВАТНЕ САВЕТОДАВНЕ КОМПАНИЈЕ

Извор: **Петровић, Јанковић:** „Пољопривредно саветодавство Србије – стање, проблеми и могућности реформе“, Пољопривредни Факултет, Нови Сад, **2010.**

Потпуна приватизација или комерцијализација саветодавног рада с једне стране и бесплатно саветодавство с друге стране, представљају само два могућа (крајња) решења (**Петровић, Јанковић, 2010**). Исти аутори даље наводе да је усмеравање финансијских средстава могуће у различитим правцима и то директно јавним саветодавним службама преко буџета или за конкретне пројекте, уговарањем са различитим извођачима саветодавног рада – приватним или државним, затим усмеравање средстава на фармере (ваучер или неки други систем), плаћање саветодавних организација путем пореза или чланарина, у пољопривредним коморама, фармерским организацијама, задругама и слично. Али, понекад и у државно организованом и финансираном саветодавству одређене циљне групе као што су крупни фармери са великом производњом, имају обавезу плаћања саветодавне услуге, а други не морају. Исто тако и нека удружења фармера и задруге ангажују саветодавце за своје потребе и плаћају их у складу са уговореним обавезама.

Табела бр. 2. Могућности усмеравања финансијских средстава у саветодавству

	ЈАВНО	ПРИВАТНО
НЕЗАВИСНО ОД ЗАДАТАКА	БУЏЕТ	ПОРЕЗИ, ДОПРИНОСИ (нпр. чланарине)
ЗАВИСНО ОД ЗАДАТАКА	ПРОГРАМИ, ПРОЈЕКТИ/КАМПАЊЕ; УГОВОРИ, ВАУЧЕРИ	ФИКСНЕ НАДОКНАДЕ, ВАРИЈАБИЛНИ ТРОШКОВИ, ПОДЕЛА ДОДАТЕ ВРЕДНОСТИ

Извор: **Петровић, Јанковић:** „Пољопривредно саветодавство Србије – стање, проблеми и могућности реформе“, Пољопривредни Факултет, Нови Сад, **2010.**

Од тога коме су саветодавне услуге намењене зависи и циљ саветодавства. Пољопривредни произвођачи теже да побољшају квалитет своје производње, а тиме и квалитет производа, па су и услуге које траже од саветодаваца ка томе усмерене. Пружањем таквих услуга пољопривредни произвођачи имају директну корист, али и прерађивачи тих производа имају корист јер добијају производе који су бољег квалитета. Уколико су саветодавне услуге намењене већем броју корисника финансирање таквих услуга је ближе јавном, државном финансирању, из буџета. Што су услуге које пружају саветодавци општијег карактера, као што су заштита животне средине, унапређење руралног развоја и смањење руралног сиромаштва и слично, смањује се број оних који би учествовали у финансирању таквих саветодавних услуга, јер корист од таквих услуга има и шира заједница а не само они.

Земље ЕУ имају различите моделе организовања саветодавства и то: државне, локалне владине институције, комерцијалне приватне компаније, саветодавне службе коопераната, сервиси пољопривредне прерађивачке индустрије и институције комерцијалног сервиса, сервиси за финансирање преко банака итд. По начину финансирања подељени су у 5 основних служби:

Табела број.3. Начин финансирања ПСС у земљама ЕУ

Саветодавни систем	Релевантна институција	Извор финансирања	Земља
Ј А В Н О С А В Е Т О Д А В С Т В О			
ДРЖАВНИ	Саветодавство спроводе јавне институције. Најчешће су регионалног карактера.	У потпуности се финансирају из државног буџета.	Белгија, Италија, Словенија, Шведска, Мађарска, јужна регија Шпаније, Португал, Луксембург
ДЕЛИМИЧНО ДРЖАВНИ	Већа улога саветодавног сервиса који су приватно консултантски тимови	Углавном њихове услуге плаћају фармери. Могу бити централизоване или децентрализоване форме	Ирска, Република Чешка, Пољска, Словачка, Мађарска, Естонија
ПОЛУАУТОНОМНЕ	Саветодавне услуге нуде преко националних институција	Делимична државна субвенција	Литванија, Летонија
П Р И В А Т Н О С А В Е Т О Д А В С Т В О			
АУТОНОМНО САВЕТОДАВСТВО ФАРМЕРА	Саветодавне услуге пружају се преко пољопривредних комора и удружења фармера	Финансирају се преко чланарине или директном исплатом фармера	Аустрија, Француска, Данска, Финска, северозападна Немачка
КОМЕРЦИЈАЛНО	Саветодавне услуге пружају комерцијалне фирме или приватна лица	Плаћање услуга је преко спровођења пројеката или донација	Енглеска, Холандија, североисточна Немачка

Извор: ИПН – лична евиденција координатора за ПССС¹²

¹² Евиденција Драгана Раховића координатора на пословима саветодавства у ИПН-у

Саветодавство у нашим условима је финансирано и организовано од стране државе и Министарство пољопривреде има улогу од највећег значаја. Коришћење услуга ПСС је добровољно и засновано на економским и другим интересима потенцијалних корисника, а у финансијском погледу услуге су бесплатне за пољопривредне произвођаче. Економским јачањем саветодаваца и унапређењем рада пољопривредне саветодавне службе требало би постепено смањивати учешће државе у финансирању саветодавства (из буџета) у циљу стимулације тржишног приступа рада пољопривредне саветодавне службе. На овај начин организовано државно, јавно саветодавство има већина земаља ЕУ. У овом случају усмеравање финансијских средстава из буџета је директно јавним саветодавним службама. Средства из буџета могу бити усмерена и за конкретне пројекте, уговарањем са различитим извођачима саветодавног рада (приватним или државним), плаћање саветодавних организација путем пореза или чланарина, у пољопривредним коморама и слично. Што се тиче саветодавних услуга које се пружају преко пољопривредних комора и удружења пољопривредника, можемо рећи да је то „полудржавно“ саветодавство јер се само један део али обично већи део буџета коморе финансира од стране државе. Остатак финансијских средстава коморе остварују саме ангажовањем на тржишту, односно од чланарина чланова коморе или директним уплатама за саветодавне услуге. Висина чланарине зависи од величине газдинства и укупне производње на газдинству. Из буџета се надокнађује 10-50%. Овај начин финансирања саветодавне службе могао би да да добре резултате у нашим условима, уз повећање издвајања финансијских средстава из буџета али и економским јачањем пољопривредних произвођача да би могли да плаћају преостали део за пружене услуге. Требало би формирати буџет за ПСС са јасно дефинисаном наменом коришћења средстава. Саветодавне услуге преко удружења фармера (саветодавни кругови-Немачка) где држава субвенционисање део трошкова за саветодавне услуге до 50%, а део иде из чланарине удружених фармера. У нашим условима то би могло бити примењиво код газдинства која су економски јача, тржишно оријентисана, а за ситне произвођаче то би било могуће кроз аранжмане где би фармери партиципирали 10% трошкова за саветодавне услуге а држава или неки други донатори 90%.

Што се финансирања саветодавства на глобалном нивоу тиче, немогуће је не указати на велики допринос који су давале и данас дају велике светске организације попут Светске банке, Међународног фонда за развој пољопривреде, Програма развоја Уједињених нација као и регионалних развојних банака. Међутим, највећи значај за конституисање, функционисање и развој саветодавних служби многих развијених и неразвијених земаља света имала је Светска банка.

Према **Марковић (2005)** искуства других земаља показују да је на пољу пољопривредног саветодавства присутна активност невладиних организација што доприноси развоју пољопривреде и руралне средине. Ове организације показале су се нарочито успешним и ефикасним у осмишљавању и реализацији

пројеката за економску ревитализацију локалне заједнице, помоћ развоју сеоских задруга и питања заштите животне средине. У реализацији различитих развојних пројеката у нашим условима свој допринос у виду финансијске и техничке подршке дају и иностране невладине организације, међу којима се издваја Агенција САД за међународни развој (USAID- United States Agency for International Development) која сарађује са домаћим институцијама.

Једна од организација из невладиног сектора која успешно реализује развојне пројекте у области пољопривреде је Агромрежа. Ова невладина организација успешно организује клубове фармера на локалном нивоу. У делокруг активности Агромреже спада и организовање специјалистичких семинара за пољопривреднике на којима се остварује трансфер знања и информација у вези са применом технологије, основама маркетинга, основама задуживања, агрорачуноводства као и оснивања кооператива (**Марковић Катарина, Томаш, Мирела, 2010**).

Агромрежа је основана 2002. године и у свом делокругу рада спроводи активности усмерене на: стварање услова за убрзани и одрживи рурални развој; стварање услова за убрзани развој фармеризма модерних задруга-кооператива и агротржишта као и остваривање сарадње са државним институцијама у области усаглашавања домаћег законодавства са европским и светским стандардима, а која се односи на агробизнис сектор и рурални развој. Важно је напоменути и пројекте на којима је спроводила своје активности као што су: 2009/2010 – Унапређење система тржишног информисања у пољопривреди Србије – СТИПС; 2009/2011 „Мрежа за подршку руралном развоју“.

Мрежа за подршку руралном развоју основана је од стране МПШВ и тренутно броји 15 регионалних удружења из области пољопривреде и руралног развоја, са циљем да обезбеди подршку актерима у руралном развоју, кроз идентификацију, иницирање, умрежавање и промоцију учесника, потенцијала и предности које доприносе јачању регионалног развоја и унапређењу квалитета живота у руралним заједницама Републике Србије.

2.5. Тренутно стање и карактеристике пољопривредне саветодавне службе Републике Србије

Трансформација пољопривредних стручних служби из друштвених предузећа у друштва са ограниченом одговорношћу и акционарска друштва, где је држава власник већинског удела капитала обављена је током 2009. и 2010. године. На тај начин се у Србији истиче доминантно државно организована и финансирана ПСС, мада постоји и изванредан број пољопривредних произвођача који би услуге које су им потребне сами платили.

У „Службеном гласнику Републике Србије“ бр.30/10 од 07.05.2010. објављен је Закон о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде. Њиме се регулишу питања која се односе на пољопривредно саветодавство, а то је шта су саветодавни а шта стручни послови у пољопривредном саветодавству, ко сме да обавља ове послове, шта је за то потребно, шта је Регистар пољопривредних саветодаваца и још многа питања која се намећу овом проблематиком. Доношењем овог закона предвиђено је формирање посебне радне групе односно Стручног савета за саветодавне послове и примењена истраживања у пољопривреди. Стручни савет поред осталог предлаже смернице за израду Средњорочног програма развоја саветодавних послова у пољопривреди, а Влада је та која доноси Средњорочни програм за период од 5 година. Програм развоја пољопривредних саветодаваца на годишњем нивоу, доноси Влада Републике Србије на основу претходно усвојеног Средњорочног програма. Ово су плански документи који се доносе ради унапређења саветодавних послова у пољопривреди. Осим тога за развој пољопривредне саветодавне службе на територији Републике Србије има значај и „Стратегија развоја пољопривредног саветодавства у Србији“ која је настала 2009. године као део заједничког пројекта МПШВ, Међународне банке за обнову и развој (Светске банке)-IBRD/WB и Глобалног фонда за животну средину (GEF).

Пољопривредне саветодавне и стручне службе Републике Србије данас броје 34 службе и 251 саветодавца, и то на територији централне Србије налазе се 22 службе и 166 саветодаваца а на подручју АП Војводине 12 служби и 85 саветодаваца. По Закону о саветодавству, правилницима и уредбама све службе ПСС са подручја централне Србије у обавези су да на линк о раду службе поставе податке о општинама које покривају и осталим основним подацима (карта општина које покривају, површина, структура земљишта, структура саветодаваца по специјалностима, комплетне биографије саветодаваца и др.). Све ПСС на подручју централне Србије као и ИПН подједнако конкуришу сваке године код ресорног министарства где у оквиру конкурсне документације достављају план и програм рада за текућу годину. На основу тога онда потписују појединачне уговоре са министарством и придржавају се закона, правилника о раду и уредби.

34 службе и 251 саветодавац на територији Републике Србије, односно ПССС Србије својим деловањем обухватају територије од севера земље, односно севера Војводине до крајњег југа земље. Оне су спона између примењене науке и сеоских газдинстава на подручју свога деловања. Својим радом покривају део или цео округ.

На територији **централне Србије** најмању пољопривредну површину покрива ПССС Лозница 81199 ха, а затим ПССС „Агрознање“ Д.О.О. Зајечар 88383,82 ха, ПССС „Ибар“ Д.О.О. Краљево – Моравички округ Ивањица 51316 ха. Највећу пољопривредну површину покрива ПССС „Моравица“ Ужице која покрива 8 општина Златиборског округа и располаже са 240000 ха пољопривредног земљишта. Након тога следи ПССС Лесковац Д.О.О. са 223455 ха пољопривредног земљишта, ПССС Прокупље са 231693 ха, ПССС Врање са 200000 ха пољопривредног земљишта. Просечна пољопривредна површина земљишта по једној подручној пољопривредној саветодавној и стручној служби износи око 149200 ха. Најмањи број сеоских газдинстава покрива ПССС Нови Пазар са 9932 пољопривредна газдинства, а затим „Агрознање“ Д.О.О. Зајечар са 12915 пољопривредних газдинстава. Највећи број сеоских газдинстава покрива ПССС Врање Д.О.О. са 60000 газдинстава, следе ПССС Лесковац Д.О.О. 40579 пољопривредних газдинстава и ПССС Прокупље са 33937 пољопривредних газдинстава (www.psss.rs).

У табели су дате пољопривредне стручне службе на територији централне Србије, њихова седишта, окрузи којима припадају, као и подручје рада које својим радом покривају.

Табела бр.4. Пољопривредна саветодавна служба Републике Србије

	Седиште пољ. струч. службе	Назив пољопривредне стручне службе	Округ	Подручје које обухватају радом
1	Шабац	ПСС Шабац	Мачвански	Богатић, Шабац, Владимирци, Коцељева, Обреновац
2	Падинска Скела	Институт ПКБ Агроекономик	Београд	Земун, Палилула, Сурчин Нови Београд, Обреновац, Гроцка
3	Лозница	ПСС „Пољосавет“ Лозница	Мачвански	Лозница, Мали Зворник, Крупањ, Љубовија
4	Младеновац	ПСС „Космај“ Младеновац	Београд	Младеновац, Сопот, Барајево, Лазаревац, Вождовац, Чукарица, Раковица
5	Смедерево	ПСС Смедерево	Подунавски	Смедерево, Гроцка, Смедеревска Паланка, Велика Плана
6	Пожаревац	ПСС Пожаревац	Браничевски	Пожаревац, Велико Градиште, Голубац, Мало Црниће, Жабари, Петровац, Жагубица, Кучево
7	Неготин	ПСС Неготин	Борски	Неготин, Бор, Мајданпек, Кладово
8	Ваљево	ПСС Ваљево	Колубарски	Ваљево, Осечина, Уб, Лајковац, Мионица, Љиг
9	Ужице	ПСС „Моравица“ Ужице	Златиборски	Ужице, Косјерић, Бајина Башта, Чајетина, Прибој, Нова Варош, Пријеполје
10	Чачак	ПСС Чачак	Моравички	Чачак, Горњи Милановац, Лучани, Ариље, Пожега
11	Крагујевац	ПСС Крагујевац	Шумадијски	Крагујевац, Кнић, Баточина, Лапово, Рача, Топола, Аранђеловац
12	Јагодина	ПСС Јагодина	Поморавски	Јагодина, Свилајнац, Деспотовац, Рековац, Ћуприја, Параћин
13	Зајечар	ПСС Зајечар „Агрознање“	Зајечарски	Зајечар, Бољевац, Соко Бања, Књажевац
14	Краљево	ПСС „Ибар“ Краљево	Рашки управни округ Моравички управни округ	Краљево, Рашка, Врњачка Бања Ивањица
15	Крушевац	ПСС Крушевац	Расински	Крушевац, Александровац, Варварин, Ђићевац, Брус, Трстеник
16	Ниш	ПСС „Агроразвој“ Ниш	Нишавски	Ниш, Алексинац, Гаџин Хан, Дољевац, Мерошина, Ражањ, Сврљиг
17	Прокупље	ПСС Прокупље	Топлички	Прокупље, Житорађа, Блаце, Куршумлија
18	Пирот	ПСС Пирот	Пиротски	Пирот, Димитровград, Бабушница, Бела Паланка
19	Лесковац	ПСС Лесковац	Јабаланички	Лесковац, Бојник, Медвеђа, Лебане, Власотинце, Црна Трава
20	Врање	ПСС Врање	Пчињски	Врање, Владичин Хан, Сурдулица, Босилеград, Трговиште, Бујановац, Прешево
21	Нови Пазар	ПСС Нови Пазар	Рашки управни округ Ужички управни округ	Нови Пазар, Тутин Сјеница
22	Косовска Митровица	ПСС Косовска Митровица	Косовско-Митровачки	Косовска Митровица, Звечан, Лепосавић, Зубин Поток, Вучитрн, Србица

Извор: обрада аутора на основу података са www.psss.rs

На подручју централне Србије од стране ИПН-а уведен је електронски (софтверски) систем за евиденцију података у вези са саветодавним активностима и обележјима газдинстава са којима се сарађује и који је заменио ранији систем ЛЕС образаца (Лична евиденција саветодавца).

На основу података о броју саветодаваца на територији **централне Србије** урађена је анализа саветодаваца по старосној структури и годинама радног стажа и стање је приказано у датим табелама.

Табела бр.5. Старосна структура и године радног стажа саветодаваца на територији централне Србије

Година старости	Број саветодаваца	%	Година укупног стажа	Број саветодаваца	%
25–30 год.	11	7	0–5 год.	87	52
31–40 год.	34	20	6–10 год.	29	18
41–50 год.	76	46	11–15 год.	11	7
51–60 год.	34	20	16–20 год.	19	11
преко 60 г.	11	20	21–25 год.	10	6
УКУПНО	166	100	преко 25 г.	10	6
			УКУПНО	166	100

Извор: Пољопривредне саветодавне и стручне службе Републике Србије – ИПН, 2014.

На основу података ИПН за 2014. годину, структура саветодаваца по полу на територији централне Србије показује да жене саветодавци чине 42% (70 саветодавца), а мушкарци 58% (96 саветодавца).

Што се специјалности саветодаваца који покривају територију централне Србије тиче она је следећа:

Табела бр.6. Структура саветодаваца по специјалностима на територији централне Србије

Специјалност саветодавца	Број саветодаваца	%
Сточарство	37	22
Ратарст. и повртар.	41	25
Воћар. и виноград.	34	21
Заштита биља	33	20
Агроекономија	10	6
Мелиорац. земљ.	4	2
Остало	7	4
УКУПНО	166	100

Извор: Пољопривредне саветодавне и стручне службе Републике Србије – ИПН, 2014.

Посматрајући старосну структуру саветодаваца на територији централне Србије најзаступљенији су саветодавци старости 41-50 година, а затим следе

млађи 31-40 година и старији 51-60 година са подједнаким уделом од 20%. На основу тога можемо закључити да преовлађују саветодавци у пуној психофизичкој и интелектуалној снази. Према годинама радног стажа преовлађују саветодавци до 5 година радног стажа, њих 87, односно 52% у односу на остале, што указује да је у последње време повећан број нових пољопривредних саветодаваца као тенденција ширења мреже саветодавства на територији Републике Србије. Слика пољопривредних саветодаваца по специјалностима показује да су скоро подједнако заступљени саветодавци из области ратарства и повртарства, сточарства, воћарства и виноградарства и заштите биља, односно њихов бројчани однос је 25, 22, 21 и 20. Мали је број саветодаваца агроекономиста, само 10 од 166 колико их је укупно на територији централне Србије и зато саветодавци осталих специјалности (ратарство, сточарство и воћарство-виноградарство) морају да прате све производно-економске показатеље пословања на пољопривредним газдинствима (Шеварлић, 2003).

На територији Косова и Метохије саветодавна активност спроводи се само на територији Косовско-Митровачког округа кроз рад ПССС Косовска Митровица. Овакво стање последица је бомбардовања Србије 1999. године, после чега се променила ситуација на овом подручју и број пољопривредних станица које би обављале ову активност свео само на једну пољопривредну саветодавну службу. Анализа рада ове саветодавне службе биће предмет истраживања у даљем делу овог рада.

Пољопривредне стручне службе АП Војводине своје конституисање започеле су преношењем надлежности са Републике на АП половином 2002. године. Покрајински секретаријат за ПВШ имао је водећу улогу у томе, а марта 2006. године Секретаријат је на предлог Савета за пољопривредно саветодавство (основан те године) усвојио: „Правилник о организацији и раду ПСС АП Војводине“. На тај начин конституисана је ПСС АП Војводине и јасно дефинисана њена организација, начин рада и права и обавезе саветодаваца. Трансформацијом пољопривредних стручних служби из друштвених предузећа у предузећа са већинским уделом капитала од стране државе током 2009. и 2010. године, на територији АП Војводине 2009. године Покрајински секретаријат започиње реализацију пројекта успостављања прогнозно - извештајне службе у заштити биља на нивоу Војводине и одређени број саветодавних стручњака за заштиту биља прелази да ради на тим пословима (**Правилник о организацији и раду пољопривредне саветодавне службе АП Војводине, 2010**).

Успостављен је и портал ПСС АП Војводине, који омогућава добар проток информација и информисаност свих којима ти подаци могу бити од користи. **Зорановић, Поткоњак Светлана, Мачкић, Ксенија, (2014)** истичу да је портал један од врло успешних покушаја да се савремене технологије искористе како би се знање и савети приближили корисницима. Портал је драгоцен извор специјализованих информација, пре свега о конкурсима,

правилницима, законима који су лако доступни и на једном месту. Аутори истичу да ништа мање није важна помоћ саветодаваца произвођачима у погледу прогноза, савета и извештаја пре свега у директној комуникацији било emailом или телефоном. Интернет портал ПСС АП Војводине је на адреси <http://www.polj.savetodavstvo.vojvodina.gov.rs/> и реализован је тако да пружа могућност прилагођења потребама наручиоца. Исто тако аутори наводе да је одлуком објављеном у „Службеном листу АП Војводине“ бр.25/2012, Влада АП Војводине преузела оснивачка права над пољопривредним службама основаним на територији АП Војводина.

Подручје деловања сваке организационе јединице дефинише се Програмом мера за унапређење пољопривреде у АП Војводини, за текућу годину, што представља уговорну одредбу као и број и профил саветодаваца који се по имену ангажују у реализацији поменутог програма. Њихов број зависи од тога какве су потребе пољопривредних произвођача, броја пољопривредних газдинстава, обрадивих површина на подручју деловања, односно планираних послова на одређеном подручју итд.

Финансирање саветодавног рада одвија се највећим делом из буџета, али и из могућих других извора финансирања и прихода остварених реализацијом специфичних услуга које су по прописаном одобреном ценовнику. Средства која се остварују путем саветодавног рада су намењена за исплаћивање трошкова рада, односно плате до 80% а за покривање материјалних и режијских трошкова до 20%. Средства која се користе за накнаду саветодавног рада правдају се одресцима од плате, трошковима горива, трошковима режије и слично (**Правилник о организацији и раду ПСС АП Војводине, 2010**). У раду пољопривредне саветодавне службе АП Војводине као приоритет намеће се информисање и едукација произвођача и праћење одређеног броја пољопривредних газдинстава односно рад са одабраним газдинствима.

Правилником о организацији и раду ПСС АП Војводине (2006) прописано је да саветодавци у свом раду са одабраним газдинствима користе „Картон одабраног газдинства“ који је поред „Типологије саветодавног рада“, интегрални део „Система информација у пољопривредном саветодавству Војводине“. Од јула 2007. године Систем информација је званични модел за регистровање и праћење саветодавног рада ПСС АП Војводине са одабраним и осталим газдинствима. Типологијом саветодавног рада прикупљају се подаци о самом раду саветодаваца, односно датим саветима, а Картоном одабраног газдинства прикупљају се подаци о главним обележјима пољопривредних газдинстава од значаја за саветодавни рад. Дијагностификовање проблема на газдинствима са којима се сусрећу саветодавци могуће је једино стицањем увида у целину газдинства као друштвено-производне и домаћинства као друштвено-потрошачке породичне скупине у пољопривреди Војводине (**Петровић, 2007**).

Систем информација је конципиран и реализован као отворен систем. Може да послужи фармерима у унапређењу њихове пољопривреде-посредно повећањем квалитета и одговорности у раду саветодаваца, увидом власника одабраног газдинства у сву документацију у Типологију и у Картон. Систем служи појединачним саветодавцима, групама саветодаваца нпр. у једној пољопривредној станици, Секретаријату пољопривреде и фармерима (Петровић, 2009).

Јанковић, Петровић, Чикић Јована (2010) посматрају саветодавство као процес и наглашавају потребу за разумевањем сложених друштвених односа који овај процес окружују, условљавају и у току којег се генеришу. Анализу саветодавства заснивају на новијим теоријским схватањима и саветодавној науци кроз систематска запажања саветодаваца у раду са одабраним газдинствима у Војводини.

Ако се говори о интензивности пољопривредне саветодавне службе, мерило интензивности је број фарми односно пољопривредних газдинстава који долази на једног саветодавца (**Новковић, 1992**).

На територији АП Војводина најмању пољопривредну површину покрива ПСС Ковин са 43000 ха пољопривредног земљишта, затим следи ПСС Бачка Топола 70850 ха пољопривредног земљишта, док највеће површине пољопривредног земљишта покривају ПСС Зрењанин са 236000 ха и ПСС Нови Сад са 204000 ха. Најмањи број пољопривредних газдинстава покрива ПСС Ковин 5159, а затим 6861 пољопривредних газдинстава у ПСС Бачка Топола. Највећи број пољопривредних газдинстава покрива ПСС Нови Сад и то 32481 пољопривредно газдинство, а затим ПСС Зрењанин 25272 пољопривредна газдинства (Петровић, 2007).

Табела бр.7. Пољопривредна саветодавна служба АП Војводине

	Седиште пољ.струч.службе	Назив пољопривредне стручне службе	Округ	Подручје које обухватају радом
1	Врбас	ПСС Врбас	Јужнобачки	Врбас, Кула, Србобран, Бечеј
2	Нови Сад	ПСС Нови Сад	Јужнобачки	Бач, Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Нови Сад, Темерин, Сремски Карловци, Жабаљ, Тител
3	Суботица	ПСС Суботица	Севернобачки	Суботица
4	Бачка Топола	ПСС Бачка Топола	Севернобачки	Бачка Топола, Мали Иђош
5	Кикинда	ПСС Кикинда	Севернобанатски	Кикинда, Нови Кнежевац
6	Панчево	ПСС „Тамиш“ Панчево	Јужнобанатски	Панчево, Алибунар, Ковачица, Опово
7	Рума	ПСС Рума	Сремски	Рума, Инђија, Ириг
8	Сента	ПСС Сента	Севернобанатски	Сента, Кањижа, Ада, Чока
9	Сремска Митровица	ПСС Сремска Митровица	Сремски	Сремска Митровица, Шид, Пећинци, Стара Пазова
10	Сомбор	ПСС Сомбор	Западнобачки	Сомбор, Апатин, Оџаци
11	Вршац	ПСС „Агрозавад“ Вршац	Јужнобанатски	Вршац, Пландиште, Бела Црква, Ковин
12	Зрењанин	ПСС Зрењанин	Средњобанатски	Зрењанин, Нови Бечеј, Пландиште, Нова Црња, Сечањ

Извор: обрада аутора на основу података са www.polj.savetodavstvo.vojvodina.gov.rs

Када говоримо о старосној структури и годинама радног стажа на територији АП Војводине стање се најбоље може видети у следећој табели:

Табела бр.8. Старосна структура и године радног стажа саветодаваца на територији АП Војводине

Година старости	Број саветодаваца	%	Година укупног стажа	Број саветодаваца	%
25–30 год.	5	7	0–5 год.	47	52
31–40 год.	13	20	6–10 год.	29	18
41–50 год.	40	46	11–15 год.	9	7
51–60 год.	21	20	УКУПНО	85	100
преко 60 г.	6	20			
УКУПНО	85	100			

Извор: Пољопривредне саветодавне и стручне службе Републике Србије – ИПН, 2014.

Старосна структура саветодаваца на подручју АП Војводине показује да су најзаступљенији саветодавци старосне групе 41-50 година и то 40 саветодаваца, а затим следе још старији саветодавци из групе 51-60 година, њих 21.

На основу података ИПН за 2014. годину, структура саветодаваца по полу на територији Војводине показује да жене чине 36% или 31 саветодаваца, а мушкарци 64% или 54 саветодавца.

Структура саветодаваца по специјалностима на територији АП Војводине дата је у табели:

Табела бр.9. Структура саветодавца по специјалностима на територији АПВ

Специјалност саветодавца	Број саветодаваца	%
Сточарство	24	28
Ратарст. и повртар.	26	31
Воћар. и виноград.	5	6
Заштита биља	13	15
Агроекономија	5	6
Мелиорац. земљ.	3	3
Остало	9	11
УКУПНО	85	100

Извор: Пољопривредне саветодавне и стручне службе Републике Србије – ИПН, 2014.

Што се специјалности саветодаваца тиче скоро равноправно заступљени су саветодавци из области сточарства и ратарства и повртарства, са 24 односно 26 саветодавца. И овде је иста слика што се тиче саветодаваца агроекономиста којих је само 5 од укупно 85 на територији Војводине.

Иако је пољопривредно саветодавство један од фактора од кога зависи развој војвођанских села, па и пољопривреде у целини, ипак саветодавство у Војводини није развијено у оној мери која би задовољила потребе војвођанских пољопривредних произвођача. Тај проблем би се могао релативно успешно решити стварањем локалне саветодавне службе од пољопривредних стручњака који су остали, или ће остати без посла као и од оних који нису досад запослени (Петровић, Миладиновић Марица, Новаков Марина, 2007).

Пољопривредне саветодавне и стручне службе Републике Србије данас броје 34 службе и 251 саветодавца. Овај број саветодаваца је доста мањи од броја саветодаваца који су службе бројале 2002. године а то је 326, када је нагло дошло до одлива саветодаваца као последица њиховог неповољног економског положаја у периоду 1997-2002. (Шеварлић, 2003). **Петровић, Јанковић, (2010)** такође су пратили стање у пољопривредном саветодавству Србије и према подацима истраживања из 2008. године у ПСС Републике Србије било је ангажовано укупно 206 саветодаваца (134 из централне Србије и 72 саветодавца из Војводине). Данашње стање у саветодавству са 34 службе и 251 саветодавцем на територији Републике Србије у поређењу са око 310 људи који су ангажовани у саветодавству Словеније, чије су и обрадиве површине и број произвођача, као и свеукупан значај пољопривреде за земљу много мањи него што је то случај у Србији, наводе на закључак на ком нивоу је наше саветодавство. У Хрватској ситуација је слична ситуацији код нас (**Петровић, Јанковић, 2010**).

Старосна структура и године радног стажа саветодаваца на територији Републике Србије дати су у табели:

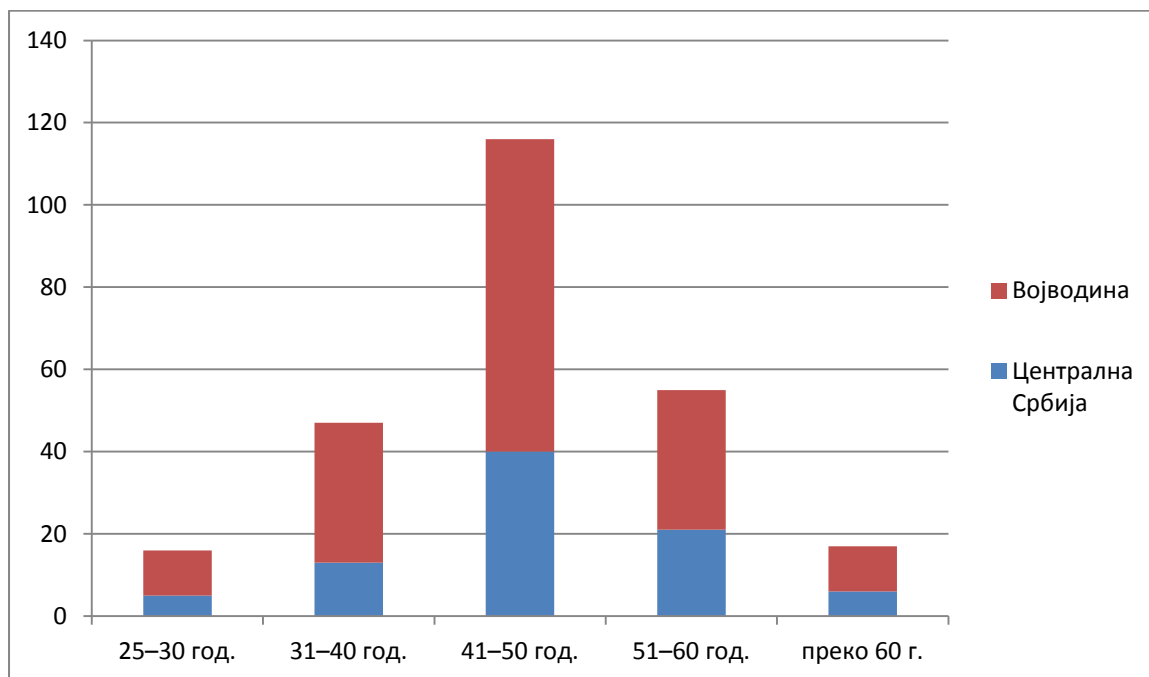
Табела бр.10. Старосна структура и године радног стажа саветодаваца на територији Републике Србије

Година старости	Број саветодаваца	%	Година укупног стажа	Број саветодаваца	%
25–30 год.	16	6	0–5 год.	134	53
31–40 год.	47	19	6–10 год.	58	23
41–50 год.	116	46	11–15 год.	20	8
51–60 год.	55	22	16–20 год.	19	8
преко 60 г.	17	7	21–25 год.	10	4
УКУПНО	251	100	преко 25 г.	10	4
			УКУПНО	251	100

Извор: Пољопривредне саветодавне и стручне службе Републике Србије – ИПН, 2014.

Старосна структура саветодаваца на територији Републике Србије која у ствари претставља збир саветодаваца са територије централне Србије и АП Војводине, може се приказати и графичким путем.

Графикон бр.1. Старосна структура саветодаваца на територији Републике Србије

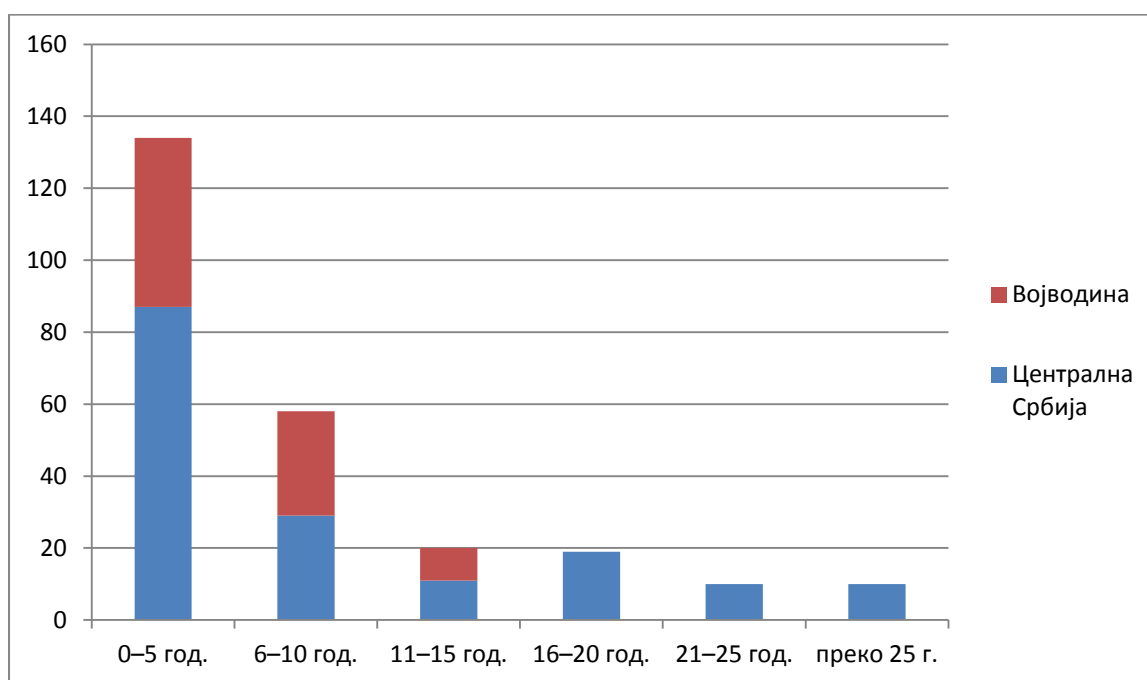
Извор: Обрада аутора на основу података из табела бр. 5 и бр. 8

Старосна структура саветодаваца ангажованих на територији Републике Србије показује да су најзаступљенији саветодавци старосне групе 41-50 година и то 116 саветодаваца, а следи је старија старосна група саветодаваца 51-60

година са 55 саветодаваца. Ове две старосне групе саветодаваца су најзаступљеније и на територији централне Србије и на територији АП Војводине. И у истраживањима **Петровић, Јанковић, (2010)** која се односе на 2008. годину слични су подаци јер највећи удео у старосној структури саветодаваца има групација од 41-45 година. Према њиховим истраживањима у Војводини је учешће старијих групација саветодаваца веће, а млађих нешто мање него у централној Србији. Управо та старија групација саветодаваца је драгоцене због професионалног и личног искуства јер може да послужи едукацији млађих саветодаваца.

И године стажа саветодаваца са територије Републике Србије, ради бољег сагледавања односа броја саветодаваца према годинама стажа приказаћемо и графички.

Графикон бр.2. Године радног стажа саветодаваца на територији Републике Србије

Извор: Обрада аутора на основу података из табела бр.5 и бр. 8

Структура саветодаваца према годинама стажа на територији Републике Србије показује да су најзаступљенији саветодавци који имају од 0-5 година стажа и то 134 саветодавца, а следе саветодавци који имају 6-10 година стажа, њих је 58. Ове две групе саветодаваца су најбројније и на територији централне Србије и АП Војводине што се може објаснити чињеницом да се последњих година шири мрежа саветодаваца на територији Србије, мада је њихов број још увек неодговарајући с обзиром на број пољопривредних газдинстава у нашој пољопривреди.

Структура саветодаваца по полу на територији Републике Србије показује да су заступљенији мушкарци саветодавци 60% односно 150 саветодаваца у односу на жене и њихову заступљеност у саветодавном раду са 40% или 101 саветодавац. Оваква ситуација је и у централној Србији и на територији АП Војводине, што значи да су генерално мушкарци заступљенији као саветодавци.

Графикон бр.3. Структура саветодаваца по полу на територији Републике Србије

Извор: обрада аутора на основу података ИПН са територије централне Србије и АП Војводине за 2014. годину

Структура саветодаваца по специјалностима ангажованих на територији Републике Србије дата је у табели:

Табела бр.11. Структура саветодаваца по специјалностима на територији Републике Србије

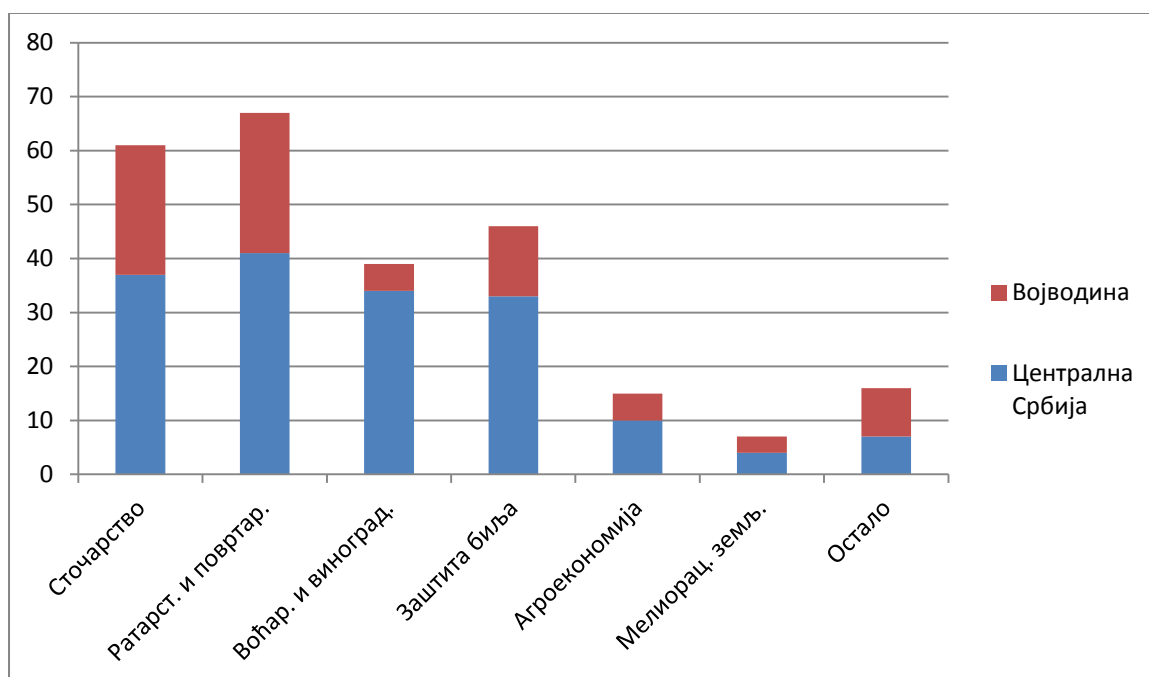
Специјалност саветодавца	Број саветодаваца	%
Сточарство	61	24
Ратарст. и повртар.	67	27
Воћар. и виноград.	39	16
Заштита биља	46	18
Агроекономија	15	6
Мелиорац. земљ.	7	3
Остало	16	6
УКУПНО	251	100

Извор: Пољопривредне саветодавне и стручне службе Републике Србије – ИПН, 2014.

На територији Републике Србије преовлађују саветодавни стручњаци из ратарства и повртарства и то 67 саветодавца или 27%, а затим долазе саветодавци из области сточарства 61 или 24%, па саветодавци из област заштите биља 46 или 18%. Оно што упада у очи је да у структури саветодаваца

по специјалностима нема механизатора, а њихов број у 2002. години је био 8 у односу на 326 саветодавца те године (**Шеварлић, 2003**). За успешну пољопривредну производњу важна је савремена механизација, а улога механизатора је у остваривању могуће уштеде у трошковима коришћења постојеће механизације на имањима пољопривредних произвођача и правилног повезивања погонских и прикључних машина. Ситуација са бројем механизатора иста је и на територији централне Србије и АП Војводине. Бројно стање саветодаваца према специјалностима може се видети на следећем графичком приказу.

Графикон бр.4. Структура саветодаваца по специјалностима на територији Републике Србије

Извор: Обрада аутора на основу података из табела бр. 6 и бр. 9

На основу свега може се закључити да свака од 34 пољопривредне саветодавне и стручне службе на територији Републике Србије покривају велике површине пољопривредног земљишта и велики број пољопривредних газдинстава с обзиром на број запослених саветодаваца (251). То је једна од лоших страна ПССС Републике Србије јер услед велике уситњености поседа, постојања великог броја пољопривредних газдинстава и садашњег нивоа развоја ПССС и даље има газдинстава која нису чула да постоји таква могућност пружања помоћи пољопривредницима (**Богданов Наталија, 2007**). Да би пољопривредно саветодавна служба у будућности могла да преноси савремена решења у пољопривреду она мора да обезбеди довољан број кадрова одговарајућих профила који ће испунити све задатке који им се организацијом рада и развојем службе намећу. Зато је потребно радити на постепеном повећању броја пољопривредних саветодаваца и водити рачуна о њиховој

расподели по ПСС како би се обезбедила боља покривеност територија коју саветодавне службе својим радом покривају. Тренутна ситуација у саветодавству показује несразмеру између пољопривредних саветодаваца са једне стране и броја пољопривредних газдинстава и величине пољопривредних површина по саветодавцу са друге стране. То показује и колика је интензивност пољопривредног саветодавства у нашој земљи, ако је основно мерило интензивности саветодавне службе број фарми који долази на једног запосленог саветодавца у тој служби. Истовремено се мора радити на систематском планирању и спровођењу саветодавних активности применом групних метода рада које омогућавају обухватање већих циљних група пољопривредника.

2.5.1. Активности и методе рада пољопривредних саветодаваца

Информације о научним и техничким достигнућима у области аграра битне су за унапређење пољопривреде у техничко-технолошком смислу. Унапређење примарне пољопривредне производње на пољопривредним газдинствима које покрива пољопривредна саветодавна служба главна је активност ПССС. За општи развој пољопривреде и села значајне су информације о потребама произвођача, али и различита кретања у руралној средини и то производна, технолошка, економска или социолошка кретања. Управо се у повратним везама између пољопривредних произвођача и пољопривредне саветодавне службе огледа значај саветодавних услуга.

Задаци пољопривредне саветодавне службе су активности којима се остварују постављени циљеви. Активности пољопривредних саветодаваца усмерене су на послове којима се унапређује пољопривредна производња по гранама производње и то у ратарско-повртарској производњи, у сточарској производњи, воћарско-виноградарској, унапређењу заштите биља, механизације и квалитета пољопривредног земљишта и друго.

Ради реализације циљева утврђених Уредбом о утврђивању Средњорочног плана развоја саветодавних послова у пољопривреди у периоду од 2011. до 2015. године („Службени гласник РС, број 53/11), ПСС у 2014. години кроз дефинисане активности треба да:

- пружају стручне савете, препоруке и помоћ применом индивидуалних метода;
- пружају стручне савете, препоруке и помоћ применом групних метода рада;
- пружају стручне савете, препоруке и помоћ преко мас-медија;
- пружају стручне савете, препоруке и помоћ преко штампаних медија;
- прате, прикупљају и врше дисеминацију података;
- спроводе остале активности.

Доношењем плана активности за текућу годину, ПССС предвиђају обим активности за сваког саветодавца, а реализацијом тих активности сваки саветодавац треба да оствари најмање 920 бодова. Реализацијом предвиђених активности сваки саветодавац појединачно, у току сваког квартала треба да оствари од 20% до 30% од укупног броја бодова. Ово је важно због тога што за сваку реализовану активност, саветодавци подносе извештаје надлежним организацијама и на основу тих извештаја се прати и оцењује њихов рад.

Пружање стручних савета, препорука и помоћи применом индивидуалних метода

Саветодавни послови са одабраним пољопривредним газдинствима али и осталим газдинствима представљају активности саветодаваца применом индивидуалних метода. Ове се активности одвијају на два начина: доласком саветодаваца на пољопривредно газдинство ради пружања непосредне стручне помоћи, односно директно, или доласком произвођача по стручни савет у просторије ПССС, давањем савета путем телефона, електронском поштом и слично, односно индиректно. На основу плана активности ПССС воде евиденцију одабраних регистрованих газдинстава и обично сваки саветодавац прати 20-30 одабраних пољопривредних газдинстава, које посећује најмање 4 пута годишње. Пружање непосредне стручне помоћи, давање савета и препорука, односно посета саветодавца одабраном газдинству траје до 4 сата.

За рад са одабраним газдинствима важно је истаћи да би они требало да располажу довољним унутрашњим потенцијалима за унапређење производње, тако да и њихови власници (кућедомаћини) и остали чланови показују интерес за сарадњу са саветодавцима у решавању проблема у производњи на газдинству. Фармери на овим газдинствима разумеју дате савете, успешно их прихватају и примењују. Такви фармери су склони иновирању производње и сами иницирају саветодавни процес. Код њих је присутна свест о значају саветодавне службе у процесу модернизације рада али и план о томе како ће се убудуће одвијати производња на њиховом газдинству (**Чикић Јована, Петровић, Јанковић, 2010**).

Као једна од обавеза саветодавца је израда односно израчунавање једне бруто марже на сваком одабраном пољопривредном газдинству на основу тачно дефинисаних параметара датих у обрасцу „Калкулација бруто марже“ које у ПССС-у доставља овлашћена организација. Бруто маржа једне линије производње је разлика између укупних прихода и укупних варијабилних трошкова који се очекују у тој производњи (било да се ради о биљној или сточарској производњи). С обзиром да је у пољопривреди краткорочни период најчешће годину дана, онда је циљ производње да се максимизира укупна бруто маржа на пољопривредном газдинству и изједначава се са циљем максимизирања профита пољопривредног газдинства. Основна улога образаца за израду калкулација линија производње је да послуже пољопривредницима у процесу израде плана пословања. Ако у структури линија производње нема оних које су наведене онда је саветодавац у обавези да изради бруто маржу за производњу која преовлађује на газдинству, доминантну производњу.

Осим одабраних газдинстава, саветодавац своје послове, односно саветодавне активности остварује давањем савета, препорука и пружањем помоћи осталим пољопривредним газдинствима путем одговора на разне теме на порталу ПССС Србије уз помоћ електронске поште, телефоном или

непосредним контактом са пољопривредним произвођачем посетом газдинству. Таква посета може да траје до 3 сата, а ако пољопривредни произвођач долази по савет у просторије ПССС то може да траје најдуже сат времена.

Осим наведених активности саветодавац исто тако помаже пољопривредним произвођачима у попуњавању формулара који су им потребни при регистрацији газдинства, односно упису у Регистар пољопривредних газдинстава (РПГ), Виноградарски регистар и друге регистре које води ресорно министарство. Помоћ произвођачима реализује се и пружањем услуга помоћи у попуњавању одговарајућих формулара и образаца везаних за кредите, осигурања, пријаву штете, порезе и слично. Саветодавац такође помаже пољопривредним произвођачима при попуњавању формулара и различитих апликационих образаца везаних за израду различитих докумената, нпр. бизнис планова, као и код конкурисања или подношења захтева за коришћење средстава у складу са законом, разни подстицаји у пољопривреди и руралном развоју, као и при конкурисању за друге видове финансирања.

Пружање стручних савета , препорука и помоћи применом групних метода

Групне методе у остваривању саветодавних активности су бројне и њима се активности усмеравају ка већем броју пољопривредних произвођача. Групни саветодавни рад подразумева рад саветодаваца са мањим групама (до 25 особа), при чему се као основа формирања групе узима постојање заједничког проблема или интереса. **Саветодавни послови са земљорадничким задругама** обављају се у складу са предвиђеним планом активности и ПССС према том плану прати једну до дванаест задруга на подручју свога деловања. Задруга која се прати је пример успешног пословања и добре праксе у задругарству. Она послује у складу са одредбама Закона о задругама и може бити иницијатор веће заинтересованости пољопривредних произвођача и њихових добара за повезивање у земљорадничке задруге. Сваку од одабраних задруга саветодавац који је ангажован на тим пословима посећује најмање 4 пута годишње.

Рад са удружењима, асоцијацијама и групама пољопривредних произвођача састоји се у пословима везаним за интересно удруживање и предузетништво у пољопривреди. Ти послови односе се на унапређивање различитих области пољопривредне производње, стварање производа са географским пореклом, помоћ члановима удружења при остваривању различитих субвенција, организовани одласци на стручне манифестације, сајмове пољопривреде и сл. Саветодавац прати рад изабраног удружења и групе произвођача и даје савете њиховим члановима, с циљем остваривања заједничких интереса свих чланова удружења али и непосредне економске користи сваког произвођача. Саветодавци исто тако могу ако се јави потреба да помогну пољопривредним произвођачима при оснивању и регистрацији удружења, али и касније у раду удружења. Саветодавац пружа савете најмање

једном регистрованом удружењу или асоцијацији и у обавези је да их најмање једном у кварталу посети. Такође, саветодавац пружа помоћ и савете једној до две групе пољопривредних произвођача, а групу чине три или више пољопривредних произвођача.

Предавања из различитих области пољопривредне производње обично држе два предавача уз коришћење савремених наставних средстава. Стручна предавања се изводе за најмање десет заинтересованих пољопривредних произвођача и она не смеју да буду краћа од 30 мин. Сав материјал са одржаних предавања доставља се пољопривредним произвођачима. Према плану активности таквих предавања треба да буде одржано од 3 до 11 у току године, а осим тога ПССС треба да одржи и најмање једно предавање из области које се односе на интересно удруживање, развој и ревитализацију земљорадничког задругарства, органску производњу и друге актуелне области којима се може позитивно утицати на саме пољопривредне произвођаче. О сваком предавању које се организује ПССС мора да обавести јавност кад ће се одржати, датум, време и место одржавања, тема предавања, ко су предавачи и то путем медија, на порталу ПССС Србије, на огласној табли или на неки други начин, најмање 3 дана пре предавања. Са свим наведеним подацима саветодавац се оглашава на порталу ПССС, 5 дана након предавања.

Трибина као групна метода саветодавног рада у реализацији саветодавних активности доприноси промоцији и тумачењу мера аграрне политике Владе Републике Србије, руралном развоју, мерама IPARD програма, али и разним другим темама за које Министарство искаже потребу. На трибини такође саветодавац може да пољопривредним произвођачима пружи помоћ у остваривању права уписа у Регистар пољопривредних газдинстава, Виноградарски регистар и друге регистре које води Министарство, али и у остваривању права на коришћење подстицаја у складу са законом или на коришћење других видова финансирања. Број трибина које треба да одржи саветодавац, начин обавештавања о трибини и оглашавање на порталу ПССС Србије исти су као и код предавања.

Радионица се реализује са одабраном групом од најмање 3 пољопривредна произвођача путем интерактивног рада. Она може да се одржи на различитим местима и то на фарми, у пољу, земљорадничкој задрузи, просторијама месне заједнице или у просторијама ПССС. За радионицу је потребан штампани материјал. Она може да се одржи на пример са члановима задруге, али њој не морају да присуствују само њени чланови већ могу и други заинтересовани иако нису чланови задруге. Саветодавци планом активности имају као задатак да одрже најмање 3 радионице са одабраном групом пољопривредних произвођача, а најмање једну радионицу са члановима задруге, удружења или асоцијације. Начин оглашавања о одржавању радионице као и оглашавање на порталу ПССС после одржане радионице исти су као и код предавања и трибине.

Зимска школа у организацији ПССС траје до 3 дана, у њој учествују сви саветодавци запослени у тој ПССС али и стручњаци различитог профила из других организација, са темама које су актуелне за пољопривредне произвођаче тог краја. Организује се за најмање 100 пољопривредних произвођача и послови на организовању односе се на предавања из области подршке интересном удруживању, развоју и ревитализацији земљорадничког задругарства, органској производњи и друго. Сваки саветодавац треба да припреми и одржи једну до три теме за зимску школу. Оглашавање о одржавању зимске школе са свим потребним подацима мора бити на видном месту најмање 5 дана пре, а на порталу ПССС исто као и за претходно наведене активности.

Огледно газдинство је пољопривредно газдинство које служи као показно (огледно) газдинство које може да буде и одабрано газдинство које саветодавац већ прати као такво, јер су на њему видљиви резултати саветодавног рада. Огледно газдинство служи као показно газдинство добре и успешне пољопривредне праксе, економски успешно, на којем се води књиговоствена евиденција, примењују нове и савремене технологије производње и показују ефекти саветодавног рада. Огледно газдинство може да буде и газдинство са органском производњом или газдинства са производњом производа који имају географско порекло. Годишње једном до два пута саветодавац организује посете огледном газдинству за групе пољопривредних произвођача, најмање 5 заинтересованих.

„Демонстрациони оглед“ у биљној или сточарској производњи реализује ПССС. Демонстрациони оглед треба поставити и реализовати тако да се њиме обезбеди упоредивост добијених резултата. Огледи у ратарству и повртарству спроводе се коришћењем различитих сорти односно хибрида исте врсте семена али различитих произвођача (најмање 3). Резултати демонстрационих огледа у биљној производњи јавно се презентују организовањем „Дана поља“. Демонстрациони огледи у сточарству изводе се из области технологије гајења, исхране и квалитета производа. Огледи везани за коришћење одређених пољопривредних машина и опреме у биљној и сточарској производњи спроводе се да би се проверила одређена препорука за коришћење истих. Резултати демонстрационих огледа у сточарству, воћарству, виноградарству и области механизације јавно се презентују применом групних метода рада. ПССС организује један до три „ Дана поља“. Обавештавање јавности о резултатима демонстрационих огледа је исто као и код зимске школе.

Пружање стручних савета, препорука и помоћи преко мас – медија

Наступима на локалним и регионалним радио и ТВ емисијама (од 2 до 12 наступа) саветодавци обављају активности пружањем актуелних информација пољопривредним произвођачима о различитим питањима везаним за рад Министарства и ПССС, о стању усева, прогнози и извештавању о присутности биљних болести и штеточина на подручју рада ПССС, као и о актуелним

проблемима и решењима из разних области пољопривредне производње. Ово је у ствари подесан начин едукације великог броја пољопривредних произвођача. Осим ових тема саветодавци према плану активности морају да имају по један радио и ТВ наступ повезан са интересним удруживањем, развојем и равитализацијом земљорадничког задругарства, органском производњом итд.

Наступи на порталу кроз пружање савета, објављивањем стручних чланака, одговарањем на питања пољопривредних произвођача, понуда пољопривредних производа такође су важне ставке саветодавних активности сваког саветодавца. Објављивање текстова на порталу ПССС Србије у виду стручних чланака обавеза је сваког запосленог саветодавца (2 до 12 прилога у току године).

Пружање стручних савета, препорука и помоћи преко штампаних медија

Саветодавац у објављеном тексту у локалном билтену и локалним новинама има задатак да информисе пољопривредне произвођаче о актуелностима у раду Министарства и ПССС, стању усева, о томе каква је прогноза и стање о присутности биљних болести и штеточина на подручју на коме ПССС обавља саветодавне послове, као и о актуелним проблемима из разних области пољопривредне производње.

ПССС сваког месеца издаје по један локални билтен, што значи 12 годишње и њиме се покривају сва одабрана пољопривредна газдинства, уз увећање тиража за 20-30% због осталих заинтересованих лица којима је намењен. ПССС у оквиру локалног билтена приказује и доминантне месечне цене са СТИПС-а. Локални билтен се по његовом издавању поставља и на портал ПССС Србије.

Саветодавац у току године објављује од 2 до 12 текстова, чланака у штампаним медијима, **новинама**.

Праћење, прикупљање и дисеминација података

Праћење, прикупљање и дисеминација података за систем тржишних информација у пољопривреди Србије (СТИПС) пружа могућност информисања пољопривредних произвођача али и свих заинтересованих страна о понуди, потражњи и кретању цена воћа, поврћа, житарица, живе стоке, сточне хране, млека, јаја, пилетине, млечних производа са продајних места у Републици Србији. Саветодавци задужени за праћење ове проблематике једном недељно подносе извештај о ценама производа на зеленим и кванташким пијацама, ценама житарица и сточне хране из силоса, живе стоке са сточних пијаца и кланица, цене јаја, живинског меса и млечних производа са зелених пијаца. Једном месечно саветодавци задужени за ове активности подносе извештај о ценама млека из млекара, а два пута годишње пред пролећну и

јесењу сетву подносе извештај о понуди, потражњи и ценама минералних ђубрива, пестицида и семена у малопродаји.

Праћењем и извештавањем о сезонским пољопривредним радовима у ратарству саветодавац прати радове у току године на подручју на коме ПССС обавља саветодавне послове, а који се односе на сетву и жетву у ратарству и бербу у повртарству. Саветодавац доставља извештаје Министарству о обављеним пољопривредним радовима и извештаје са проценом приноса.

Праћењем и извештавањем о сезонским пољопривредним радовима у воћарству и виноградарству саветодавац прати радове који се обављају на подручју деловања на коме ПССС обавља саветодавне послове, а који се односе на бербу у воћарству и виноградарству. Праћењем и извештавањем о сезонским пољопривредним радовима у воћарству и виноградарству, саветодавци треба да обавештавају пољопривредне произвођаче плакатима на видним местима о појави или очекиваном нападу биљних болести и штеточина, као и мерама које треба предузети да се такви напади спрече и смањи њихов утицај на приносе. Саветодавци прате све промене које могу да утичу на бербу воћа и грождја.

Прикупљање и дисеминација података за систем рачуноводствених података на пољопривредним газдинствима у Републици Србији – FADN (Farm Accountancy Data Network)

Прикупљање података у складу са **FADN** методологијом врши се са одређеног броја пољопривредних газдинстава која представљају област **FADN** истраживања. **FADN** систем омогућава праћење пословних промена на пољопривредним газдинствима у току календарске године, што пољопривредним произвођачима омогућава да успешније руководе својим пословањем, а онима који су креирали пољопривредну политику пружа могућност да оцене ефекте спроведених мера. Вођење ове евиденције омогућава и ефикасније планирање производње и инвестиција, као и лакше припремање пројектне документације за добијање субвенција. Праћење и анализа резултата пословања газдинстава које пољопривредници добијају од **FADN** система, побољшаће квалитет савета саветодаваца са којима пољопривредници сарађују.

У Србији је у **FADN** систем тренутно укључено 500 пољопривредних газдинстава, а системом рачуноводствених података на пољопривредним газдинствима руководи МПЗЖС (Министарство пољопривреде и заштите животне средине од октобра 2011.) и учешће у **FADN** систему је добровољно.

ПССС су овлашћена правна лица задужена за прикупљање података са газдинстава за утврђену област **FADN** истраживања и ПССС делегирају саветодавце за обављање ових послова и обезбеђују континуитет у раду. Саветодавац који је задужен за **FADN** прикупља податке са два до осам пољопривредних газдинстава, обилази их једном квартално и прикупљене податке евидентира у одређене обрасце и уноси у **FADN** софтвер.

Обука пољопривредних саветодаваца обезбеђена је од стране Министарства и Пројекта „Успостављање система рачуноводствених података на пољопривредним газдинствима у Републици Србији“ и траје пет до двадесет дана у току године.

Прикупљање и дисеминација података за портал www.agroponuda.com обављају пољопривредни саветодавци који постављају прикупљене податке о понудама и понуђачима пољопривредних производа, а та активност саветодавца усмерена је на стварање базе тржишних података о расположивим пољопривредним производима и подршке пласману производа. Све то спроводи се у циљу промовисања малих пољопривредних произвођача који су регистровани као породична пољопривредна газдинства.

Остале активности пољопривредних саветодаваца су оне саветодавне активности које нису представљене годишњим програмима, а које су у складу са законом који регулише обављање саветодавних послова у пољопривреди.

За све предузете саветодавне активности у текућој години, саветодавци подносе извештаје овлашћеној организацији и Министарству. ПССС такође доставља квартални извештај овлашћеној организацији, до петог у месецу за претходни квартал, о извршеним активностима свих саветодаваца у електронској и писаној форми. Након тога Овлашћена организација доставља кварталне извештаје, а исто тако и годишњи извештај Министарству о реализацији саветодавних активности са оценом рада саветодаваца ПССС.

За успешан рад пољопривредних саветодаваца најважнији предуслов је успостављање система сталних веза између саветодаваца и пољопривредних произвођача, заснованих на њиховом узајамном поверењу. Саветодавци морају да поседују одређене људске, моралне и професионалне особине. Од професионалних особина важне су висок ниво стручности и знања из пољопривредних наука уопште, али и специјализација из уже области, затим вишегодишње практично искуство у пољопривредној производњи, а тиме и поседовање потребних практичних знања, вештина и друго. Важно је и да саветодавци буду комуникативни, креативни, добрих организаторских способности...

ИПН као овлашћена организација прати и оцењује ефекте рада саветодаваца и ПССС. Праћење и оцењивање ефеката рада саветодаваца остварује се увидом у картоне одабраних пољопривредних газдинстава, задруга, удружења, асоцијација; увидом у софтер и увидом у портале www.psss.rs, www.agroponuda.rs; обиласком одабраних пољопривредних газдинстава, огледних фарми, задруга, удружења и асоцијација; присуствовањем на предавањима, радионицама, трибинама, зимским школама, различитим курсевима, презентацијама и резултатима демонстрационих огледа. Овлашћена организација обавља праћење рада ПССС у вези са СТИПС-ом као и извршавање послова у вези са FADN системом, што подразумева реализацију

следећих активности: координација и надгледање прикупљања података у предвиђеним роковима и обезбеђење континуитета у раду саветодаваца укључујући и обилазак FADN газдинства. Исто тако прати и послове везане за извештавање о сезонским пољопривредним радовима и на основу извештаја ПССС у ратарско-повртарској и воћарско-виноградарској производњи саставља планом одређен број извештаја које прослеђује Министарству везано за радове у току године.

Пратећи рад саветодаваца ИПН учествује у изради Програма рада ПССС, израђује јединствену методологију за извршење и евиденцију саветодавних послова (обрасци, софтвер, портал). ИПН пружа стручну подршку саветодавцима на терену по потреби и организује и координира едукације саветодаваца. Што се едукације саветодаваца тиче, организује се обука-тренинг саветодаваца користећи при том сопствена позитивна искуства, али и знања и искуства саветодавних служби из иностранства. Активности ПССС и њен даљи развој зависе од едукације и усавршавања пољопривредних саветодаваца. Овлашћена организација односно ИПН организује семинаре и едукације саветодаваца у циљу континуираног усавршавања саветодаваца, размене мишљења и искустава али и проналажења нових предлога и идеја за даљи развој ПССС, што се манифестује кроз боље, стручније и ефикасније давање савета пољопривредним произвођачима. Семинари се одржавају у складу са годишњим планом усавршавања саветодаваца и пољопривредних произвођача, а доноси га овлашћена организација. Промоција саветодавних активности врши се и кроз унапређење портала ПССС (www.psss.rs), креирањем нових садржаја и упознавањем пољопривредних произвођача са ПССС. ИПН објављује стручне публикације и остали саветодавни материјал и о свему обавештава надлежно Министарство Републике Србије. Оцена рада саветодаваца и ПССС се обавља применом бодовне листе, а на основу остварења предвиђених саветодавних послова који су усаглашени са МПЗЖС и на основу тога се обавља рангирање саветодаваца и ПССС.

Осим усавршавања и едукације пољопривредних саветодаваца потребно је радити и на едукацији и усавршавању пољопривредних произвођача. Проблеми који прате пољопривредну производњу, а са којима се сусрећу пољопривредни произвођачи последица су вишегодишњег стања у пољопривреди (уситњеност поседа, застарелост пољопривредне механизације, недостатак стратегије, споро прихватање међународних стандарда) али и последица недовољне информисаности и едукације самих пољопривредних произвођача. Зато се само при едукацији и стручном усавршавању пољопривредних произвођача може говорити о неком унапређењу производње. Едукација пољопривредних произвођача уз помоћ саветодавне службе требала би да подразумева разне врсте тренинга, као што су упознавање са стандардима ЕУ, упознавање са могућностима и начинима за повећање пољопривредне производње, за промену структуре пољопривредне производње итд. Подизање нивоа знања и стручности пољопривредних произвођача се, осим кроз тренинге,

може постићи и путем редовног информисања и едукације пољопривредног становништва. Организовање и функционисање саветодавне службе, која ће се између осталог бавити и стручним усавршавањем пољопривредног становништва, требала би уједно бити карика између државе и пољопривредника, и то у смислу трајног решења. То је и доказ да је пољопривредно саветодавство најбољи вид преношења знања пољопривредном становништву, без обзира на постојање других облика (сајмови, изложбе, стручне публикације, итд.) (Церанић и сар., 2011).

Исти аутори даље наводе да би едукацијом и стручним усавршавањем пољопривредни произвођачи били у могућности да прошире досадашња знања о пољопривредној производњи, што би им омогућило побољшање производно-економских показатеља на газдинству. Одлика наших газдинстава у данашњим условима је изразита хетерогеност, па се поставља питање који би облик едукације, односно усавршавања пољопривредних произвођача био најприхватљивији за њих. Оно што је карактеристично за пољопривредна газдинства у Србији су различити видови производње, при чему свако газдинство има свој властити стил организације рада, коришћења технологије, друштвене односе, итд. Зато је потребно систем едукације прилагодити и планирати у складу са стратегијом и специфичним потребама сваког газдинства посебно. Тако би се едукација, у зависности од степена стручне спреме пољопривредних произвођача могла вршити на следеће начине: кроз школовање, кроз дошколовавање и путем курсева, обука, тренинга, демонстација, дискусија. Без обзира о ком начину едукације се ради, оно што им је заједничко је да за циљ имају преношење одређених нових знања пољопривредним произвођачима како би се оспособили за превазилажење проблема са којима се сусрећу.

Томић, Вуксановић Гордана (2014) истичу да је потребно образовати сеоско становништво за усвајање нових технологија које ће омогућити производњу квалитетне и здравствено безбедне хране и заштиту животне средине (екосистема). Потребно је обезбедити бржи развој примењених наука које ће путем пољопривредних стручних служби допринети развоју села.

Спровођењем свих наведених активности у раду са произвођачима на пољопривредним газдинствима, саветодавни рад би требало да омогући одговарајуће ефекте и то:

- Повећање пољопривредне производње на огледним пољопривредним газдинствима као пример добре пољопривредне праксе;
- Побољшање квалитета пољопривредних производа уз пораст приноса и прираста по јединици капацитета;
- Увођење нових технологија производње у пољопривредну праксу применом савремених научних достигнућа;
- Пораст продуктивности, економичности и рентабилности производње;

- Повећање броја пољопривредних произвођача мотивисаних да се баве пољопривредном производњом, пре свега млађе популације;
- Пораст броја тржишно оријентисаних газдинстава;
- Спровођење мера аграрне политике;
- Повећање пољопривредне производње уз поштовање еколошких стандарда и заштите човекове околине...

На основу свега изреченог у вези активности ПССС може се закључити да је пољопривредна саветодавна служба присутна на пољопривредним газдинствима у скоро свим сферама пољопривредне производње пружањем услуга у складу са Законом о пољопривредној служби. Према Попису пољопривреде из 2012. године, 99,6% чине породична пољопривредна газдинства од укупног броја пољопривредних газдинстава. Пољопривредне саветодавне службе нису присутне код свих газдинстава, јер велики број газдинстава није ни чуо да таква служба постоји. Зато и треба тежити да се што већи број пољопривредних произвођача укључи у саветодавни систем и контакт са пољопривредним саветодавцима, јер на тај начин добијају стручну помоћ и информације о могућностима унапређења пољопривредне производње, а са друге стране саветодавци од произвођача добијају информације о проблемима који прате ту производњу. У контакту са пољопривредним произвођачима, спровођењем својих активности, саветодавци информишу произвођаче о мерама аграрне и економске политике (премијама, регресима, условима за добијање кредита), о савременим техничким и технолошким решењима, о тржишту пољопривредних производа, односно понуди и потражњи пољопривредних производа, о ценама најважнијих производа и друго. Са друге стране, сарадњом са пољопривредним произвођачима, саветодавци добијају различите информације које преносе надлежним државним органима, институцијама науке и образовања, а односе се на то који су ефекти примењених мера економске политике у пољопривреди, које су стварне потребе и проблеми пољопривредних произвођача на које наилазе организујући своју производњу, са циљем да се те потребе и проблеми проуче и пронађу права решења. Сарадња са научно-истраживачким институцијама, прерађивачима опреме, репроматеријала, асоцијацијама пољопривредних произвођача и свима који могу понудити одређене врсте корисних услуга и помоћи на унапређењу пољопривредне производње је важна за саветодавце, јер успех трансфера знања и информација у пољопривредну производњу зависи од успешности и развијености других посредних и непосредних чинилаца развоја пољопривреде у њиховој околини.

За ефикасну саветодавну службу потребан је квалитетан менаџмент, на свим нивоима, који ће знати да одговори на специфичне потребе пољопривредника у округу који својим радом обухватају саветодавне службе. То значи да у складу са агроеколошким, друштвено-економским и другим специфичностима округа треба организовати и спроводити одговарајућу саветодавну активност усмерену на пољопривредне произвођаче. Пружањем саветодавних активности мањем броју пољопривредних произвођача, односно

применом индивидуалних метода, већ при првом контакту са произвођачима саветодавци треба јасно да изнесу пољопривредницима могућности развоја њихових газдинстава и образложе резултате и последице сваког избора који је предложен, а на произвођачу је одлука избора. Тежња је да се поред индивидуалне методе рада као најквалитетније методе саветодавног рада, да акценат на примену групних метода саветодавног рада у раду са удружењима пољопривредника, групама фармера и другим облицима удруживања пољопривредних произвођача.

Ситуација у ПССС Србије није најбоља с обзиром на то да је прати проблем недовољног финансирања, јер је аграрни буџет из године у годину све мањи и издвајања за ПССС су на нивоу који не дозвољава повећање средстава за ову намену, чиме се ограничавају могућности за ширење службе. Такође је присутан и велики број пољопривредних газдинстава по једном саветодавном стручњаку.

Последњих година доношењем Закона о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде (2010) приметан је помак у развоју и организацији ПССС Републике Србије.

2.5.2. Анализа рада Пољопривредне саветодавне службе Косовска Митровица

ПССС Косовска Митровица је служба која спровођењем својих активности ради на утврђивању постојећег стања у производњи и преради пољопривредних производа на подручју које обухвата. Саветодавци ове службе доприносе унапређењу пољопривредне и прехранбене производње на пољопривредним газдинствима, као и усклађивању са стандардима и регулативама ЕУ. Ова служба, под називом ПСС „Косовска Митровица“ д.о.о. основана је 04.05.1996. а њен оснивач је МПШВ. Она ради послове утврђене Законом о Пољопривредној служби Републике Србије, Законом о сточарству, Законом о земљишту, Законом о семену и садном материјалу, Законом о заштити биља од биљних болести, штеточина и корова и другим законским прописима. Од доласка УНМИК-а и УН на подручје Косова и Метохије ова служба не обавља послове које је по овлашћењу ресорног министарства до тада обављала, као што су: стручна и здравствена контрола над производњом семена и садног материјала пољопривредног биља, производња приплодног материјала у сточарству, контрола извоза пољопривредних производа и издавање фитосанитарних уверења. ПСС Косовска Митровица ради у просторијама које је 01.01.2009. добила од општине Косовска Митровица у њеном северном делу, јер су након бомбардовања 1999. године били без одговарајућих просторија с обзиром да су пословне просторије и опрема за рад остали у јужном делу Косовске Митровице. Поседују 5 рачунара од којих су 4 међусобно умрежена, а имају и 5 лаптопа. Служба поседује изнајмљено возило од стране МПЗЖС Лада Нива, а средствима министарства путем јавне набавке купљено је ново возило Дачија Сандеро за потребе теренског рада ове службе. Истим средствима су урадили адаптацију просторија у којима обављају своје активности. Финансирање службе је искључиво из буџета Републике Србије. Као и све остале ПССС са подручја Републике Србије и ПССС Косовска Митровица, сваке године конкурише за спровођење стручно-саветодавних послова на унапређењу пољопривредне производње овог округа и своје активности обавља у складу са важећим законима, правилницима и уредбама.

ПССС Косовска Митровица спроводи саветодавне послове у пољопривреди на подручју које обухвата следеће општине: Лепосавић, Звечан, Косовска Митровица, Зубин Поток и енклаве у општинама Вучитрн и Србица. Укупно подручје на којем се налазе ове општине обухвата пољопривредну површину од 58890 ха, има 180 села, 7864 пољопривредних газдинстава у којима живи 61000 становника. Рад ове саветодавне службе одвија се у отежаним условима, обилазак терена прати безбедоносни ризик и подаци се прикупљају углавном од већих произвођача у већим селима енклава, као и обилазком села у северном делу: Зупче, Угљаре, Вељи Брег, Лучка Река, Брњак, Јасеновик, Жеровница, Србовац, Каменица, Слатина, Сочаница, Лешак, Борова и др.

Подаци о подручју деловања, пољопривредним површинама, обрадиве и необрадиве површине дате су у табели:

Табела бр.12. Подаци о подручју деловања ПССС Косовска Митровица

Општина	Површина пољопр.земљ. у ха	Површина обрадивог земљишта у ха	Површина необрад. земљишта у ха
Косов. Митровица	2150	540	1610
Вучитрн (енклава)	9442	5247	4168
Србица (енклава)	5692	303	5389
Зубин Поток	11175	4106	7069
Звечан	7446	2077	5369
Лепосавић	22985	6754	16231
Укупно	58890	19054	39836

Извор: ПССС Косовска Митровица - 2014. година

На реализацији Годишњег програма саветодавних послова у пољопривреди, ангажована су 4 саветодавна стручњака- саветодавца по областима специјалностима.

Табела бр.13. Структура саветодаваца по специјалностима ПССС Косовска Митровица

Специјалност саветодавца	Број саветодаваца	%
Сточарство	1	25
Ратарст. и повртар.	1	25
Воћар. и виноград.	1	25
Заштита биља	1	25
УКУПНО	4	100

Извор: обрада аутора на основу података ПССС Косовска Митровица, 2014

Табела бр.14. Старосна структура и године стажа саветодаваца у ПСС Косовска Митровица

Година старости	Број саветодаваца	%	Година укупног стажа	Број саветодаваца	%
41–50 год.	2	50	16–20 год.	2	50
51–60 год.	1	25	21–25 год.	1	25
преко 60 г.	1	25	преко 25 г.	1	25
УКУПНО	4	100	УКУПНО	4	100

Извор: обрада аутора на основу података ПСС Косовска Митровица, 2014.

У ПССС Косовска Митровица од четири запошљена саветодавца две су жене а два саветодавца су мушкарци. Полна структура је значи 50% на према 50%. Што се старосне структуре саветодаваца запослених у ПССС Косовска Митровица ситуација је слична као и на територији Републике Србије где

преовлађују саветодавци групе 41-50 година. Исто тако, то су саветодавци који имају искуства у раду са пољопривредницима према годинама стажа запослених.

Интензивност пољопривредног саветодавства у ПССС Косовска Митровица приказана је у следећој табели:

Табела бр.15. Показатељи интензивности саветодавства у ПССС Косовска Митровица - просек

Повр. обрадивог земљишта (ха)	Број пољоприв. газдинстава	Број запослених саветодаваца	Просек обрадиве површине у ха по саветодавцу	Број пољоприв. газдинстава по саветодавцу
19054	7864	4	4763	1966

Извор: обрада аутора на основу података ПССС Косовска Митровица

Саветодавци у ПССС Косовска Митровица саветодавне послове у пољопривреди спроводе у складу са Средњорочним програмом развоја саветодавних послова у пољопривреди за период од 2011. до 2015. године („Службени гласник Републике Србије“, број 53/11).

Саветодавци пружају стручне савете, препоруке, услуге и помоћ одабраним газдинствима, али и осталим пољопривредним газдинствима и уз то воде писану и електронску евиденцију на посебним обрасцима.

Програмом рада за 2014. годину обухваћено је 100 одабраних пољопривредних газдинстава, односно 25 газдинстава по саветодавцу уз 4 посете годишње сваки саветодавац појединачно. Саветодавци су у обавези да израчунају по једну бруто маржу на основу тачно дефинисаних параметара које евидентира одабрано газдинство. За све пружене савете, препоруке, услуге и помоћ одабраним газдинствима саветодавци воде писану евиденцију на ЛЕС обрасцима (Лична евиденција саветодавца) и електронску евиденцију у софтверу „Пољосавети“. Саветодавци пружају стручне савете, препоруке, услуге и помоћ и осталим пољопривредним газдинствима у вези са правилном применом механизације, иновацијама у технологији производње и могућностима узгоја појединих сората и хибрида.

Поред индивидуалних метода рада ПССС Косовска Митровица, саветодавци стручне савете пружају и путем групних метода рада. У округу који покрива ова служба постоји само једна земљорадничка задруга која је у функцији и она има капацитета за прераду воћа и поврћа и хладњачу, а саветодавац специјалиста-воћар посећује задругу минимум 4 пута годишње. Програмом рада ПССС Косовска Митровица као једна од активности саветодаваца издваја се тежња за подстицањем интересног удруживања и предузетништва у пољопривреди и ради се са удружењима, асоцијацијама и

неформалним групама пољопривредних произвођача. Саветодавци прате њихов рад и дају савете члановима у циљу остваривања заједничког интереса и економске користи за сваког произвођача појединачно. Они пружају помоћ удружењима, асоцијацијама и групама пољопривредних произвођача при формирању и регистрацији удружења, а и у њиховом каснијем раду.

ПССС Косовска Митровица допринела је оснивању следећих удружења:

- Удружење пчелара „Ибарски цвет“ које покрива општина Лепосавић;
- Удружење овчарства „Ибарско стадо“, које покрива општину Лепосавић;
- Удружење пчелара „Ибарски Колашин“ које покрива општину Зубин Поток;
- Удружење пчелара „Соколица“ које покрива општину Звечан;
- Удружење „Мајка Девет Југовића“, општина Звечан, а које покрива манастирска имања;
- Удружење „Плодно поље“, општина Звечан;
- Неформална група „Повртари, општина Зубин Поток;
- Неформална група „Делије“, општина Звечан;
- Неформална група „Група за прераду воћа и поврћа“, Звечан;
- Неформална група „Слога“, општина Звечан;
- Неформална група „Шана“, општина Лепосавић;
- Неформална група „Братство“, општина Лепосавић;
- Неформална група „Градац“, општина Лепосавић;
- Неформална група „Враниште“, општина Лепосавић.

ПССС Косовска Митровица сарађује са овим удружењима врло активно, а учествује и у формирању нових.

Саветодавци у току године организују предавања као групну методу, о актуелним темама значајним за пољопривредне произвођаче. У томе им помажу и ангажовани стручњаци са факултета и института. Осим предавања ПССС Косовска Митровица за обављање својих задатака користи и разне друге облике стручног и едукативног карактера које обухватају већи или мањи број пољопривредних газдинстава и то:

- демонстрације - „Дани поља“;
- трибине;
- радионице;
- зимска школа за пољопривредне произвођаче;
- огледне фарме;
- мас медији (ТВ наступи, радио наступи, текстови на порталу ПССС);
- штампани медији (локални билтени).

ПССС Косовска Митровица углавном ради на увођењу новог сортиментa у биљној производњи путем демонстрационих огледа на земљишту које

обрађује СПШ Лешак или на парцелама одабраних пољопривредних газдинстава. Постављени су огледи са сортама новосадских и крагујевачких селекција пшенице, тритикалеа и јечма. Исто тако, поставља се и један демонстрациони оглед са кукурузом и један оглед са сојом. Директни корисници ових постављених огледа су пољопривредни произвођачи, а индиректни корисник је ПССС Косовска Митровица. ПССС уредно води евиденцију и чува документацију о основним подацима, циљу извођења и резултатима изведеног огледа који се презентује на „Дану поља“. Пољски огледи постављају се тако да се обезбеди упоредивост добијених података.

Раније смо навели да је повећање пољопривредне производње на имањима произвођача на подручју деловања ПССС Косовска Митровица један од њених најважнијих задатака и пружањем саветодавних услуга настоји се да се у то укључи што већи број пољопривредних произвођача.

У остваривању овог задатка ПССС Косовска Митровица у склопу едукативних активности истиче следеће препоруке:

Из домена воћарско-виноградарске производње то је:

- подизање вишегодишњих засада,
- резидба и узгојни облици,
- сортимент воћака и винове лозе,
- подстицајне мере у воћарству и виноградарству,
- примена савремених система за наводњавање (кап по кап),
- исхрана воћака,
- одржавање земљишта у засадима,
- берба.

Из области ратарске производње доминирају следеће теме:

- агротехничке мере у пољопривреди,
- плодоред,
- раностасни хибриди кукуруза и соје,
- хлебне сорте пшенице,
- примена органских и минералних ђубрива.

У области заштита биља актуелне су саветодавне активности на следеће теме:

- заштита винове лозе,
- заштита воћних врста,
- заштита ратарских и повртарских култура,
- заштита ускладиштених производа.

У домену сточарске производње доминантне су следеће теме:

- репродукција стоке и здравствена заштита,

- исхрана музних крава силажом,
- производња млека на фармама,
- слободни системи држања крава,
- подстицајне мере у сточарству.

У области технологије ратарских и осталих биљних производа саветодавне активности усмерене су на:

- оптимално време бербе-жетве,
- сорте и хибриде са највећим потенцијалом у прехрани,
- производњу и чување воћних ракија,
- узорковање земљишта и мере побољшања структуре,
- органска ђубрива и начин примене.

На територији коју покрива, ПССС Косовска Митровица води евиденцију за 3 пољопривредна газдинства која служе као огледне фарме (демонстрационе). Ове фарме су постојећа одабрана пољопривредна газдинства на којима су резултати саветодавног рада видљиви и код њих доминира пољопривредна производња: повртарска производња, ратарско – сточарска, или сточарска и воћарска производња. Огледне фарме служе као показне фарме и резултат су добре пољопривредне праксе, економске успешности вођења газдинства, примене нових и савремених технологија производње и ефекта коришћења саветодавних услуга. Групе пољопривредних произвођача као и друге интересне групе уз организацију саветодаваца могу да обилазе ове огледне фарме.

ПССС Косовска Митровица није ангажована на прикупљању и дисеминацији података за Систем тржишних информација у пољопривреди Србије (СТИПС). На територији коју покрива ПССС Косовска Митровица такође се не обавља прикупљање и дисеминација података са одређеног броја пољопривредних газдинстава у складу са FADN методологијом.

Осим наведених активности ПССС Косовска Митровица спроводи праћење и извештавање о сезонским пољопривредним радовима у ратарству и повртарству. Ово се односи на сва газдинства, која се прате почев од сетве, планираних приноса ратарских и повртарских култура, укључујући и бербу-жетву за текућу годину.

Подаци о биљној производњи најважнијих гајених култура на подручју ПССС Косовска Митровица дате су у табели:

Табела бр.16. Подаци о биљној производњи најважнијих гајених култура

Општина	Површина у ха			
	Ратарство	Повртарство	Воћарство	Виноградарство
Косовска Митровица	87	3	45	1
Вучитрн (енклава)	4685	30	198	1
Србица (енклава)	250	390	23	-
Зубин Поток	2589	240	264	3
Звечан	1103	140	230	4
Лепосавић	3930	360	1158	6
УКУПНО	12644	1193	1918	15

Извор: Програм рада ПССС Косовска Митровица за 2014. годину

Површине се односе на биљне врсте које се узгајају сваке године (озима и јара стрна жита, кукуруз, луцерка, кромпир и др.поврће) као и на вишегодишње биљне врсте (шљива, јабука, крушка итд.). То су уједно културе које и преовлађују у производњи овог региона. Подаци о површинама под ратарским културама и општинама које обухвата ПССС Косовска Митровица дати су у следећој табели:

Табела бр.17. Површине под ратарским културама у ха по општинама ПССС Косовска Митровица

Општина	Ратарска култура						
	Пшеница	Јечам	Ост. стр. жита	Кукуруз	Кромпир	Поврће	Крмно биље
Косовска Митровица	70	50	20	20	35	25	10
Вучитрн (енклава)	1400	285	175	2750	215	180	20
Србица (енклава)	50	35	30	140	10	10	5
Зубин Поток	550	160	130	1684	155	120	40
Звечан	250	99	70	688	75	61	10
Лепосавић	1620	230	190	1839	200	150	41

Извор: ПССС Косовска Митровица - евиденција саветодаваца за 2014. г.

Извештаји се по утврђеној динамици достављају овлашћеној организацији изузев ванредних околности (суша, поплаве) када је извештавање свакодневно.

Пример извештаја које служба шаље овлашћеној организацији (ИПН) о сезонским радовима дат је у табели:

Табела бр.18. Извештај подручне пољопривредне службе Косовска Митровица о сезонским радовима за период 23.07.- 24.07. 2012/2013

Усев	Засновано			Пожњевено			Принос			
	План	Зас.	Ост.	План	Ост.	Ост.	План	Проц.	Ост.	Ост. у односу на план
	(ха)	(ха)	(%)	(ха)	(ха)	(%)	(т/ха)	(т/ха)	(т/ха)	(%)
Пшеница	4600	4700	102,17	4700	2020	55,74	3,3	4	4,2	127,27
Јечам	210	210	100,00	210	210	100,00	3,2	4	5,0	150,62
Остала стрна жита	133	148	111,27	148	136	91,89	3,2	4	4,0	125,00
Уљана репица										
Крмно биље										
Луцерка										
Остало крмно биље										

Навести стање усева, евентуалну процену и разлог штете у усеву, проблеме везане за терен предлози, сугестије и друго:
Жетва је у пуном јеку, а у равничарском делу је завршена где су приноси били од 5 – 6 т/ха

Извор: ПССС Косовска Митровица – 2013. година

Праћење и извештавање о сезонским пољопривредним радовима у воћарству води се на исти начин као и у ратарској производњи и један саветодавац задужен је за праћење и извештавање о пољопривредним радовима у воћарству и виноградарству, а који се односе на бербу воћа и грозђа, као и на процену приноса.

Табела бр.19. Извештај пољопривредне саветодавне службе Косовска Митровица о сезонским радовима у воћарско-виноградарској производњи 2014. године

Биљна култура	Укупна површина (ха)	Интензивни засади	Ектензивни засади	Принос (т/ха)	Просечни принос за последњих 5 година (т/ха)
Вишња	3	-	-	1	1
Трешња	37	-	-	0,6	2,7
Бресква	-	-	-	-	-
Нектарина	-	-	-	-	-
Кајсија	-	-	-	-	-
Шљива	1450	512	938	0,09	3,258
Малина	3	-	-	2,2	2,92
Јагода	5	-	-	4,4	4
Купина	-	-	-	-	-
Боровница	1	-	-	-	0,25
Јабука	285	62	223	0,42	4,084
Крушка	148	13	135	0,1	2,48
Дуња	20	-	-	2,9	4,95
Винова лоза	15	-	-	1	7,42
Орах	180	18	162	0,4	0,55
Леска	3	-	-	0,35	0,775

Извор: ПССС Косовска Митровица – евиденција саветодавца, 2014. год.

Број регистрованих газдинстава који су обухваћени саветодавним активностима ПССС Косовска Митровица на крају 2014. године био је следећи:

Табела бр.20. Број регистрованих газдинстава по општинама ПССС КМ

Општина	Регистрована газдинства
Косовска Митровица	124
Вучитрн (енклава)	174
Србица (енклава)	28
Зубин Поток	370
Звечан	180
Лепосавић	1601
Укупно	2477

Извор: ПССС Косовска Митровица – евиденција саветодавца за 2014. год.

Иако се регистрација пољопривредних газдинстава обавља још од 2005. године, на Косову и Метохији, па и у Косовско-Митровачком округу велики проблем у регистрацији некад представљају нерешени имовинско правни односи. Регистрацијом пољопривредних газдинстава носилац газдинства стиче право за добијање подстицаја у пољопривредној производњи које сваке године на предлог МПТШВ (Министарства пољопривреде, трговине, шумарства и водопривреде) прописује Влада Републике Србије. Ту се мисли на регресе, премије, субвенције, пољопривредне кредите, које одобрава Влада Србије.

Такве погодности могу да остваре само регистрована газдинства и тежња је да таквих газдинстава буде више, а регистрација је добровољна.

Сточни фонд у Косовско-Митровачком округу је у односу на послератни период у благом порасту, али је у односу на стање које је било пре бомбардовања 1999. године знатно мањи. Тренутно стање у говедарству карактерише отежана продаја товне јунади, јер није дозвољен прелаз са Косова и Метохије у Србију, док са друге стране Албанци уцењују ниским ценама.

Табела бр. 21. Сточни фонд на територији ПССС Косовска Митровица

Крупна грла	6615
Свиње	7400
Овце	8317
Перната живина	90000

Извор: ПССС Косовска Митровица – лична евиденција саветодавца, 2014.

Један саветодавац из области сточарства ангажован је на пружању стручне помоћи у овој области пољопривредне производње.

Сточни фонд на подручју севера Косова није задовољавајући и бројно стање стоке је мање него пре бомбардовања 1999. године, а последњих година присутна је и крађа пре свега крупних грла стоке (крава) у општини Звечан и Зубин Поток. Након таквих случајева пољопривредници се плаше да чувају и држе крупна грла. Проблем је и што грла нису уматичена па не постоји евиденција. Матичење стоке би помогло да се унапреди расни састав стоке, а самим тим побољша и унапреди здравствена исправност грла, али не постоји надлежна матична служба која би то обављала. Промет и продаја грла преко административних прелаза није могућа па се једино могу продати преко Ибра у јужном делу Митровице уз одговарајуће прегледе ветеринара и грла морају бити маркирана за шта пољопривредници додатно плаћају ветеринару. У овом округу постоје две кланице у Лепосавићу и Лешку, од којих је прва за клање крупне и ситне стоке, а у другој постоји и прерада меса. У сточарској производњи уговарања производње између произвођача и прерађивача нема. Нема кооперантских односа, пре свега у тову јунади и свиња. Стока се купује и плаћа по килограму, без утврђивања меснатости и других производних карактеристика, стихијски и циклично. За побољшање расног састава и селекције стоке неопходно је радити на техничко-технолошкој модернизацији објеката за држање стоке и опреме у стајама, бољем коришћењу генетског потенцијала стоке, примени нових технологија у исхрани стоке и друго.

Оно што кочи даљи развој овог подручја је и немогућност добијања пољопривредних кредита од државе Србије, јер се траже финансијске гаранције од банака које се не дају због специфичне ситуације банковног система Србија-Косово који још није повезан. Једина српска банка која послује у овом делу КиМ је „Комерцијална банка“ која има лиценцу за рад у овом делу али само за

трансфер и промет новца. Чак се и субвенције од државе за регистрована пољопривредна газдинства не додељују у пуном износу, него врло често само 6000 динара по ха засејане површине без дела за трошкове горива и ђубрива.

Веома је мали проценат организованог наводњавања и то углавном у пластеничкој производњи кроз изграђен систем наводњавања „кап по кап“.

Позитивни примери примењених савета ове саветодавне службе јесу огледна (лидер) газдинства. Одабрана (лидер) газдинства која су праћена 3 године (2011-2014) ове године су промењена по вишегодишњем плану и сада се свака 3 месеца прате нових 100 домаћинстава.

Према подацима ПССС Косовска Митровица једно од газдинстава које је праћено као пример добре пољопривредне праксе и добре сарадње саветодаваца и пољопривредника је газдинство Милетић Милована које се налази у селу Грабовац, општина Звечан. На њему је организована ратарско-повртарска производња. На почетку сарадње пољопривредник је обрађивао је 2,5 ха земље (кукуруз, пшеница, кромпир) и имао је 1 краву и товио 2-3 бика. Тренутно обрађује преко 8 ха земље. Гаји кукуруз, соју, пшеницу, тритикале, поврће на отвореном и у пластенику. Побољшао је сточни фонд на око 100 товљеника у турнусу, 8 крмача, а достигнути принос кукуруза је 12 т/ха; соје 4 т/ха за коју није ни знао пре сарадње са саветодавцима ПССС Косовска Митровица. Кромпир, паприку и остало поврће износи на пијацу, што значи да је постао прави робни произвођач што је и био циљ. У току је изградња нове фарме за тов свиња и поседује сву потребну механизацију осим комбајна за жетву пшенице. На газдинству се примењује нови сортимент у биљној производњи и нове расе у свињарству.

Лидер газдинство у сточарској производњи према подацима ПССС Косовска Митровица налази се у селу Дрен, општина Лепосавић, пољопривредника Димитријевић Славише. На почетку сарадње обрађивано је 11 ха да би се на крају дошло до 20 ха што купљене земље, што земље узете у закуп. Тада је пољопривредник имао 1 краву, 4 стеоне јунице, 27 јунади и 5 крмача. Тренутно има 15 крава, 30 јунади у тову, око 50 товних свиња и 50 прасади. Приноси житарица код овог домаћина су максимални јер има довољно стајњака. Поседује сву потребну механизацију (од плуга и дрљаче до сило комбајна и цистерне за осоку).

Лидер газдинство у воћарској производњи према подацима ПССС Косовска Митровица пољопривредника Секулић Златка налази се у селу Горњи Крњин, општина Лепосавић. На почетку сарадње са саветодавцем пољопривредник је имао 5 јунади у тову и 1 краву. Сејао је пшеницу и кукуруз да би сад имао густу садњу јабука на површини од 1,80 ха покривену заштитном мрежом од града и уграђеним системом за наводњавање „кап по кап“, као и сву потребну механизацију за рад у јабучњаку. У плану је проширење засада јабуке,

а из хобија пољопривредник чува свиње мангулице и то 12 комада и има пар бикова.

Још једно газдинство из села Горњи Крњин, општина Лепосавић пољопривредника Секулић Јеврема пример је добре пољопривредне праксе, јер овај пољопривредник обрађује своју земљу али и земљу комшија који се не баве пољопривредом. На имању се гаји кукуруз, пшеница и луцерка и тови 10 бикова сваке године узастопно. Има савремени објекат за тов јунади, мешаону као и сву потребну механизацију осим берача кукуруза.

Ови примери показују колико добра саветодавна препорука може да допринесе унапређењу пољопривредне производње на овом подручју, па и шире. Зато би један од будућих задатака ове саветодавне службе требало да буде проширење делокруга рада на друге општине на КиМ у којима је српско становништво још увек присутно и није потпуно етнички протерано 1999. и 2004. године. За остваривање тога биће потребна додатна финансијска средства, запошљавање нових саветодаваца и техничка опремљеност лабораторија, набавка возила за обилазак терена. У то се морају укључити све релевантне институције на овом подручју (Канцеларија за КиМ, невладине организације, разни донатори) да би се обезбедио даљи опстанак српског становништва на Косову и Метохији. Српска етничка већина заузима области на северу Покрајине, делове Косовског поморавља, централног дела Косова и на југу Покрајине у Сиринићкој жупи. Становништво енклава живи у мањој или већој мери изоловано од околног Албанског становништва у веома тешким условима.

Грачаница је највећа српска енклава на централном Косову. Општина Грачаница настала је тако што су насељу Грачаница и другим већинским српским селима из града Приштина, припојена села са већинским српским становништвом из општине Косово Поље и Липљан. Састоји се од села Бадовац, Батусе, Чаглавица, Доња Гуштерица, Добротин, Горња Гуштерица, Кишница, Лапље село, Лепина, Ливађе, Преоце, Скуланево, Сушица, Суви До, Радево, Угљаре. Има 25000 становника, мултиетничког је карактера и 86% чине Срби, 4% Албанци, 10% Роми. Пољопривреда је једина привредна грана која функционише у овој енклави и за мештане ове енклаве који не раде у буџетским установама Републике Србије (здравство, школство) једини извор прихода. Пољопривредна производња је примитивна, своди се само на задовољење сопствених потреба и највећи проблем представљају уситњене парцеле и недостатак тржишта. Велики проблем је и незапосленост становништва, нарочито младих.

Ново Брдо је најстарије насеље на КиМ и најмања општина и припада Косовско-Поморавском округу. Овој енклави припадају српска села из општина Гњилане (Горње Кусце, Горњи Макреш, Доњи Макреш, Драганац, Коретиште, Мозгово, Паралово, Пасјак, Станишор и Стража) и Косовска Каменица (Бољевце, Бушинце, Мигановце, Тиринце и Царевце). Етничка структура је 70%

Срба, 30% Албанаца. Највећа шанса за развој ове енклаве је туризам због постојања средњовековне тврђаве. Што се пољопривреде тиче територију општине карактерише брдско-планински рељеф и велике површине под пашњацима и ливадама које пружају идеалне услове за развој сточарства.

Општина Гњилане налази се 47 км југоисточно од Приштине на плодној равници и добрим условима за пољопривреду. Девет села ове општине, Косовско-поморавског округа, насељено је искључиво српским становништвом. Од 2010. године овом округу припадају и општине Клокот-Врбовац, Партеш-Пасјане и општина Ранилуг. Општина Клокот-Врбовац обухвата насеља Клокот, Врбовац, Могила и Грнчар. Има око 5000 становника углавном српске националности. Становништво се углавном бави пољопривредом и то на малим површинама. Највећа шанса за развој ове општине је бањски туризам, јер се усклопу ове општине налази Клокот бања и извори термалне воде. Општина Партеш-Пасјане има близу 5000 становника и етнички је чисто српска општина. Чине је три села: Пасјане, Доња Будрига и Партеш. Главни ресурс ове општине је плодно земљиште и могућност наводњавања из Биначке Мораве. Дobar део општине је под шумом, а најлепше врсте су буква и храст. Општина Ранилуг има 6000 становника српске националности. Настала је издвајањем из општине Косовска Каменица и чине је села Ранилуг, Божевце, Велико Ропотово, Глоговце, Горње Кормињане, Доморовце, Доње Кормињане, Дрновце, Мало Ропотово, Одевце, Панчело, Рајановце и Томанце. Ово је најисточнија општина на КИМ и добрим делом се ослања на општину Бујановац. Већински је српска општина. Једна од највећих предности ове општине је велика површина обрадивог земљишта, али и ливада и пашњака које омогућавају развој пољопривреде, посебно сточарства. Постоји на том подручју већи број узгајивача пчела, а распрострањено је и гајење поврћа под пластеницима. Ипак све погодности ове општине нису довољно искоришћене и не добијају се приноси који би се иначе могли остварити, јер је присутан недостатак знања пољопривредника у наведеним делатностима. Становништво ове енклаве је сиромашно и нема средстава да уложи у куповину пољопривредних машина, а ни у прераду пољопривредних производа.

Енклава Осојане, општина Исток припада Пећком округу и пре рата представљало је највећу територију насељену српским живљем у Метохији, а после рата је прво место где се Срби масовније враћају.

Општина Урошевац припада Призренском округу и пре рата имала је веома развијену пољопривреду. Током рата скоро комплетно становништво ове општине се иселило. У три српска села: Српски Бабуш, Бабљак и Талиновац са успехом је организован повратак расељеног српског становништва. У атару ове енклаве је 1000 ха обрадиве површине.

Општина Штрпце налази се на североисточном подручју Шар планине и горњем делу слива реке Лепенац који се још назива Сиринићка жупа.

Територију ове енклаве чини планинско подручје где је највиша надморска висина 2500 м што је забележено на највишем врху Љуботен, док је у долини реке Лепенац 900 м надморске висине. Од укупно 16 насеља, 8 је насељено Србима (Штрпце, Брезовица, Врбештица, Јажинце, Беревце, Готовуша, Севце и Сушиће), 4 су насељена Албанцима, а 4 насеља имају етнички мешовити састав (Вича, Драјковце, Горња и Доња Битиња). У општини тренутно живи 13600 становника. Најважнија економска грана у општини Штрпце је туризам имајући у виду да постоји ски центар на Шари и да се снег задржава и до 280 дана у години. Жичаре су у врло лошем стању и свака зимска сезона је под знаком питања. Део становништва бави се пољопривредом, обзиром да је 55% територије општине под ливадама и пашњацима и погодно за сточарство, посебно овчарство и козарство. Стављањем у функцију постојеће сиране као и организованим снабдевањем становништва матичним стадима оваца и коза створили би се услови за производњу квалитетних млечних прерађевина. Постоји могућност скупљања бобичастиг воћа (углавном боровнице) и чајева и лековитих трава, али не постоје хладњаче које би откупљивале исте. Услови за развој воћарства, а нарочито јагодичастиг воћа у овој општини омогућавају постизање високог квалитета малине и велики принос по јединици површине.

Велика Хоча је насеље у општини Ораховац и налази се на територији катастарске општине Велика Хоча површине 1352 ха. Од Призрена и Ђаковице удаљено је око 25 км. Овај крај је познато виногорје које одликује велики број сунчаних дана, 400 м надморске висине, блага клима заштићена од хладних ветрова планинама са источне и западне стране. До агресије на Косово и Метохију обрађивано је више од 160 ха, а на сваком ха је било засејано од 10000 до 12000 чокота. Најчешће гајене црне винске сорте грожђа су прокупац, вранац и гаме а беле смедеревка и ризлинг. Производњу вина увек је пратила и производња домаће ракије комовице. Село Велика Хоча је место настајања српске духовности у коме до НАТО агресије 1999. године није било албанских кућа. Данас у Великој Хочи, као у својеврсном гету живи око 700 Срба, суочених са тешким условима свакодневног живота.

Основно занимање становништва у општини Гора је пољопривреда односно сточарство. У ранијем периоду на обронцима Шаре гајило се преко 50000 оваца и није постојало домаћинство које није имало бар десет грла оваца и преко три грла крупне стоке. Након бомбардовања 1999. године, дошло је до наглог опадања сточног фонда на територији општине Гора. Становништво ове општине је врло сиромашно, а земљиште се и даље обрађује запрегом, српом и ручном косом.

Српске средине на КиМ имају природни потенцијал за развој пољопривреде и потребно је ојачати економску ситуацију пољопривредних произвођача и прерађивача хране у региону кроз унапређење стручности, организационе структуре и позиције на тржишту. С тим у вези посебну пажњу треба посветити унапређењу позиције производа на тржишту, кроз увођење

производних стандарда, развој регионалних брендова и заштиту географског порекла. У томе саветодавна служба може и мора имати значајну улогу, и увек бити у служби пољопривредних произвођача.

На основу свега изреченог о раду ПССС Косовска Митровица може се закључити да је рад ове службе саветодавног карактера, разноврстан и усмерен пре свега на побољшање производње и прераде на пољопривредним газдинствима општина које ова служба својим делокругом рада покрива, а мање на унапређење организације рада, повећање економичности и профитабилности. Чиниоци од којих зависи модернизација рада на пољопривредним газдинствима су пре свих људски ресурси, стање земљишта и његова поседовна структура, као и техничка опремљеност газдинства. Кад кажемо људски ресурси, ограничавајући фактор даљег развоја пољопривреде је старосна структура власника домаћинства, јер су углавном заступљена старачка домаћинства и треба тежити да се мотивишу млађе генерације да остану на селу и баве се пољопривредном производњом. Важна је и образовна структура јер је за даљи развој пољопривреде и унапређење пољопривредне производње потребно да савремени произвођач располаже стручним и специјализованим знањима из различитих области пољопривреде. Техничка опремљеност газдинства је такође важна јер примена одговарајуће механизације ако су испуњени остали услови омогућава стабилну производњу на газдинству. Уз лошу механизацију не могу се све потребне агротехничке мере применити на време. Што се земљишног капитала тиче ту је ситуација таква да се мора тежити укрупњавању парцела и повећању земљишног поседа, унапређењу земљишне инфраструктуре, примени мелиоративних мера, унапређењу плодности земљишта и друго.

Проблем је и у томе да велики део обрадивих површина остаје необрађен, што се може видети у претходним табелама. С обзиром на број пољопривредних газдинстава на подручју деловања (7864) и анализе рада ПССС и запослених у њој, можемо закључити да је саветодавним услугама покривен мали број одабраних пољопривредних газдинстава и један од задатака службе је укључивање што већег броја произвођача, односно газдинстава у тај процес. Површине које се обрађују на територији ПССС Косовска Митровица (19054ха) и број запослених саветодаваца наводе на закључак да на једног саветодавца долази 4763 ха обрадиве површине, а број пољопривредних газдинстава по једном саветодавцу је 1966. Нестабилна политичка ситуација је значајан чинилац успореног развоја пољопривредне производње ове области, без обзира на улогу пољопривредног саветодавства у њеном развоју. Предложена мера проширења делокруга рада ове пољопривредне саветодавне службе на остале српске енклаве на КиМ може да допринесе унапређењу пољопривредне производње ове области. Пољопривредна саветодавна служба и интересно удруживање пољопривредних произвођача треба да буду одлучујући у унапређењу примарне пољопривредне производње и општег напретка привреде овог краја.

2.6. Развој пољопривреде северног Косова као један од циљева пољопривредне саветодавне службе

Косовско-Митровачки округ са општинама Косовска Митровица, Звечан, Зубин Поток, Лепосавић и енклаве Вучитрн и Србица, покрива површину од 58590 ха, на којој се пољопривредом бави 7864 пољопривредна газдинства. Природни услови односно климатски, али и географски положај, надморска висина и остали фактори условљавају и структуру пољопривредне производње на овом подручју. Равничарски део долине Ибра као и територије општине Вучитрн и Србица, пружају могућност за ратарску и повртарску производњу. Брдско-планинско подручје севера Косова (општине Лепосавић, Зубин Поток и Звечан), пружа могућност мешовите пољопривредне производње и то: ратарске, воћарске и сточарске. Што се тиче Косовске Митровице привредна структура је врло неповољна имајући у виду да су пољопривреда и трговина кључне привредне гране.

И поред повољних природних услова за развој пољопривредне производње овог региона, пољопривреда и рурални развој дуго су били запостављени. Велика неразвијеност ових крајева и тешки услови живота проузроковали су миграције становништва према градовима, због чега су данас многа села или без становништва или са малим бројем старачких домаћинстава. Пољопривредну производњу карактеришу углавном мале парцеле, екстензивна производња, лош квалитет земљишта, мале површине које се могу наводњавати, лоша снабдевеност механизацијом која је застарела и амортизована, велика просечна старост укупне механизације, проблеми у одржавању, али и недостатак потребне механизације као последица недовољних финансијских средстава за набавку нових. Инфраструктура је у лошем стању, односно повезаност путевима је у већини случајева лоша или не постоји. Уситњеност парцела представља озбиљну препреку за рентабилну примену савремене технологије и механизације. Према природним потенцијалима и карактеристикама овог подручја, сточарство као грана пољопривреде требало би да је развијеније, али је и ту ситуација слична као и у осталим гранама пољопривреде, а одликују је екстензивност и скромно стање сточног фонда.

У таквим условима највећи број пољопривредних произвођача углавном се баве пољопривредном производњом којом подмирују сопствене потребе и потребе своје породице, а врло ретко се појављују тржишни вишкови. Велики део земљишта остаје необрађен, па је све то утицало на смањење пољопривредне производње и застој у прехрамбеној индустрији. Велике површине земљишта остају необрађене услед нестабилне политичко-безбедоносне ситуације, која је једна од кочница даљег развоја северног Косова. Осим безбедоносних ризика, незапосленост је највећи проблем са којим се суочавају становници овог подручја. Велики број младих високо образованих људи сусреће се са дилемом шта даље.

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде започело је 2004. године кредитирање пољопривредне производње из средстава аграрног буџета. Ови кредити су доступни само регистрованим пољопривредним произвођачима. На жалост, на територији северног Косова нема много пољопривредника који испуњавају услове да региструју пољопривредна газдинства, тако да немају могућности да добију субвенције и кредите од надлежног министарства. У решавању овог проблема значајна је улога Канцеларије за Косово и Метохију Владе Републике Србије.

Уредбом о Канцеларији за Косово и Метохију („Сл. Гласник Р.С. **бр.75/12, 123/12 и 100/13**) Влада је основала Канцеларију за Косово и Метохију. Канцеларија обавља стручне послове за потребе Владе и ресорног министарства који се између осталог односе на функционисање институција Републике Србије на територији Косова и Метохије; на образовање, здравство, социјалну политику, културу, систем локалне самоуправе и телекомуникације у српским подручјима Косова и Метохије и друго. Оно што је такође битно и на чему ради Канцеларија за Косово и Метохију је планирање, припрема, спровођење и праћење спровођења пројеката који се финансирају из фондова ЕУ; учествовање у припреми стратешких и програмских докумената за финансирање из фондова ЕУ; спровођење мера за успостављање, функционисање и одрживост децентрализованог система управљања фондовима ЕУ у складу са релевантним процедурама итд. Канцеларија за КиМ расписује бројне конкурсе за доделу помоћи у виду пољопривредне механизације и опреме за потребе економског оснаживања повратника и интерно расељених лица, организује јавне набавке сетвеног репроматеријала као што су семенска пшеница, минерално ђубриво; набавку пољопривредних машина и опреме у оквиру реализације ИПА пројекта, као подршку унапређењу животних услова повратника и затварању колективних центара УН број 11/2015. ИПА пројекти су пројекти који се поред средстава ЕУ финансирају из буџета Републике Србије кроз суфинансирање. Као битне области подршке кроз ИПА фондове значајно место заузимају пољопривреда и рурални развој.

У циљу подстицања привреде и пољопривреде Канцеларија за КиМ Владе Републике Србије је са представницима „Danube Foods Group“ Београд и „МК Group“ договорила заједнички приступ и пружање подршке оживљавању пољопривреде на подручју АП КиМ. У ту сврху Канцеларија за КиМ је предузела активности за анимирање пољопривредних произвођача у српским срединама ради повећања броја регистрованих пољопривредних газдинстава. Отпочела је и прва фаза у реализацији пројекта изградње мини фарми у општини Зубин Поток. У октобру 2014. године реализован је и први Сајам пољопривреде у Лешку који је окупио више од 50 излагача са територије КиМ. Канцеларија за КиМ помаже пољопривредним произвођачима у смислу асистенције при продаји пољопривредних производа. То се остварује кроз подршку раду привредног друштва за откуп и дистрибуцију пољопривредних производа „Метохија“ д.о.о. са седиштем у Косовској Митровици основаног од

стране Владе Републике Србије. Канцеларија ради са невладиним организацијама на побољшању сточног фонда, обезбеђењем музних крава. Она такође ради на развоју инфраструктуре на простору АП КиМ, вршењу промета добара између централне Србије и Косова и Метохије, пружа подршку локалним самоуправама, стара се о примени и прати примену позитивних законских аката од стране локалних самоуправа (више на www.kim.gov.rs).

Осим Канцеларије за КиМ на подручју севера Косова присутне су и невладине организације које имају за циљ повећање пољопривредне производње и економских ефеката на имањима малих пољопривредника коришћењем средстава фондова ЕУ. Агенција за развој севера, односно Регионална развојна агенција-север покрива седам општина северног региона: Вучитрн, Митровица-југ, Србица и четири општине севера Косова: Лепосавић, Зубин Поток, Звечан и северна Митровица. Агенција за регионални развој почела је са радом 2009. године. На северу Косова мали пољопривредни произвођачи препознати су као главни носиоци примарне пољопривредне производње односно производње која би требало да допринесе да локалне пијаце и продавнице обогате своју понуду. Пројекти који се односе на развој привреде, пољопривреде и предузетништва отежано се реализују. Агенција за регионални развој помаже канцеларији ЕУ и потенцијалним корисницима фондова. Фондови ЕУ су доступни али су процедуре компликоване што отежава ситуацију малим пољопривредним произвођачима да аплицирају за средства из тих фондова. Улога фондова ЕУ на КиМ је пре свега у поспешивању пољопривредне производње малих пољопривредника. Донације из фондова ЕУ важне су на почетку за покретање пољопривредне производње, али би требало тежити да се касније смањи зависност од страних донација како се буде повећавала пољопривредна производња. Пољопривреда је једна од грана привреде које су кључне за развој севера Косова. Осим тога значајан је и развој малих и средњих предузећа било пољопривредних или неких других због упошљавања младих са подручја овог дела Косова али и туризам. Иако су фондови ЕУ врло присутни на северу КиМ ипак су фондови који долазе из Србије незаменљиви јер доносе сигурност коју не могу да пруже фондови ЕУ. Ту се мисли на социјална давања, пензије и здравствено осигурање.

На Косову и Метохији присутна је и Агенција САД за међународни развој USAID (United States Agency for International Development). Ова организација САД изградила је стратегију сарадње за развој земље „Косово 2014-2018“. Осим главног циља који се жели постићи а то је обезбеђивање мира и стабилности на Балкану, у овој стратегији пољопривреда заузима значајно место. С обзиром на то да се 60% становништва на КиМ бави пољопривредом и да је релативно сиромашно, изазови који су пред овом организацијом односе се на ограничени приступ кредитима и тржиштима, неодговарајуће објекте за пластеничку производњу, лош квалитет пољопривредних производа (семе, ђубриво, пестициди), здравствена безбедност прехранбених производа, лоша инфраструктура, снабдевеност механизацијом, итд. Сектори које ће USAID

подржати биће изабрани са посебном пажњом и усмерени на потенцијал за запошљавање жена и младих. Један од циљаних сектора у стратегији је и пољопривреда, како би се помогло Косову да створи радна места у сеоским срединама и развију високо вредни усеви са извозним потенцијалима и побољша локална производња за локалну потрошњу. То би допринело повећању продуктивности пољопривреде и већем пласману производа на тржиште, продаји пољопривредних производа побољшаног квалитета и сигурности прехранбених производа, лакшем приступу кредитима, итд.

Caritas је социо - хуманитарна организација Католичке цркве, која помаже људима без обзира на њихову верску, националну или било коју другу припадност, а највише људима који живе на маргинама друштва. Caritas Косово је основан 1992. године да одговори на широко раширен проблем сиромаштва који мучи Косово и међу највишима је у Европи. Од 1999. године Caritas је ојачао своју организациону структуру. Програми Caritas Косово, подржани су од стране Европске Комисије која послује у целом региону. Ова организација анализира потребе људи и заједнице на Косову и промовише сходно томе иницијативе, програме и пројекте за развој и побољшање квалитета живота, заштите људских права, као и активности које промовишу изградњу мира. На подручју северног Косова, Caritas је веома заступљен нарочито у дистрибуцији пољопривредне опреме и механизације пољопривредницима овог краја и то пре свега опреме из области пчеларства, прераде воћа и поврћа, прераде меса и млечних производа. Новчане донације Caritasa пољопривреди значајне су за подстицање развоја пољопривреде, повећање добробити пољопривредника и ојачавање њиховог пословања и иницијативе у тежњи да повећају продуктивност и квалитет производа (www.caritas.org/.../kosovo/).

Невладине организације су од пресудног значај за развој економског сектора али и људских права и последњих година су значајан извор новчаних средстава на територији КиМ и својим радом доприносе побољшању услова живота и рада људи на овом подручју.

Оно што би допринело развоју пољопривреде овог подручја је активирање земљорадничких задруга и откупних станица за пољопривредне производе који би се даље пласирали фабрикама на финалну прераду. Стручна подршка активностима пољопривредника и сеоског становништва, као једну од неминовности за унапређење производње и пласмана пољопривредних производа намеће удруживање пољопривредника. Подршка удруживању пољопривредника једна је од мера која би могла позитивно да утиче на развој пољопривреде. Ту се мисли на пружање подршке у формирању и развоју удружења пољопривредника, формирању и развоју земљорадничких задруга, организовању обуке и едукације група пољопривредника који су заинтересовани за удруживање и др. Улога саветодавних институција у том процесу је од изузетног значаја. За развој пољопривреде и прераде пољопривредних производа успостављање веза између саветодавних служби у

пољопривреди са непосредним произвођачима и прерађивачима треба да је засновано на реалним потребама.

Саветодавна служба Косовска Митровица може бити један од фактора који ће допринети обнављању већ постојећих или формирању нових задруга у енклавама и зато треба да своје људске, техничке и друге ресурсе усмери у правцу активирања задругарства на КиМ. Иако ће то бити доста тешко спровести у дело, активирање земљорадничких задруга као облика удруживања пољопривредних произвођача, услов је опстанка српског живља на овим просторима. Пољопривреда у српским енклавама одвија се на малим породичним газдинствима која су економски слаба, застареле производње, у већини случајева старачка домаћинства. Потребно је ојачати економску ситуацију пољопривредних произвођача и прерађивача хране у региону кроз унапређење стручности, организационе структуре и позиције на тржишту. На подручју јужно од Ибра, пре ратних дешавања на Косову и Метохији било је регистровано 9 земљорадничких задруга које су биле ослонац и подршка породичним пољопривредним газдинствима. Задруге су функционисале на територији данашњих енклава и то у: Грачаници, Лепосавићу, Прековцу, Пасјану, Осојану, Урошевцу, Српском Бабушу, Штрпцу и Зубином Потоку. Данас једина активна, која није ни престајала са радом је земљорадничка задруга у Зубином Потоку.

Земљорадничке задруге важне су за развој локалне и регионалне привреде, па је обнављање постојећих и формирање нових земљорадничких задруга значајно за даљи развој овог краја. Зашто су задруге важне за развој пољопривреде српских енклава на КиМ? Задруге су важне јер се удруживањем пољопривредних произвођача у задруге доприноси повећању запослености, побољшању локалне инфраструктуре, а повећава се и прерада пољопривредних производа на територији на којој је задруга активна. Оне исто тако позитивно утичу на очување животне средине, јер је управљање ресурсима и заштита животне средине предуслов за дугорочну прехранбену сигурност, стабилност и квалитет домаће производње. Удруживањем у задруге мали пољопривредни произвођачи имају шансу изласка на тржиште, јер су задруге носиоци организоване производње и откупа вишка пољопривредних производа и прераде и продаје пољопривредно прехранбених производа. На тај начин оне доприносе порасту прихода пољопривредних произвођача, а истовремено упошљавањем сеоског становништва у производњи, преради, трговини и осталим услугама које задруга спроводи, побољшавају се услови живота и рада у овим руралним подручјима. Захваљујући повезивању у задруге, мала пољопривредна газдинства удружено наступају на тржишту обезбеђујући притом пласман веће количине обједињене робе породичних газдинстава, а задруге са друге стране члановима задруге обезбеђују пољопривредне машине и опрему.

Активирање постојећих и формирање нових задруга у српским енклавама на КиМ уз постојање одговарајуће инфраструктуре (пословних зграда, хангара,

штала, обрадивих површина, опреме, хладача и друго) могуће је обнављањем или успостављањем нове организационе и управљачке структуре, одговарајућим финансијским средствима и упошљавањем сиромашног становништва са ових простора, што би допринело тржишном пословању задруга.

Као други вид удруживања пољопривредних произвођача који може допринети развоју пољопривреде у српским енклавама на КиМ, јесте удруживање у кластере. ПССС Косовска Митровица и остале релевантне институције државе Србије на КиМ, требало би да одиграју значајну улогу у оснивању кластера. За саветодавну службу Косовска Митровица то би представљао још један задатак којим би ова служба проширила своје саветодавне активности поред севера Косова и на остале српске енклаве.

Према дефиницији кластер је група сродних предузећа или удружења произвођача из једне гране, укључујући и произвођаче сировина, као и владиних и невладиних организација и научних и образовних институција које тако удружене решавају заједничке проблеме и, унапређујући пословање, постижу успех у одређеном сегменту делатности и већу конкурентност и промоцију у земљи и у иностранству. Да би се управљало пољопривредном производњом и доносиле исправне одлуке непходно је познавање одговарајућих вештина, информација и знања из разних области пољопривредне производње. За произвођаче који желе тржишно, конкурентно и економски исплативо пословање, формирање кластера је стратешка одлука. Њих треба организовати тамо где се најпре могу остварити резултати. Удруживање у кластере доприноси повећању конкурентности домаћих производа на домаћем и страном тржишту а тиме и повећању извоза, бољем и ефикаснијем коришћењу природних, производних и људских ресурса. Овај вид удруживања подстиче и подржава сарадњу између предузећа, образовних и развојних институција, утиче на обуку и образовање и остваривање других интереса чланица кластера, региона па и владе. Кластери сарађујући са владом, пружају чланицама кластера могућност да више утичу на унапређење законодавне регулативе везане за пословање. За успех кластера важно је узајамно поверење и поштовање начела у међусобном односу између чланица кластера.

Кластери делују стратешки, са тачним дефинисањем шта ће се производити, у којој количини и по ком квалитету, а све то ради лакшег остваривања циљева чланица кластера, али и одређених циљних група купаца. Кроз кластер, чланице кластера брже, лакше и једноставније постижу све оно што им је појединачно потребно као што је: увођење нових технологија, истраживање, обука радника, добијање сертификата за квалитет производа који обезбеђује проналажење правог купца и друго. Велики број малих пољопривредних газдинстава у српским енклавама није у могућности да самостално задовољи захтеве тржишта и избори се са конкуренцијом већих

увозних компанија, па је повезивање, груписање и удруживање у веће организационе форме-кластере једно од решења тог проблема.

Формирање кластера је врло сложен процес и иницијатива за формирање, односно полазна основа једног таквог пројекта требало би да буду пољопривредна газдинства из свих енклава. У процесу формирања кластера остале институције Републике Србије као што су: Заједница српских општина која би требало да буде формирана, Канцеларија за КиМ Владе Републике Србије, Универзитет у Косовској Митровици, Пољопривредни факултет у Лешку, СПШ у Лешку требало би да подстичу и подржавају сарадњу између произвођача (предузећа), образовних и научних институција на овим просторима. За трансфер знања и информација у пољопривреду, односно стручне савете у процесу формирања кластера била би задужена ПССС Косовска Митровица, али и пољопривредне задруге у енклавама. Пружање подршке у развоју мреже, сарадњи, удруживању у кластере допринеће бољој организацији производње, унапређењу квалитета производа и ефикаснијем коришћењу дистрибутивних канала.

Газдинства удружена у кластере унапређују своју пољопривредну производњу и остварују друге постављене циљеве али и циљеве осталих чланица кластера. Кластери у српским енклавама на КиМ осим регионалног развоја и развоја регионалне политике требало би да помогну одрживи развој српских локалних заједница, да допринесу образовању и запошљавању становништва, чиме би се смањиле миграције са ових простора. Улога државе Србије у формирању кластера на Косову је пресудна, јер без њене подршке у виду подстицајних средстава, пореских олакшица не може се ни говорити о овом виду удруживања пољопривредника. Највећи потенцијал за развој кластера у енклавама има Косовска Митровица, јер је универзитетски центар, са највећим бројем радне снаге, има слободну царинску зону и добру инфраструктуру, а то све може помоћи у процесу формирања кластера.

ПССС Косовска Митровица као окружна стручна саветодавна служба треба да буде носилац свих активности на унапређењу пољопривредне производње и прераде пољопривредних производа, па је потребно унапредити техничку опремљеност ове службе, набавком одговарајуће опреме. С обзиром на то да је након бомбардовања 1999. године ПССС остала без просторија и опреме (лабораторија) која је остала у јужном делу Косовске Митровице, њен рад се и данас одвија у отежаним условима како због безбедоносне ситуације у овом региону, тако и због неадекватног простора у коме ова служба функционише. Зато и треба тежити побољшању услова рада ове службе како би се могло радити на производњи приплодног материјала у сточарству, контроли извоза пољопривредних производа, издавању фитосанитарних уверења, утврђивању квалитета и анализе плодности земљишта, итд. То значи да се рад саветодаваца у ПССС Косовска Митровица састоји у давању савета и

информација од значаја за живот и рад на селу, тј. спроводе се саветодавни послови али не и стручни.

ПССС Косовска Митровица не поседује лабораторије у којима би се вршила одређена мерења, анализе и испитивања. Било би корисно оформити лабораторије за вршење различитих анализа и мерења нпр., педолошку лабораторију, лабораторију за контролу сточне хране, лабораторију за контролу квалитета меса и прерађевина, лабораторију за клијавост семена или лабораторију за контролу квалитета меда и друге, зависно од потреба произвођача које покривају својим радом. Врло је значајна педолошка лабораторија у којој би се спроводила агрохемијска анализа земљишта на основне хранљиве елементе и то свим заинтересованим произвођачима, а саветодавци би на основу извршених анализа давали препоруке пољопривредним произвођачима по питању примене ђубрива за сваку испитану парцелу. Последњих двадесетак година пољопривредна производња на територији АП Косова и Метохије заснива се на претераном исцрпљивању земљишта без употребе органског ђубрива, као и других видова улагања у поправку физичко-хемијских особина земљишта. Као последица тога јавља се трајни губитак земљишта, смањење органске материје, закишељавање, загађење, заслањивање, плављење и губитак биодиверзитета. То се онда манифестује на смањење приноса, лош квалитет производа и друге поремећаје који су узрок нерентабилности производње било које ратарске културе на том подручју. Зато је очување и унапређење плодности пољопривредног земљишта један од приоритета пољопривредне политике. Опремање једне такве лабораторије на терену који покрива ова ПССС је значајно и у то би требало укључити све релевантне институције овог подручја: локалну управу, Канцеларију за КиМ, невладине организације, разне донаторе. Такође би било значајно опремити и лабораторију за контролу квалитета меда јер многе невладине организације помажу малим пољопривредницима у машинама и опреми за пчеларство, па би постојање овакве лабораторије омогућило да се на тржиште испоручује квалитетан, здравствено исправан мед. Опремање лабораторије за контролу квалитета меса и месних прерађевина такође би допринело побољшању услова живота људи овога подручја. За опремање лабораторије за агрохемијску анализу земљишта (набавка различитих пипета, мензура, тиквица, ерленмајера, лабораторијских чаша, реагенс боца и друго уз одговарајуће просторије за лабораторију и намештај), као и опремање ове две лабораторије потребним инструментима и опремом, потребно је отприлике 50 до 60 хиљада еура, а то је цифра за коју би могла да се направи финансијска конструкција учешћем свих набројаних актера. На тај начин би ова саветодавна служба још више допринела унапређењу пољопривредне производње овог региона па и шире. На почетку би ове услуге могле бити бесплатне за све заинтересоване произвођаче, а касније економским јачањем пољопривредника могла би се увести наплата за поједине услуге. То би омогућило да ПССС Косовска Митровица део финансијских средстава почне и

самостално да зарађује и буде мање зависна од буџетских средстава. Најсиромашнијим пољопривредницима саветодавне услуге би и даље биле бесплатне.

Проблем са којим се суочавају запослени у ПССС Косовска Митровица је и тај што само 4 саветодавца покривају велики број пољопривредних газдинстава, а тиме и велике пољопривредне површине. Осим недостатка одговарајућих просторија и опреме, и број саветодаваца је проблем. Услуге које пружају пољопривредним произвођачима су бесплатне, а финансирају се из буџетских средстава Републике Србије. Да би се променила организација рада и начин финансирања ове службе морало би се много тога променити у друштвено економским кретањима овог подручја како би пољопривредници могли да плаћају саветодавне услуге. То у садашњим условима није могуће. Да би се подржао развој сточарства и прехрамбене индустрије везане за сточарство, треба радити на развијању ветеринарске саветодавне службе.

Важно је такође напоменути и колики је значај већег укључивања постојећих образовних институција као што су Пољопривредни факултет у Лешку и Пољопривредна школа у Лешку у саветодавни сервис подршке пољопривредним произвођачима и прерађивачима, кроз програм стручне подршке и едукације. Професори и сарадници са Пољопривредног факултета у Лешку својим знањем и искуством требало би да помогну у едукацији саветодаваца али и пољопривредних произвођача и допринесу унапређењу производње, упознавањем свих заинтересованих са најновијим кретањима у области пољопривреде увођењем неких нових сорти биљака и раса домаћих животиња, применом неких нових технологија производње. Њихова улога у предавањима и трибинама које организује ПССС Косовска Митровица допринела би да ПСС испуни своју улогу трансфера знања и информација од научних институција до пољопривредних произвођача и тако допринесе развоју овог краја. Учешће професора и сарадника са овог факултета је и сада присутно у раду ове саветодавне службе, али би се морао укључити много већи број професора из скоро свих области. Трансфер знања и информација у области пољопривреде спроводи се кроз систем формалног образовања свих нивоа, путем различитих врста обука организованих од стране образовних и истраживачких установа и организација.

Улога саветодавства у овим крајевима је од непроцењиве важности у давању савета о примени агротехничких мера, хемијских средстава, у организовању семинара, презентацији, сарадњи са Министарством и пољопривредним службама, као и све оне активности које би пољопривредним произвођачима омогућиле повећање пољопривредне производње и продуктивности рада. Економским јачањем пољопривредних произвођача улога саветодавства би се преусмерила на давање савета у пословању, вођењу књига, успостављању саветодавне подршке у припреми бизнис планова и пројеката, итд.

Унапређењем малих погона за прераду пољопривредних производа, али и шумских плодова и лековитог биља којима је ово подручје богато (ту се мисли на боровницу, дивљу купину, шумске јагоде, печурке, клеку), кроз откуп, прераду, паковање и одговарајући маркетинг обезбедила би се подршка развоју прерађивачких капацитета и унапређењу пласмана ових производа. Исто тако и унапређење повртарске производње је значајно и успостављањем пластеничке производње поврћа која се све више и организује у овој области доприноси се интензивирању производње и повећању продуктивности. Унапређење сточарске производње могуће је побољшањем расног састава стоке, побољшањем услова држања стоке на фармама и др. И воћарска производња у овим крајевима има погодно тле за даљи развој и то успостављањем савремених воћних засада, увођењем бољег сортимента, развојем система за наводњавање и друго. За обнављање механизације и пратеће опреме и решавање лошег стања у овој области, потребно је обезбедити одговарајућу финансијску подршку привлачењем инвеститора, јер без квалитетне механизације нема ни повећања продуктивности пољопривредне производње.

Одговарајућим мерама аграрне политике потребно је изменити поседовну структуру и омогућити да се земљиште укрупни, јер је тренутна ситуација овог региона таква да преовлађује велики број ситних поседа. ПССС Косовска Митровица као једну од својих активности спроводи успостављање огледних поља и фарми са циљем упознавања пољопривредника са новим приступима у пољопривредној производњи, па таква газдинства и фарме представљају пример праве везе између саветодавства и пољопривредних произвођача и пример добре праксе и саветодавног рада.

Све напред наведено указује да је пољопривредна саветодавна служба један од услова за унапређење пољопривредне производње на северу Косова и јачање веза између саветодаваца, произвођача и истраживача неопходан је услов за то. Основни циљ пољопривредне саветодавне службе је едукација пољопривредних произвођача и њихово усавршавање у циљу побољшања производно економских показатеља на газдинству. То би допринело да се повећа запосленост и остатак младих у сеоским срединама, а самим тим и опстанак српског становништва на вековним огњиштима. Подизање нивоа постојећих знања, вештине и праксе пољопривредних произвођача представља важно питање на које се треба фокусирати у региону. Зато је потребно оснажити образовне, истраживачке и капацитете за развој технологије који већ постоје у региону (институти, факултети, пољопривредне школе и друге организације) како би се повећао ниво образованости пољопривредних произвођача и увеле савремене технологије у производњу.

2.7. Могућност унапређења организације рада, активности пољопривредних саветодаваца и метода рада пољопривредне саветодавне службе

На основу свега до сада наведеног у раду можемо рећи да је пољопривредна саветодавна служба врло значајна као део аграрног али и руралног развоја. Аграрна политика као скуп мера економске политике обухвата активност свих њених носилаца усмерену ка пољопривреди. Организационе мере аграрне политике односе се на организацију пољопривредних предузећа и облике повезивања и удруживања индивидуалних произвођача. Пољопривредна саветодавна служба је једна од тих мера и сва истраживања и активности треба да буду у складу са стратегијом развоја аграрне политике. Различите земље имају различите моделе организовања саветодавног рада и реформе саветодавства усмерене су у неколико праваца, а све у циљу побољшања пружених услуга пољопривредним произвођачима и подизања саветодавног рада на виши ниво. Те реформе усмерене су на начин финансирања, организовање саветодавства, примене метода саветодавног рада и друго.

Током транзиционог периода у Србији није дошло до значајније промене привредне структуре. Удео пољопривреде у структури БДП привреде Србије и даље је веома висок и износио је 2012. године 10,1%. У односу на просек ЕУ-27 Србија има значајно веће учешће БДВ (брutto додатна вредност) сектора пољопривреде у укупно БДВ, а значајно је ниже учешће сектора услуга. Оваква ситуација може се са једне стране приписати богатим земљишним ресурсима и повољним природним условима за пољопривредну производњу, а са друге стране споријем процесу структурног реформисања остатка привреде и застоја у том процесу (**Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024**).

Стање у пољопривреди карактеришу велика уситњеност поседа што показују и резултати Пописа пољопривреде из 2012. године, недовољна опремљеност механизацијом и пратећом опремом као и застарелост исте; лоша инфраструктура (мисли се и на саобраћајну, канализациону мрежу, мрежу водоснабдевања-наводњавања и др.); недовољну тржишну конкуренцију и ограничен приступ тржишту; низак ниво прихода од пољопривреде; низак животни стандард у руралним подручјима као резултат недовољног инвестирања у рурални развој итд.

Пољопривредна саветодавна служба може својим деловањем и активностима да допринесе решавању многих проблема који прате пољопривредну производњу, али је за то неопходно да има подршку државе и одговарајућих институција (надлежних министарстава, образовних и научно-истраживачких институција и друго).

Такође је потребно испланирати саветодавни процес. Саветодавни рад треба да буде усклађен са потребама локалне заједнице и стварним потребама газдинства, јер се само тако може постићи мотивација пољопривредних произвођача за даље унапређење пољопривредне производње. Да би се то постигло саветодавци морају у разговору са онима којима су њихове саветовне услуге и намењене, а то значи пољопривредним произвођачима, фармерима, врло пажљиво да послушају какве су њихове потребе у условима у којима организују своју производњу. Морају се поставити циљеви који треба да буду усклађени са потребама и проблемима локалне заједнице, али и стварним потребама породичних газдинстава. Остварење тих циљева мора да буде подједнако важно и за саветодавце и за кориснике саветодавних услуга. Савети треба да одговарају изабраном циљу и да прате знања и способности које фармери поседују. То због тога јер једино саветодавци могу да процене каква су знања и вештине које поседују фармери и на основу тога одреде какви су им савети потребни, које саветодавне методе треба да користе, која средства за постизање постављених циљева да користе и друго. Значи да једино ако се уважавају стварне потребе фармера има смисла пружати саветодавне услуге.

Пољопривредно саветодавна служба првобитно замишљена као део „сазнајног троугла“ састављеног од истраживача, образовања и саветовања, тренутно се шире посматра као део „пољопривредних иновационих система“. Саветодавна служба се често посматра као свеобухватна и јавна, приватна и као полу-јавни систем који сачињавају мултиинституционални, мултисекторални систем. Владе у различитим земљама основале су организације саветодавне службе да би пренеле нове технологије развијене у пољопривредно истраживачким центрима. Саветодавна служба је такође обезбедила повратну информацију истраживачима који су радили на проблемима пољопривредника. Овај приступ ширења информација (познат и као приступ преноса технологије), шире се назива линеарним моделом с обзиром да подразумева линеарну реакцију између истраживача, саветодавне службе и пољопривредника са организованом науком коју је држава финансира као извор иновације (**Rivera, Sulaiman, 2009**).

Да би пољопривредна саветодавна служба могла да одговори на све постављене циљеве мора бити организована и финансирана на одговарајући начин. Финансирање пољопривредне саветодавне службе у Србији спроводи се од стране државе и услуге које се пружају индивидуалним пољопривредним произвођачима су бесплатне. Доминантно је значи присутна државно организована и финансирана ПССС, иако се модел приватног пољопривредног саветодавства у Србији уводи постепено, јер постоји извешан број фармера који би за пружене саветодавне услуге платили. Издвајања у аграрни буџет Србије, а тиме и пољопривредне саветодавне службе су врло скромна. Од 1996. године када је у политичку праксу Србије уведен аграрни буџет као део укупног буџета Републике Србије, његов циљ је да обезбеди стабилне финансијске изворе за подстицање развоја пољопривреде и руралних подручја. Укупна средства

пласирана у пољопривреду 2012. године достигла су рекордних 5,7% укупног буџета (повећана су за трећину у односу на годину пре). Према Уредби о расподели подстицаја у пољопривреди и руралном развоју („Службени гласник Републике Србије“ бр.20/13) подстицаји за подршку саветодавним и стручним пословима у пољопривреди чине свега 0,87% укупно предвиђених средстава за расподелу. Издвајања за ПССС већ дуже се не мењају (и 2013 су на нивоу просека у периоду 1997-2004. године и износе 2,3 милиона евра). И 2014. године за спровођење Годишњег програма развоја ПССС на подручју Републике Србије ван подручја АП Војводине у буџету Републике Србије обезбеђена су средства у износу од 260 милиона динара („Службени гласник Републике Србије“). Издвојена средства међутим нису довољна за значајније унапређење рада ове службе, односно за њено реструктурирање. Због тога је потребно обезбедити нове изворе финансирања ПССС. Проналажење нових начина финансирања неопходно је, јер су финансијска средства претпоставка за успех саветодавног рада. Досадашњи начин финансирања саветодавне службе у Србији завистан од буџетских издвајања за ову намену, показао се као недовољно ефикасан, при чему ни квалитет саветодавних услуга ни одговорност саветодаваца за пружене услуге није задовољавајући. Потребно је створити јавну саветодавну службу која ће бити оријентисана потребама клијената и где ће постојати одговорност саветодаваца за квалитет пружене услуге клијентима. То се постиже већим учешћем корисника саветодавних услуга у расподели финансијских средстава из јавног сектора и изношењем конкретних потреба у вези саветодавних услуга. Финансирање саветодавства може се обезбедити плаћањем саветодавних услуга кроз чланарине или путем директног плаћања за саветодавне услуге, као и кроз делимичну државну субвенцију у саветодавству Србије. Сви наведени извори финансирања саветодавства могући су тек уз економско јачање пољопривредних произвођача и тржишно оријентисане производње њихових газдинстава. На подручју рада ПССС Косовска Митровица, поред наведеног великог броја ограничавајућих фактора даљег развоја пољопривредне производње, економско јачање пољопривредних произвођача такође је услов унапређења организације рада и финансирања саветодавног процеса, а тиме и напретка целог подручја које својим радом покрива ова саветодавна служба.

Петровић, Јанковић (2010) залажу се за формирање саветодавне службе која би осим тога што би оптимално кадровски и на друге начине опремљена и финансирана била, била и саставни део подршке аграрној и руралној популацији у знању и информацијама односно уклопљена у шире концепте руралног развоја и руралне политике Србије. Ипак у овом тренутку није реално очекивати да сељаци - фармери учествују у плаћању дела или пуне цене саветодавних услуга и држава Србија мора да обезбеди средства за оптимално функционисање овакве службе у Србији.

Жутинић, Ђурђица, Деканић, М (2010) у својим истраживањима наводе да се стручном оспособљавању пољопривредних саветодаваца о

концепту одрживог руралног развоја поклања мало пажње. Та знања су неопходна да би пољопривредни саветодавци могли успешно комуницирати и практично деловати са различитим руралним групама у заједничком решавању квалитета живота и одрживости руралних заједница. Рурални развој, побољшање инфраструктуре и квалитета живота уз очување околине и традиција и развој сеоског туризма, питања су која морају имати значајно место у саветодавном раду.

Rivera, Sulaiman (2009) наводе да се код пољопривредно саветодавних служби земаља у развоју јављају различите реформе које укључују структурне промене у циљу приватизације и децентрализације саветодавних служби, промене у начину финансирања које укључују повраћај трошкова, као и организационе и промене у управљању укључујући боље везе са истраживањем и коришћењем информационе технологије. Предложене су и промене у програмима саветодавних служби и спроводе се и ту спадају повезивање пољопривреде са тржиштима, затим саветодавна служба која игра брокерску улогу са различитим актерима у пољопривредно иновационом систему. Саветодавна служба се све више односи на комуникацију и активности стицања знања које укључују друге стручне дисциплине као што су здравље и животна средина, смањење слабости и јачање руралног становништва, смањење сиромаштва и очување животне средине, јачање и подржавање пољопривредних организација.

У светлу промена у смислу децентрализације, либерализације, приватизације и демократизације вишеструки приступ пружању саветодавних услуга укључује и повећани значај приватних пружалаца услуга као и промену става према пољопривредним произвођачима који се идентификују као клијенти способни за тражење услуга које су им потребне, а не само као обични корисници. Потреба се дефинише као нешто што људи траже, што им је потребно и што вреднују толико да су спремни да уложе сопствена средства, време и новац не би ли добили услуге које су тражили. Принцип пружања услуга према потребама упућује на то да ће услуге бити вођене потребама корисника, да је онај ко пружа услуге одговоран кориснику, а да корисници услуга могу слободно да бирају особе које ће им пружати услуге. Успешност ПСС према потребама манифестује се кроз фармере који имају приступ ПСС, приходи од пољопривредне производње фармера су повећани и присутна је конкуренција међу саветодавцима. На тај начин се ствара једна потребама оријентисана саветодавна служба која је у потпуности одговорна за квалитет пружене услуге клијентима, који плаћају те услуге захваљујући директном приступу новчаним средствима (**Neuchatel Group, 2006**).

Структурне промене у ПСС укључују комерцијализацију односно приватизацију саветодавног рада, кроз смањење финансирања од стране владе и активности саветодавне службе, као и децентрализацију власти на ниже нивое

власти укључујући делегирање невладиних пољопривредних организација и управљање другим волонтерским организацијама.

Приватизација саветодавног рада подразумева да се наплати пуна цена или део цена за поједине саветодавне услуге које би државна или нека друга саветодавна служба пружала. **Петровић, Јанковић (2010)** сматрају да је могуће постепено уводити наплату дела или пуне цене саветодавних услуга али за поједине групације: пре свега пољопривредна предузећа, задруге, заинтересована удружења произвођача, финансијски имућнија породична пољопривредна газдинства. Аутори сматрају да државно финансирање, а делом и извођење саветодавства још дуже време треба да остане један од основних модалитета саветодавства у пољопривреди Србије, иако би се приватизацијом један део саветодавног рада комерцијализовао и тиме смањио притисак на државни буџет.

Следећи правац реформе саветодавства у Србији је децентрализација пољопривредне саветодавне службе и она је потребна на свим нивоима рада службе, пре свега због тога да би се потребе пољопривредних произвођача што боље задовољиле, јер служба због њих и постоји.

Децентрализација саветодавног рада у Србији је присутна у значајној мери кроз надлежности Секретаријата за пољопривреду, водопривреду и шумарство у Војводини и МПШВ у централној Србији. У раду регионалних пољопривредних служби такође постоји изванредан ниво децентрализације у одлучивању. Успешна децентрализација мора да подразумева и начин финансирања и квалитетне кадрове који ће знати и смети (имати право) да доносе одлуке на нижим нивоима одлучивања. Овде је важно и питање повратних информација са терена у вези са квалитетом саветодавног рада, јер то може да утиче на смер, методе и циљеве саветодавног рада у наредном периоду (**Петровић, Јанковић, 2010**).

Gbehi, Leeuwis, (2013) сматрају да влада треба да унапреди децентрализацију и уговорне механизме, правила за контролу и регулисање спровођења услуга, да унапреди институционални одзив, прати и оцени квалитет. Осим тога промене у аграрној политици и услугама које се финансирају из јавног фонда додељују и моћ одлучивања пољопривредним и другим организацијама приватног сектора, преко којих је пољопривредним и другим организацијама дозвољен одабир услуга које траже од ефикасних служби. Претпоставља се такође да ће конкуренција између организација приватног сектора обезбедити побољшање у квалитету и резултатима и неговању постепеног развоја тржишне економије за испоруку услуга заснованих на знању.

Костић (2010) такође истиче децентрализацију и примену „bottomup“ приступа као једну од мера која може допринети унапређењу пољопривредне саветодавне службе у нашим условима. Осим тога финансирање саветодавног

рада, потреба додатног образовања кадрова, законодавна регулатива и стварање функционалног АКИС-а су неке од активности које изискују велике напоре стручњака из области пољопривреде, али и политичку вољу владајућих структура.

С обзиром на број пољопривредних газдинстава и тренутан број пољопривредних саветодаваца у ПССС Републике Србије, број саветодаваца који би пружали стручну подршку пољопривредним произвођачима мора се повећати. То је још један начин на који се може унапредити рад пољопривредне саветодавне службе Србије.

Перманентна едукација саветодаваца намеће се као питање које доприноси сталном унапређењу саветодавних услуга.

Neuchatel Group (2006) истичу да треба побољшати способност саветодаваца како би пружали саветодавне услуге. Квалитет зависи од саветодавца. Када фармери поставе критеријуме за квалитетне услуге њих интересује садржај тих услуга, али их често интересује и начин на који они који им пружају услуге сарађују са њима. Квалитети као што су став пун поштовања, правремено обављање дужности, брзо реаговање у хитним случајевима, али и спремност да их неко саслуша од велике су важности за фармера.

Стална едукација и стручно усавршавање пољопривредних саветодаваца у Републици Србији могуће је једино уз оптималан систем фундаменталних и примењених истраживања и модеран систем образовања што се рефлектује кроз модернизацију пољопривреде. Али да би се то постигло потребна је координација свих актера у пољопривреди (средње и високо образовање у пољопривреди, научна истраживања, фармери и њихова удружења, прехрамбена индустрија и др.). Зато је потребно да домаћа наука и струка адекватно прилагоде различите иновације агроколошким, социјалним, економским, политичким и другим условима који су присутни у Србији (**Петровић, Јанковић, 2010**).

Закон о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде донет 2010. године („Службени гласник РС“ бр.30/10 од **07.05.2010.**) омогућио је законско регулисање свих активности везаних за пољопривредно саветодавство. Њиме је регулисано шта су саветодавни, а шта стручни послови, ко може да обавља саветодавне активности, како се издаје лиценца, шта су примењена истраживања и сва друга питања која су овим законом регулисана. Лиценца као акт којим се утврђује да одређено физичко лице испуњава услове прописане законом за обављање саветодавних послова у пољопривреди, издаје се на 5 година уз испуњење свих услова прописаних законом. Ималац лиценце уписује се у Регистар пољопривредних саветодаваца који води Министарство надлежно за послове пољопривреде. Упис у Регистар врши се на писмени захтев имаоца лиценце. Овај закон има велики значај у решавању проблема у овој области и предуслов је за успостављање адекватног

организационог модела саветодавства. Министарство пољопривреде уз улогу надзора и контроле рада пољопривредне саветодавне службе заједно са Секретаријатом за пољопривреду на територији Војводине, мора да буде тако организовано да менаџмент саветодавне службе буде компетентан у управљању овом службом. То у ствари подразумева решавање стратешких, али и оперативних питања рада саветодавне службе. Управљање регионалним саветодавним службама претпоставља спремност да се одговори на специфичне потребе региона у којима се службе налазе, тако што ће се саветодавни програми, њихов садржај и методе саветодавног рада прилагодити потребама сељака. Пружање саветодавних услуга на терену уз коришћење постојећих ресурса и специфичности руралних подручја на којима делује пољопривредна саветодавна служба, означава микро менаџмент у саветодавству.

За успешно функционисање пољопривредног саветодавства од велике важности је проверавање саветодавног рада и његове успешности на терену. Два процеса су битна у томе, а то су мониторинг и евалуација. Мониторинг у саветодавству обухвата континуирано проверавање напретка у остваривању саветодавног програма, а на основу свеукупног планирања и планирања активности и ресурса (буџетско планирање). Мониторингом се уочава потреба за релативно краткорочним мерама којима би се кориговало одступање од планираног. Евалуација обухвата периодично проверавање ефекта саветодавног рада. Њоме се проверава смисао саветодавног концепта односно саветодавних метода, али и колико су те методе учинковите. Евалуацијом се идентификује средњорочно и дугорочно прилагођавање планова саветодавног рада, али и потребе за њиховим мењањем (Петровић, 2007). Мониторинг се обично схвата као мера упозорења које менаџмент треба да добије у току реализације одређених програма који се на тај начин прате, а евалуација се више схвата као критична анализа остварених резултата у поређењу са планираним, а на основу успостављених критеријума анализе.

Због значаја који имају мониторинг и евалуација пољопривредне саветодавне службе, њихово увођење у институције Србије намеће потребу да их спроводе компетентни стручњаци. Зато се у издвајањима из аграрног буџета Републике Србије за ПССС Србије, у оквиру тих средстава издвајају и средства за праћење и оцењивање ефеката рада саветодаваца и то као накнада стручњацима који обављају ове послове и за трошкове који директно учествују у праћењу и оцењивању ефеката рада саветодаваца.

У Србији је присутан велики број пољопривредних газдинстава и пољопривредна саветодавна служба односно њени саветодавци морају се више оријентисати на групни рад, масовни и медијски рад са произвођачима, као методе саветодавног рада. Овде се пре свега мисли на рад путем предавања у великим групама, пласирањем штампаног материјала, наступима на ТВ и у радио емисијама, изношењем савета на интернет порталима. Законом о обављању саветодавних и стручних послова, све ове методе су обухваћене и у

условима потребе за подизањем општег нивоа знања и информисаности произвођача, саставни су део активности саветодаваца у Србији. Од посебног значаја као једна од метода саветодавног рада је и рад са удружењима произвођача, па саветодавци у опису својих обавеза имају и одржавање предавања са темом значаја интересног удруживања пољопривредних произвођача. Ове методе саветодавног рада значајне су јер могу допринети унапређењу саветодавства у нашим условима. Значајна је улога саветодавних служби у решавању многих проблема који окупирају већину пољопривредних произвођача неког региона или шире као што је на пример, регистрација газдинства, али пољопривредна саветодавне служба у томе мора имати подршку и релевантних институција.

3. Дискусија

Основ сваке саветодавне службе је добра организација. Организациони модел мора да одговара условима земље у којој се успоставља, јер је он предуслов ефикасног и квалитетног деловања пољопривредне саветодавне службе.

У претходном делу рада видели смо да постоји велики број приступа и модела организације пољопривредног саветодавства и сваки од њих има одређене предности и недостатке. Ти описани модели саветодавства углавном у први план истичу улогу државе (и у извођењу и у финансирању саветодавства) која преко одређених министарстава (мисли се на Министарство пољопривреде) има улогу од највећег значаја. Такав модел саветодавства присутан је и у нашим условима. Осим набројаних могућности унапређења пољопривредне саветодавне службе наше земље, у овом делу рада разматрају се искуства Немачке у области реформе саветодавства, јер нам та искуства могу помоћи на путу унапређења рада наше саветодавне службе.

Окосницу сваке развијеније институционалне организације саветодавне службе без обзира да ли је она државна, приватна или у неком мешовитом облику чине министарства за пољопривреду, регионалне пољопривредне станице, пољопривредни факултети и институти, локалне пољопривредне службе и разне државне или приватне агенције за развој (**Петровић, Јанковић, 2002**). У складу са програмима рада, свака од ових организација има одређену улогу у процесу ширења и увођења знања, иновација и технологија. Између њих постоји одређена подела и координација рада укључујући и конкуренцију, а контролну функцију пошто је реч о организацијама које обављају изузетно важне јавне функције за пољопривреду, државу и друштво – по правилу остварује држава и њене специјализоване институције.

Међутим, последњих деценија осим државе која има доминантну улогу у извођењу саветодавног рада, проблеми који прате саветодавство, а то су најчешће проблеми финансирања саветодавства, утицали су на то да се у извођењу саветодавства али и у његовом финансирању појављују различити учесници. Мисли се пре свега на појаву приватног саветодавства и значај невладиних организација у овој области, јер се саветодавство као мера аграрне политике све више окреће потребама клијената, односно пољопривредних произвођача.

Било да је потпуно или делимично финансирање саветодавних услуга из буџета, држави даје простора односно мање или више могућности да контролише рад ових служби и да утиче на реализацију једног дела јавних интереса кроз рад саветодавства. То значи да и у потпуно приватизованој саветодавној служби често држава на различите начине финансира

саветодавство, на пример кроз производњу здравствено безбедне хране, или по питању заштите животне средине и друго (Петровић, Јанковић, 2010).

Немачка има дугу традицију у саветодавству, јер су се још у 19. веку појавили „путујући учитељи“ који су у прво време путујући из места у место прикупљали и преносили знања сељацима о пољопривреди. Од тада до данашњих дана пољопривредно саветодавство Немачке прешло је дуг пут и постало пример разноликих модела организације саветодавства. Немачка има државну и приватну службу. Оне се састоје од саветодавних агенција, пољопривредних комора, пољопривредних удружења, синдиката пољопривредних произвођача, удружења коопераната и приватних фирми. Власти различитих региона одговорне су за правилно функционисање саветодавне службе, а Савезно министарство пољопривреде координира и надзире њихове услуге.

Основне одлике саветодавне службе Немачке су (Петровић, Јанковић, 2010):

Према немачком савезном законодавству, свака од шеснаест република одговорна је за пољопривредно саветодавство у оквирима своје територије. Оне имају своје законе, организационе форме и аграрну политику која мора да буде у складу са немачким савезним прописима, али и прописима Европске уније. То значи да свака немачка република има свој саветодавни систем у једном од поменутих организационих модела. Често се међутим јавља и комбиновање различитих модела и могуће је да у истој републици постоји организација путем пољопривредних комора, али и да уз то постоје саветодавни кругови као организациона форма или приватне саветодавне компаније.

Државна, јавна саветодавна служба или јужно-немачки модел саветодавства је модел у коме је саветодавство по правилу организовано путем државних институција као што је министарство за пољопривреду. Овом службом управља саветодавна агенција која је подређена савезном министарству у одређеном подручју. Овде су основне саветодавне услуге бесплатне. Међутим, пожељно је повећано учешће финансирања од стране фармера, на пример Baden-Wirtemberg, Bavarija, област Rajne, Saksonije.

Комерцијалне службе су делимично финансиране од стране савезне владе, али је основна наплата од пружених саветодавних услуга. Приватне саветодавне агенције имају предност при конкурисању за средства из фонда земље, али само при реализацији одређених пројеката. Приватне саветодавне синдикалне организације имају ограничену одговорност и везане су за индустрију и комерцијална предузећа у областима као што су Meckenberg, Bradenburg, Berlin.

У поређењу пољопривредне саветодавне службе Србије са пољопривредним саветодавством Немачке, можемо рећи да је у нашим условима присутан организациони модел саветодавства у којем је улога државе

доминантна, у спровођењу саветодавства користе се различите методе саветодавног рада, активности саветодаваца су разнолике мада је саветодавним радом обухваћено само око 41500 газдинстава. Саветодавни систем чине 34 пољопривредне саветодавне и стручне службе (ПССС), 22 на подручју централне Србије чији је рад под мониторингом МПШВ и 12 ПССС и Енолошка станица Вршац чији је рад под мониторингом Покрајинског секретаријата за пољопривреду, водопривреду, шумарство. Доношењем Закона о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде 2010. године, питања везана за ову област регулисана су и заузимају значајно место у плановима развоја и унапређења пољопривредне производње доношењем дугорочног плана развоја и стратегије Министарства пољопривреде према пољопривредној саветодавној служби. Покушаји приватизације и увођења других актера у саветодавни систем наше земље, присутни су али с обзиром на друштвено-економске прилике наше земље и стање у пољопривреди не могу да нађу ширу примену. Највећи број приватних саветодавних служби у нашој земљи активан је на територији АП Војводине. То је сасвим оправдано с обзиром да су највећи и најкомерцијалнији пољопривредни произвођачи спремни да плате услуге саветодаваца сконцентрисани управо у Војводини. Приватне саветодавне службе у АП Војводини углавном су активне у два сектора: пружање саветодавних услуга из области ветерине и пружање саветодавних услуга из области заштите и исхране биљака. С обзиром да је у питању рад приватних саветодаваца, на пољопривредницима је да одаберу тип услуге коју желе, односно имају могућности да плате. Тако се у пракси дешава да се у области заштите биља, приватни саветодавци ангажују само за решавање појединачних проблема, али има и случајева посебно међу економски јачим произвођачима да се саветодавној служби у потпуности препусти вођење заштите и исхране биљака (Марковић Катарина, Томаш Мирела, 2010). У сектору приватног саветодавства у Србији неретко се дешава да саветодавни рад обављају субјекти који у ствари представљају продавце *inputa* за пољопривреду из различитих области: агрохемикалије, механизација, банке, осигуравајућа друштва и друго. Доношењем Закона о обављању стручних и саветодавних послова у области пољопривреде уводи се ред у саветодавству, између осталог и уписом у Регистар пољопривредних саветодаваца и поседовањем лиценце за рад у овој области, пружа се могућност да се искристалише досадашња понуда приватних саветодавних компанија. У Немачкој је ситуација другачија.

Један од модела пољопривредног саветодавства Немачке препознат је као **северно-немачки модел**, у коме организацију и одговорност за извођење саветодавног рада имају **пољопривредне коморе и саветодавни кругови** (Петровић, Јанковић, 2010).

За саветодавство путем пољопривредних комора може се рећи да је само делом „државно“ саветодавство, јер се само један део али обично већи део буџета коморе финансира од стране републике и утемељен је у Закону о коморама. Остатак финансијских средстава коморе остварују саме ангажовањем

на тржишту. Може се рећи да је ово „полудржавно“ саветодавство. Коморе финансијска средства обезбеђују и од чланарина коју плаћају фармери односно чланови коморе или директним уплатама за добијене саветодавне услуге. Пољопривредне коморе су велике организације и интереси фармера се остварују преко изабраних представника фармера. Висина чланарине различито се одређује и обично зависи од величине фарме и укупне производње на њој. Овде је значи 10-50% финансија покривено из држаног буџета, односно субвенција и то је случај у републикама Hamburg, Schleswig-Holstein, Nordrhein-Westfalen. Организација саветодавства путем комора подразумева извесна плаћања фармера кроз чланство у комори, специфичне услуге, чланство у саветодавном кругу и друго. И код овог типа организације као и у случају министарства пољопривреде могуће је на различите начине изводити саветодавни рад путем приватних саветодаваца (са којима комора склапа уговор и финансира их) путем саветодавних кругова, радних група фармера.

Карактеристика немачког саветодавства (али не и само немачког) је групни саветодавни рад који се одвија по комерцијалним принципима. Основне форме групног саветодавног рада у Немачкој су: **саветодавни кругови и радне групе фармера**. Удруживање у саветодавне кругове и радне групе фармера је на добровољној бази с циљем ангажовања једног или неколико саветодаваца који би саветима помогли фармерима да унапређују производњу и управљају фармом.

Саветодавни кругови у саветодавству Немачке присутни су више од пет деценија у појединим републикама (Schleswing-Holstein, Niedersachsen), а у неким се јављају тек након уједињења Немачке 1991. године (Brandenburg, Baden-Wurttemberg, Mecklenburg-Vorpommern). У саветодавне кругове удружују се фармери који имају сличну производњу, сличне проблеме и сличне потребе за саветодавством. Саветодавни круг је потребно званично регистровати и он има изабрано управно тело, статут и слично. Управно тело са саветодавцем уговара обавезе које он мора да испуни и одређује висину средстава која ће се издвајати за његов рад. Саветодавца ангажују и плаћају фармери, али он може бити делимично ангажован и у пољопривредним коморама (**Петровић, Јанковић, 2010**). Фармери удружени у саветодавни круг контролишу рад саветодавца и ако нису задовољни његовим радом могу да ангажују другог саветодавца. На тај начин фармери контролишу „квалитет“ рада саветодавца с обзиром да он мора у потпуности да буде окренут потребама својих клијената. Саветодавни кругови обично обухватају 20-40 фарми, али може и 50 до 100 фарми. Углавном се ангажује један саветодавац на 15-40 фарми. Трошкови саветодаваца покривају се делом из чланарине коју плаћају удружени фармери, а делом из субвенција. Држава може да субвенционише ове трошкове (нпр. Bayern-50% трошкова ангажованог саветодавца и материјалних трошкова) или целокупно финансирање може да буде препуштено удруженим фармерима (Brandenburg).

Curle, Hoffmann (2004) такође анализирају функционисање саветодавних кругова у Baden-Wurttembergу као резултат удруживања пољопривредника који бирају одбор и сами одлучују о избору саветодавца. Одбор чине чланови удружења и један члан особља из огранка регионалне управе. Одбор ангажује до пет саветника са односом око 50 пољопривредника по једном саветодавцу. Пошто је удружење регистровано и добило подршку министарства има право на финансијску подршку и то до 50% на личне и техничке трошкове (до 28500 еура); затим за техничку и методолошку обуку саветодаваца; коришћење инфраструктуре регионалне филијале; учешће у техничком истраживању информационог система. Током првих година након увођења модела саветодавних кругова особље у регионалним огранцима било је веома резервисано и сумњичаво плашећи се конкуренције. Овај став је и даље присутан јер саветници у јавној служби нису свесрдно охрабривали оснивање нових саветодавних удружења. Ту је било и неких трвења због дељења канцеларије и инфраструктуре. Када је 1989. године започела реформа, идеја је била да се попуне регионалне канцеларије са полу - приватизованим сервисом за савете у производњи. По правилу један круг није запошљавао више од једног саветника у регионалном представништву, мада је у новије време овај концепт избледео како су удружења постајала независна. Последњих пар година присутно је спајање кругова да превазиђу релативну изолованост њихових саветодаваца и изграде своју организацију и структуру.

Овај полукомерцијализовани саветодавни систем има неколико предности у односу на официјелно саветодавство. Саветодавац ангажован у саветодавном кругу има основну и једину улогу, а то је да даје потребне савете фармерима. Он у саветодавним круговима више пажње поклања специфичним проблемима сваког фармера који је укључен у саветодавни круг. То значи да се примењује и индивидуални саветодавни метод рада. Саветодавне услуге за фармера на тај начин поскупљују. Осим индивидуалних посета фармерима, примењује се телефонско пружање савета, факсови, мејлови са важним информацијама за чланове саветодавног круга, екскурзије, демонстрациона окупљања удружених фармера и остале уобичајене методе саветодавног рада. У складу са реформама официјелног саветодавства у Немачкој, које има за циљ повећање ефикасности рада, кругови се уводе као вид замене или допуне индивидуалног саветодавног рада. Овде је присутна и појава **размене искустава удружених фармера** (о производњи и маркетингу производа), која може бити од великог значаја за унапређење производње. То се односи на фармере који су удружени у саветодавне кругове, а они који нису удружени не могу да користе услуге саветодаваца, бар не по оним условима под којима то чине удружени фармери. Ипак се може очекивати да се и код таквих фармера шире иновације и нове технологије. Негативне стране саветодавних кругова су у томе што се у саветодавне кругове укључују релативно имућнији фармери који могу да поднесу трошкове за пружене услуге саветодавца (чланарина+обрачун доприноса зависно од величине поседа и производње) али и да финансијски

подрже и примењују већину пружених савета. Ако фармери нису у стању да све то испрате, стварају се услови за трајно гашење појединих фарми, што може да сведе потребе фармера за социо-економским саветодавством (**Петровић, Јанковић, 2010**).

Currle, Hoffmann (2004) конкретније износе предности саветодавних кругова као модела саветодавног рада. Студија која је пратила ширење саветодавних кругова у Baden-Wurtembergу показала је да је 80% чланова овог модела саветодавног удруживања, дало високе позитивне оцене када су упитани да процене утицај савета на производњу на фарми. Још више убедљив у том погледу је и пораст броја чланова у постојећим круговима, јер су три раније формирана удружења повећала чланство и до 250%. Али најбољи показатељ корисности саветодавних кругова јесу производни резултати. Производне бројке за једно удружење указују на веома позитивне резултате пружених савета. Обично након неколико година чланства у овом моделу саветодавства односно саветодавним круговима пољопривредници унапреде своје вештине у фарм-менаџменту и повећању продуктивности. У резултатима 10-годишњег рада једног од првих кругова, упадљиво је да су у просеку, фарме чланице, прошириле број музних крава за 29% и земљиште за 56%. Продуктивност мерена количином млека по крави порасла је за 27%. Држава подржава ова удружења тј. саветодавне кругове уз годишњи допринос до 50% укупних трошкова или максимум 28500еура. Овај износ није растао у последњих пар година, тако да је за један број кругова државни допринос не више од 40%. Преостали трошкови које чланови удружења морају да плате, обично деле према следећем концепту: сваки члан фарме плаћа једнак основни износ сваке године и допринос у вези са својим производним ресурсима (нпр. обрадиво земљиште, музне краве и товна грла). Квалитет саветодавних услуга значајно је побољшан за чланове удружења. Имајући у виду однос фармер-саветник 50:1, фармер може да рачуна на најмање 4 дана директног контакта са саветником (200 радних дана годишње), за разлику од јавне саветодавне службе чији саветодавци пружају једнократну подршку пољопривредницима на њихов захтев, а однос фармер-саветник је 300:1. Саветници удружења пружају континуирану помоћ њиховим пољопривредницима, укључујући годишње провере профитабилности, размене искустава и дистрибуцију билтена. С обзиром да су саветодавци више посвећени фармерима веће су шансе за успостављање односа поверења и ближи однос фармера и саветника. Ипак овакав радни однос није без проблема за саветнике, јер ти исти фармери су истовремено и шефови саветодаваца па постоји опасност да они на неки начин експлоатишу саветодавце. Саветодавци у саветодавним круговима раде веома напорно и врло често немају времена за рекреацију. То доводи често до тога да саветодавци постану фрустрирани или долазе у сукоб са члановима круга, а неких 30% напусти посао после мање од две године. Други пак, дају отказ и након седам година и одлазе са својим искуством и знањем тражећи посао са више перспективе. Чланови круга, фармери, дефинишу своје потребе и одређују

фокус саветодавног рада. Ово доводи до високог степена задовољства међу члановима удружења. Искуство показује да је неопходно способно руководство удружења, како би се сви чланови удружења сложили са радним циљевима у одређеном периоду и те циљеве превели у прихватљиве задатке који се постављају пред саветодавце. Врло важно питање је и питање обуке саветодаваца у круговима, па ће држава створити и спровести додатни програм обуке за њих. С друге стране пољопривредници који су чланови круга се све више навикавају да на својим плећима изнесу удео трошкова за саветнике. Искуство показује да постоји праг до којих средње величине фарми могу да парципирају у трошковима пружених услуга, јер ако државни доприноси постану мањи од 30% пољопривредници обично напуштају удружења у великом броју. Овакав приступ саветодавству добро функционише у окружењу средње величине фарми са специјализованом производњом оријентисаном ка тржишту. На великим индустријским фармама које су географски далеко једна од друге, овај приступ саветодавства било би тешко применити, а ако су специјализоване у истој области производње онда могу бити конкуренти на истом тржишту. За мале фармере, саветодавни кругови су супериорни у односу на саветодавство организовано од стране владе, под условом да се реши проблем финансирања. Ово би могло бити могуће кроз аранжмане у којима би фармери доприносили са 10% трошкова услуга а 90% би ишло кроз субвенције од државе или неких других донатора.

Други облик групног саветодавног рада у Немачкој су **радне групе фармера**. Оне се не морају званично регистровати као саветодавни кругови и у те групе удружени су фармери специјализовани у одређеној области производње, сличних проблема и саветодавних потреба. Прве радне групе фармера настале су у Немачкој шездесетих година прошлог века у републици Nordrhein-Westfalen, а касније и у Hessenu, Bayernu и Baden-Wuerttembergu. Ангажовани саветодавац организује окупљање удружених фармера неколико пута годишње и на тим окупљањима фармера и саветодавца анализирају се резултати рада, проблеми у производњи, изналазе се специфична решења или савети у превазилажењу уочених проблема, као и циљеви и задаци даљег рада. Највећи део анализа односи се на податке о пословању фарме који се дају на увид ангажованом саветодавцу. Чланови радне групе договарају се о плати ангажованог саветодавца али и о томе које ће податке сви чланови радне групе доставити саветодавцу на анализу. Фармери за чланство и саветодавну услугу у радним групама, издвајају различите износе, а могу бити делимично субвенционисани од стране државе (Петровић, Јанковић, 2010).

Групни саветодавни рад (саветодавни кругови и радне групе фармера) заступљен је у готово читавој Немачкој, а тип организације зависи од традиције појединих република. Групне методе саветодавног рада па и ова два модула, имају предности у односу на друге методе пре свега због ефикаснијег пружања саветодавних услуга, односно обухватања релативно велике циљне групе

фармера, али и због значаја размене искустава, јер то може допринети модернизацији производње.

С организационог становишта, у нашој земљи, научна истраживања у области пољопривреде обавља широка мрежа научних установа. Преношење знања у овој области одвија се кроз систем формално организованог образовања (кроз средње и универзитетско образовање), организовањем различитих обука од стране образовних и истраживачких института, а ту су и пољопривредне саветодавне стручне службе, различите приватне компаније и друго. Савете и информације од значаја за живот и рад на селу пољопривредним произвођачима преносе пољопривредни саветодавци. Они се при томе служе индивидуалним и групним методама саветодавног рада. Као индивидуални метод рада примењује се рад са одабраним газдинствима и осталим пољопривредним газдинствима. Рад са одабраним пољопривредним газдинствима одвија се пружањем савета који се односе на повећање пољопривредне производње, подизање квалитета пољопривредних производа, повећање профитабилности и конкурентности производње. То се све одвија директно на газдинству посетом саветодавца или произвођачи долазе у просторије ПССС. Може се спроводити и индиректно путем телефона.

Индивидуално саветовање или интерперсонална комуникација (лицем у лице) између саветника и пољопривредника на породичном газдинству је најчешћи облик пружања помоћи пољопривредницима, то је и најскупља саветодавна метода и њу пољопривредници најчешће преферирају, а многе саветодавне службе већину радног времена својих запослених посвећују тој методи (**Van den Ban, Hawkins, 1998**).

У програмима рада наших пољопривредних саветодавних служби ова метода заузима значајно место и изискује посвећеност саветодаваца у раду са пољопривредним произвођачима. Кроз овај метод саветодавног рада остварује се контакт између саветодавца и осталих пољопривредних газдинстава давањем савета, препорука, одговора на проблеме који се јављају у пољопривредној производњи на порталу ПССС (www.psss.rs) или у непосредном контакту са пољопривредним произвођачима. Предност индивидуалног саветодавног рада огледа се у томе да је саветодавцу у директном контакту са фармером омогућено да се упозна са ситуацијом на његовом газдинству, при чему они размењују информације и успоставља се атмосфера узајамног поверења између њих. У размени информација присутно је двосмерно информисање. Недостатак овог метода је у томе што се саветодавац оријентише на мањи број пољопривредних произвођача, чиме саветодавне услуге поскупљују, а контрола рада саветодаваца је отежана (**Петровић, 2007**).

Видели смо да се саветодавни кругови као модел пружања саветодавних услуга уводе као вид замене или допуне индивидуалног рада, при чему саветодавци више пажње поклањају специфичним потребама сваког фармера

који су укључени у саветодавни круг. Саветодавни кругови омогућају и размену искустава између пољопривредника чланова удружења и то је још једна од добрих страна кругова.

Када говоримо о раду са одабраним газдинствима ситуација у нашем саветодавству је таква да нису сва газдинства обухваћена саветодавним радом. Иако је пописом пољопривреде из 2012. године регистровано 631552 газдинства саветодавним радом обухваћено је 41500 газдинстава, од којих део чине одабрана газдинства (4000 у централној Србији и 2500 у АП Војводини) и остала газдинства која се укључују у саветодавни систем на друге начине, углавном преко учешћа на групним предавањима и кроз повремене посете газдинствима. Овим видом обука обухваћено је 25000 газдинстава у централној Србији и 10000 у АП Војводини (**Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024, 2013**).

Осим индивидуалног метода саветодавног рада у програмима рада ПССС наше земље заступљене су и групне методе саветодавног рада и то рад са удружењима и неформалним групама пољопривредних произвођача, рад са огледним фармама, извођење демонстрационих огледа - Дани поља, предавања, курсеви, излети. Применом овог метода саветодавног рада омогућава се непосредан контакт са фармерима и користи се за размену идеја, дискусију о проблемима, техничке препоруке и друго. Предности овог метода саветодавног рада су: feedback ефекат (повратна информација која омогућава решавање недоумица у комуникацији између саветодаваца и фармера, као и фармера и фармера). Недостаци групног саветодавног рада су: проблем формирања групе, проблем „гласних“ појединаца који се могу и сувише истицати у раду групе и наметати мишљење својим члановима, проблем сукоба интереса међу члановима групе (**Петровић, 2007**). У нашим условима организације ПССС, саветодавци теже подизању свести пољопривредних произвођача о значају интересног удруживања. Рад са удружењима пољопривредника и подстицање на интересно удруживање пољопривредних произвођача важно је ради постизања веће конкурентности на домаћем и иностраном тржишту, повећања економичности производње и побољшања квалитета пољопривредних производа. Због тога саветодавци према програмима рада ПССС имају обавезу држања предавања о значају интересног удруживања пољопривредних произвођача. Саветодавци у раду са пољопривредницима морају да раде на унапређењу и побољшању досадашњег нивоа знања чланова удружења и то кроз организовање разних предавања, трибина, увођењем нових технологија у производњу и др. За то је неопходна обука и саветодаваца, али и пољопривредних произвођача. За обуку односно тренинг саветодаваца на територији централне Србије задужен је ИПН, а за територију АП Војводине Центар за усавршавање пољопривредних саветодаваца и произвођача који се налази у оквиру ПСС Пољопривредне станице Нови Сад и функционише на основу овлашћења Секретаријата за пољопривреду, водопривреду и шумарство. Између МПШВ и Секретаријата за пољопривреду, водопривреду, шумарство на

територији АП Војводине са једне стране и саветодавних служби, удружења произвођача, невладиних организација, локалне самоуправе и других актера, са друге стране налази се ИПН као Центар за саветодавне послове и примењена истраживања. Примењена истраживања у пољопривреди јесу истраживања која се изводе на основу утврђених потреба пољопривредних произвођача, прерађивача и других група и појединаца руралне средине, а имају за циљ стицање нових знања у процесу пољопривредне производње, промету и пласману пољопривредних производа, као и стварање предуслова за побољшање стандарда живота на селу (**Закон о обављању саветодавних и стручних послова у области пољопривреде, 2010**). ИПН контролише како се обавља, спроводи едукација и тренинг саветодаваца, пољопривредних произвођача и других учесника саветодавног система пратећи научна достигнућа, кроз сарадњу са домаћим и иностраним научно истраживачким институцијама. Едукација се обавља и на бази потреба саветодаваца и обавља се за све области пољопривредне производње. Саветодавни кругови и радне групе фармера као модули групног саветодавног рада и искуства пољопривредног саветодавства Немачке указују на позитивне стране интересног удруживања пољопривредних произвођача и нужност оријентације саветодавног рада на групни, масовни рад. У саветодавним круговима саветодавац више пажње поклања специфичним потребама пољопривредних произвођача, што представља увођење индивидуалног саветодавног рада у односу са фармером. То поскупљује ове пружене услуге и пољопривредници морају за њих да плате. С обзиром на стање наше пољопривреде и предуслове који се морају остварити за успешну интеграцију Србије у ЕУ у области пољопривреде, ови модули групног саветодавног рада теже се могу применити. У условима када још увек велики број пољопривредних произвођача и не зна да постоји саветодавна служба која може помоћи у унапређењу пољопривредне производње, плаћање саветодавних услуга било би могуће само код малог броја већих и успешних пољопривредника или пољопривредних предузећа. Зато је у нашим условима веома важна улога државног финансирања саветодавства, али и контроле спровођења саветодавног рада и рада саветодаваца. Такође је потребно побољшати и везу између бројних образовних и научних институција са непосредним корисницима, јер ма како те институције биле успешне у своме раду неопходно је да постоје и неки подстицаји овој сарадњи. Трансфер знања преко саветодавних служби стиже до релативно малог броја корисника. Врло често се дешава да информације које пољопривредни произвођачи добијају од пољопривредних стручњака, саветодаваца, прихватају са резервом, а врло ретко се одлучују да своја средства утроше на стицање нових знања.

Петровић, Јанковић (2007) су анализирали спроведену анкету међу пољопривредним произвођачима која је дала позитивне оцене о саветодавном раду, али и показала да постоји недостатак саветодавних услуга у области економских питања која доминирају у развијеним земљама. Недостатак других саветодавних служби и конкуренције међу саветодавним службама

пољопривреднике доводи у ситуацију да тешко процењују квалитет саветодавних служби. Спремност да се плати за пружање саветодавних услуга постоји код анкетираних фарми које су више комерцијализовале производњу. Сумирајући наведено аутори сматрају да већина фармера не би била спремна да плати за саветодавне услуге нарочито онима који немају неопходног искуства у саветодавству. Недостатак новца, недостатак навике у плаћању тих услуга, лоши финансијски резултат након продаје пољопривредних производа на нестабилном тржишту доприноси недостатку спремности да се плате саветодавне службе. Зато је неопходно успоставити однос поверења између саветодаваца и пољопривредних произвођача, да би се могло говорити о успешно изведеном саветодавном раду. Ово се односи на мале пољопривредне произвођаче, док већа пољопривредна предузећа у развијеним срединама много брже прихватају савете и примењују их у својој производњи. Важно је постићи да се саветодавним радом обухвати што већи број пољопривредних произвођача јер је то један од начина на који се може повећати пољопривредна производња и квалитет производа, а тиме и њихова конкурентност на домаћем и страном тржишту.

Истраживања (**Петровић, Јанковић, 2010**) и (**Жутинић Бурђица, Деканић, 2010**) послужила су за анализу рада пољопривредне саветодавне службе Косовска Митровица. Саветодавцима су постављена питања која су се односила на њихове ставове о саветодавном раду и методама рада које користе, али и питања у вези са тим колико су задовољни сарадњом са пољопривредницима. Обављени су разговори са 4 запослена у овој служби од чега су 2 мушкарца и 2 жене. У табелама датим у раду може се видети да су саветодавци различите старосне доби, где је један саветодавац старији од 60 година, један је у доби од 51-60 година, а 2 саветодавца (жене) су у доби од 41-50 година. Сва 4 запослена саветодавца имају завршене пољопривредне факултете, а један од њих има завршену специјализацију из заштите биља. На основу обављених разговора можемо закључити да су саветодавци запосљени у овој подручној саветодавној служби углавном задовољни одабраном професијом, мада услови рада и финансијска ситуација нису на завидном нивоу. У свом раду саветодавци подједнако користе индивидуалне методе у директном контакту са пољопривредницима и групне методе (предавања, трибине, радионице и др.). Недељно у просеку обиђу 10 пољопривредних газдинстава, а те сусрете најчешће иницирају саветодавци. Искуства саветодаваца ПССС Косовска Митровица у раду са пољопривредницима тог краја показују да је стручно знање пољопривредника скромно и углавном засновано на познавању традиционалног начина обављања пољопривредне производње - основна обрада, припрема земљишта, ђубрење, сетва, док су слабије упознати са савременом пољопривредном производњом. Ово се пре свега односи на старије пољопривредне произвођаче док су млађи пољопривредници више информисани о савременим технологијама производње преко интернета, одговарајуће литературе, стручних часописа и других начина информисања.

При одабиру тема за предавања које су у опису рада саветодаваца а према програму рада службе, саветодавци су углавном ти који предлажу тему, мада се у зависности од тога колико су пољопривредници заинтересовани за поједину област и они укључују у одабир теме. Саветодавци ове службе задовољни су сарадњом са пољопривредницима овога краја, јер успевају да придобију поверење пољопривредника иако је то понекад веома тешко. У томе до изражаја долазе особине које поседују саветодавци и то пре свега стручност и комуникативност и способност придобијања поверења пољопривредника. Обавезна једна тема предавања је интересно удруживање пољопривредника и то удруживање пољопривредника најчешће иницирају саветодавци. Међутим, последњих година бројне невладине организације активне на Косову и Метохији инсистирају на интересном удруживању пољопривредника како би пољопривредници могли аплицирати за новчана средства тих организација. Пример за то су новоформиране задруге у Звечану и Лепосавићу.

Као главне препреке за унапређење производње на газдинствима сељака које покривају својим радом, саветодавци ове службе истичу следеће: ситан и распарчан посед, застарела механизација, недовољна улагања у пољопривредну производњу, велики број старачких домаћинстава, недовољна подршка државе сељацима за бављење пољопривредном производњом, несигурна политичка ситуација нарочито изражена преко Ибра у енклавама Вучитрн и Србица. Што се тржишта пољопривредних производа тиче ту има неких помака, нарочито у општини Зубин Поток где земљорадничка задруга ради на откупу и пласману поврћа, воћа, шумског биља, а постоји и хладњача која има комору за чување производа +20° до -20° С. У воћарској производњи заступљени су савремени засади са густом производњом и заштитном мрежом против града. Према искуству саветодаваца ове службе, пољопривредници са којима сарађују добро су упознати са радом ПССС Косовска Митровица.

На основу свега до сада изреченог можемо рећи да је за унапређење наше саветодавне службе неходно уклонити неке недостатке државне организације пољопривредног саветодавства које се пре свега односе на то да се више треба окренути потребама пољопривредних произвођача, али и повећати одговорност саветодаваца за пружене саветодавне услуге. Већа одговорност саветодаваца за пружене услуге може се постићи тиме да пољопривредни произвођачи плаћају за пружене савете. То међутим не могу да приуште сви произвођачи, па се за сиромашније сељаке морају увести неке погодности где би они плаћали само један део за пружене услуге или да се пружање саветодавних услуга остварује применом групних метода којима се поједитијују пружене саветодавне услуге.

4. Закључак

На основу анализе тренутног стања у пољопривредном саветодавству Републике Србије можемо закључити да је пољопривредна саветодавна служба важна организационо развојна мера аграрне политике. Пољопривреда Србије је скоро у целини организована на породичним пољопривредним газдинствима, и један од услова за унапређење пољопривредне производње на тим газдинствима је пољопривредна саветодавна служба.

- Анализом различитих организационих модела пољопривредног саветодавства кроз преглед настанка и развоја пољопривредног саветодавства у свету и код нас, уочено је да свака држава треба да развије властити модел саветодавства. При том се мора узети у обзир степен развијености пољопривреде, развијеност самог саветодавства, потреба фармера за саветодавним радом, традиција и друге карактеристике саме државе. Једноставније речено може се закључити да не постоји најбољи, универзалан модел саветодавства, већ је најбољи онај модел који одговара друштвено економским условима сваке поједине земље и њене пољопривреде. Тиме је потврђена хипотеза постављена у раду.
- На основу анализе организационих модела саветодавства у свету и код нас можемо закључити да ефикасност рада пољопривредне саветодавне службе зависи од тога да ли је организациони модел саветодавства адекватан условима земље у којој се успоставља пољопривредна саветодавна служба, односно да од примењеног типа организовања пољопривредне саветодавне службе зависи функционисање исте.
- Анализом тренутног стања у пољопривредном саветодавству у свету и код нас можемо закључити да је улога државе у остваривању циљева пољопривредне саветодавне службе врло важна без обзира да ли је саветодавство организовано и финансирано од стране државе или не.
- У нашој земљи саветодавство је организовано од стране државе и почива на владином извору финансирања, а с обзиром на друштвено економске прилике и на велики број малих пољопривредних газдинстава, саветодавне услуге су бесплатне.
- На основу анализе активности рада саветодавца у нашој земљи можемо закључити да је потребно интензивирати рад пољопривредне саветодавне службе ширењем мреже, запошљавањем нових саветодаваца различитих профила. Пољопривредне саветодавне службе Србије чине 34 саветодавне службе и 251 саветодавац, па с обзиром на овај број саветодаваца и велики

број породичних пољопривредних газдинстава које обухватају својим радом, можемо закључити да саветодавство није на задовољавајућем нивоу у погледу интензивности. Укључивање што већег броја пољопривредних газдинстава у овај вид пружања подршке произвођачима у унапређењу пољопривредне производње, мора да буде један од приоритета у раду ове службе, чиме смо потврдили хипотезу постављену у раду.

- Анализирајући тренутно стање у пољопривредном саветодавству Србије, можемо закључити да је број саветодаваца по специјалностима такав да је потребно запослити већи број агроекономиста, информатичара, механизатора и других профила, од чијег рада у великој мери зависи унапређење пољопривредне производње.
- Потребно је пронаћи нове изворе финансирања пољопривредног саветодавства, нпр. увођењем плаћања чланарина или директним плаћањем за саветодавне услуге, што зависи од економског оснаживања пољопривредних произвођача.
- Стање на северу Косова је такво да 4 саветодавца спроводе саветодавне активности на подручју 6 општина у врло тешким условима рада, како по питању снабдевености ове службе основним средствима рада, тако и по питању личне безбедности и сигурности саветодаваца у раду на терену. Мали број саветодаваца покрива велике пољопривредне површине и велики број пољопривредних газдинстава, па се мора радити на повећању људских, материјалних и техничких капацитета. Потребно је опремити лабораторије за вршење различитих анализа и мерења у области пољопривреде и у то укључити све институције државе Србије на КиМ. То би допринело да ПССС Косовска Митровица почне да обавља и стручне активности предвиђене програмом рада и да део својих услуга почне да наплаћује и тиме омогући извесну самосталност ове службе од буџетских средстава Републике Србије.
- На основу анализе рада ПССС Косовска Митровица можемо закључити да ова саветодавна служба није ангажована на прикупљању и дисеминацији података за Систем тржишних информација у пољопривреди (СТИПС), а на територији коју покрива својим радом такође се не обавља ни прикупљање и дисеминација података са одређеног броја пољопривредних газдинстава у складу са FADN методологијом. То је због тога што тржиште пољопривредних производа није регулисано и потребно је радити на томе, пре свега, економским јачањем пољопривредних произвођача и тржишном оријентацијом њихове производње. Потребно је активности саветодаваца усмерити у правцу постизања економских циљева на пољопривредном газдинству, производњи здраве хране поштовањем еколошких стандарда и заштите човекове околине.

- Једна од мера која би могла позитивно да утиче на развој пољопривреде је подршка удруживању пољопривредника у формирању и развоју удружења пољопривредника, формирању и развоју земљорадничких задруга, организовању обуке и едукације група пољопривредника који су заинтересовани за удруживање и друго. Улога саветодавних институција у том процесу је од изузетног значаја. Развој пољопривреде овог региона допринео би и да велики број младих који у овим срединама живе пронађу начин да обезбеде средства за егзистенцију и опстанак на овом подручју
- Канцеларија за Косово и Метохију Владе Републике Србије и бројне невладине организације имају и имаће важну улогу у даљем развоју пољопривреде овог региона. Мисли се пре свега на формирање кластера као новог вида удруживања пољопривредника и у том процесу све релевантне институције државе Србије, укључујући и Канцеларију за КиМ, као и ПССС Косовска Митровица имаће важну улогу. ПССС Косовска Митровица требало би да има значајну улогу у активирању постојећих и формирању нових задруга на подручју северног Косова, а проширењем делокруга рада на друге српске енклаве на КиМ допринела би одрживом развоју овог региона и опстанку српског становништва на вековним огњиштима.
- Анализирајући саветодавство у Србији и на Косову и Метохији, можемо закључити да је потребно проширити активности и методе саветодавног рада коришћењем групних метода, чиме се постиже да већи број пољопривредних произвођача буде обухваћен саветодавним радом и на тај начин добије стручну помоћ и информације којима се може унапредити пољопривредна производња. Ове методе рада заступљене су у програмима рада пољопривредних саветодавних служби али оне морају наћи ширу примену, чиме је потврђена хипотеза да је у нашим условима могуће унапредити ПССС.
- Потребно је радити на сталној едукацији и усавршавању пољопривредних саветодаваца, али и самих пољопривредних произвођача. Усавршавање саветодаваца могуће је само уз развијен систем образовања и неопходно је побољшати, појачати везу између научно - истраживачких институција и крајњих корисника саветодавних услуга, пољопривредних произвођача. Од едукације и даљег усавршавања пољопривредних саветодаваца зависи и даљи развој ПССС и њене активности. Пољопривредни произвођачи би требало директно да утичу на проблеме које треба истражити. Изведени закључци потврдили су постављене хипотезе.
- На основу анализе рада ПССС, активности и метода рада саветодаваца можемо закључити да је у данашњим условима развоја саветодавства потребно тежити проширењу активности саветодаваца на неке друге сфере живота и интересовања као што је заштита животне средине, производња

здравствено исправне и безбедне хране, унапређење руралног развоја и смањење руралног сиромаштва и друго.

- Проблем финансирања ПССС је присутан и он одсликава стање у пољопривреди и проблем недовољног издвајања у аграрни буџет Републике Србије. Стога се морају пронаћи други начини финансирања (као што су плаћање чланарина за саветодавне услуге, делимична државна субвенција, директна исплата фармерима) који ће омогућити несметани рад и даљи развој пољопривредне саветодавне службе као једног од стожера аграрне политике. То ће бити могуће у условима економског јачања пољопривредних газдинстава и тржишне оријентације њиховог рада са једне стране и пољопривредног саветодавства и улоге коју оно има у унапређењу пољопривредне производње са друге стране.

Литература

- Бадмахалтаев, Л. Ц. Зверев, В. В. (2012): „Развитие системы сельскохозяйственного консультирования в России: проблемы и перспективы“; Вестник АГТУ. Сер: Экономика, No 2, Астрахан.
- Belay, K., Abebaw, D. (2004): „Challenges Facing Agricultural Extension Agents: A Case Study from South - Western Ethiopia“, African Development Bank, pp139-168.
- Бировљев, Ј., Томић, Р. (1996): „Менаџмент у пољопривреди“, Економски факултет, Суботица.
- Богданов, Наталија (2007): „Мала рурална домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија“, Београд.
- Богданов, Наталија, Бабовић, Марија (2012): „Попис пољопривреде 2012, Пољопривреда у Републици Србији“, република Србија, Републички завод за статистику, ISBN 978-86-6161-122-3.
- Black, A.W. (1976): „Organizational genesis and development: A study of Australian agricultural colleges“.St.Lucia: University of Queensland Press.
- Van den Ban, Hawkins, A.W. (1998): „Agricultural extension“, Blackwell Science, Oxford.
- Gbehi,C., Leeuwis,C. (2013): „Changes in agricultural policy and services as a drive for effective extension“. World Journal of Agricultural Sciences, vol.1 (9) pp 272-286.
- Живковић, Д., Јелић, С., Рајић, З. (2009): „Agricultural extension service in the function of rural development“, Paper prepared for presentation at the 113 th EAAE Seminar „The role of knowledge innovation and human capital in multifunctional agriculture and territorial rural development“, Belgrade, Republic of Serbia, december 9-11, 2009.
- Жутинић, Ђурђица, Деканић, М. (2010): „Улога пољопривредне саветодавне службе у руралном развоју Вуковарско-Сријемске жупаније“. Агрономски гласник 4-5, Загреб. 239-260ст.
- Зорановић, Т., Вукоје, В. (2002): „Саветодавство намењено пољопривредним газдинствима смештено на Web-и“. Агроекономика бр.31. „Зборник радова научног скупа „Сточарство и агроекономика у процесу транзиције“, Пољопривредни факултет, Нови Сад.

Зорановић, Т., Поткоњак, Светлана, Мачкић, Ксенија (2014): „Пољопривредна саветодавна служба на интернету“. *Агроекономика* vol.43 бр.61-62, Нови Сад, 2014, 31-38ст.

Институт за примену науке у пољопривреди (2012): „*Национални пољопривредни билтен*“, Београд.

Јанковић, Д. (2007): „*Дефинисање пољопривредног саветодавства*“; Међународни научни скуп „*Мултифункционална пољопривреда и рурални развој*“, (III) – очување руралних вредности“; Тематски зборник – друга књига, 6-7 децембра, Београд, 2007.

Јанковић, Д., Петровић, Ж., Чикић Јована (2010): „*Карактеристике саветодавног процеса у раду са одабраним газдинствима у Војводини*“, *Економика пољопривреде*, vol 57, бр.2, Београд.

Јелић, С., Јовановић, Татјана А. (2009): „*Најосетљивији проблеми транзиције пољопривреде у Србији и земљама у окружењу*“ Тематски зборник. „*Пољопривреда и рурална подручја Србије*“; Друштво аграрних економиста Србије, Пољопривредни факултет Београд.

Jones G.E. (1979): „*The original agricultural advisory service Lord Clarendons practical instructors in mid – nineteenth century Ireland*“; In Proceedings of the 4th international seminar on extension education. Dublin: University College, Department.

Jones G.E. (1981): „*The origins of agricultural advisory service in nineteenth century*“, *Social Biology and Human Affairs*, 46 (2) 89-106.

Karbasioun, M., Mulder, M., Biemans, H. (2007): „*Towards a Job Competency Profile for Agricultural Extension Instructor: A Survey of Views of Experts*“; *Human Resource Development International*, vol.10, No 2, pp 137-151, june 2007.

Костић, С. (2010): „*Можућности унапређења ПСС Републике Србије*“, *Економика пољопривреде* vol 57, бр.3, стр.437-448. Београд

Logan, G.N. (1984): „*Man and the land in Queensland education 1784-1905: Agricultural education as a solution to man – physiography dissonance in colonist Queensland*“, Unpublished M. Ed.thesis, University Queensland.

Марковић, Катарина (2004): „*Пољопривредна саветодавна служба у функцији развоја менаџмента у пољопривреди*“, магистарски рад, Пољопривредни факултет, Нови Сад.

Марковић, Катарина (2006): „*Актуелно стање и будућност пољопривредног саветодавства у Србији*“; *Агроекономика* бр.34-35, Тематски зборник:

„Транзиционе реформе и агропривреда“, Пољопривредни факултет, Нови Сад 2005-2006.

Марковић Катарина, Томаш Мирела (2010): „Законодавно-правни оквир као један од услова за развој Пољопривредног саветодавства“; Агроекономика 45-46, стр. 61-69. Нови Сад.

Миладиновић, Марица (2007): „Руралносоциолошки приступ планирању у саветодавном раду“; Економика пољопривреде vol 54, број 3, стр.287-301. Београд.

Митровић, М. М. (2014): „Проблеми, модели и актери одрживог развоја села у Србији“, Prospects of rural development, Proceedings of the scientific meeting april 17-18, 2013; Department of chemical and biological sciences-books, Belgrade 2014. „Перспективе развоја села“; Зборник радова са научног скупа одржаног 17-18 априла 2013; Београд, 2014. Српска академија наука и уметности.

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије (2010): „Закон о обављању сватодавних, стручних послова у области пољопривреде“.

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије (2009): „Стратегија развоја пољопривредног саветодавства у Србији“.

Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Србије (2009): „План стратегије руралног развоја 2009-2013“, Београд.

Министарство пољопривреде, шумарства, водопривреде Републике Србије (2013): „Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије 2014-2024“, новембар 2013.

Михајловић, Л. (2001): „Пољопривредно саветодавство у централним и источним европским земљама – стање и перспектива развоја“; Агроекономика број 30, страна 42-52.

Михајловић, Л., Арсеновић, Ђ. (2002): „Економика пољопривреде са задругарством“; Пољопривредни факултет, Нови Сад.

Михајловић, Л., Марковић, Катарина (2004): „Пољопривредно саветодавство као фактор аграрног развоја у земљама у транзицији“; Економика пољопривреде, vol 51, број 3-4, страна 119-126.

Nagel, U. J. (1998): „Alternative approaches to organizing extension“, у Swanson, B., Bentz, R., Sofranko, A. (уредници), „Improving Agricultural Extension – A Reference Manual“, FAO, Rome.

Neuchatel Group (2006): „Саветодавна служба која одговара потребама“; За Швајцарски центар за саветодавну службу за пољопривреду и рурални развој (AGRIDEA), аутор: Sanne Chipeta, Данска пољопривредна саветодавна служба, Lindau.

Новковић, Н. (1992): „Јапанска пољопривреда и пољопривредна саветодавна служба“, Пољопривредни факултет, Нови Сад.

Новковић, Н., Шомођи, Ш. (1999): „Агроменаџмент“, ПКБ центар за информисање, Падинска Скела, Београд.

Новковић, Н., Шомођи, Ш. (2001): „Организација у пољопривреди“, Пољопривредни факултет, Нови Сад.

Петровић, Ж., Јанковић, Д. (2002): „Организација саветодавства у пољопривреди Војводине“, Летопис научних радова, Година 26, број 1, страна 129-144.

Петровић, Ж., Миладиновић, Марица, Новаков, Марина (2007): „Развој локалне саветодавне службе и запошљавање пољопривредних стручњака“, Економика пољопривреде, vol 54, број 1, стр. 25-39, Београд.

Петровић и сар. (2007): „Систем информација у пољопривредном саветодавству Војводине“, Пољопривредни факултет, Нови Сад.

Петровић, Ж., Јанковић, Д. (2007): „Agricultural extension of the AKIS in Serbia/Vojvodina“. Thematic Proceedings from the 100th Seminar of EAAE „Development of Agriculture and Rural Areas in Central and Eastern Europe“. EAAE-SAAE. Нови Сад.

Петровић, Ж. (2009): „Структура и функције Система информација пољопривредног саветодавства Војводине“, III конференција саветодаваца ПСС АП Војводине, Врдник.

Петровић, Ж., Јанковић, Д. (2010): „Пољопривредно саветодавство Србије – стање, проблеми и могућности реформе“, Пољопривредни факултет, Нови Сад.

Перић, И. (2004): „Пола века друштва за заштиту биља Србије – предисторија и историја“, излагање поводом обележавања 50. годишњице Друштва за заштиту биља Србије на V Конгресу о заштити биља; Златибор, 22 новембар, 2004.

Поповић, Р., Кнежевић, Марија (2009): „Етика пољопривредног саветодавства“, Анали Економског факултета у Суботици, број 22, страна 251-257.

Покрајински секретаријат за пољопривреду, шумарство, водопривреду (2010): „Правилник о организацији и раду пољопривредне саветодавне службе АП Војводине“; Вршац, IV Семинар саветодаваца АП Војводине.

Qammar, M.K. (2000): „*Agricultural Extension of the turn Millennium: Trend and Challenges*“; FAO: Ibidem.

Група аутора (1970): „*Пољопривредна енциклопедија 2, КРМ – ПРОИ*“, Загреб, Југословенски лексикографски завод.

Радоја, Л. (2003): „*Стручна пољопривредна служба Републике Србије*“; Пољопривредне актуелности бр. 5-6, страна 69-106, Институт за примену науке у пољопривреди, Београд.

Радовић Гордана (2009): „*Поддршка државе у функцији финансирања пољопривреде*“, Агроекономика 41-42, стр.69-80. Нови Сад.

Rivera и сар. (2001): „*Agricultural and Rural Extension Worldwide: Options for Institutional Reform in the Developing Countries*“, FAO, Rome.

Rivera, W., Zijp, W. (2002): „*Contracting for Agricultural Extension*“; International Case Studies and Emerging Practices, World Bank, Washington.

Rivera, W., Qammar, M. K. (2003): „*Agricultural Extension, Rural Development and the Food Security Challenge*“; FAO, Rome.

Rivera, M. K., Sulaiman, V. R. (2009): „*Extension: object of reform, engine for innovation*“, Agriculture, vol 38, No 3, pp 267-273.

Saether, B. (2010): „*Agricultural extension service and rural innovation in inner Scandinavia*“; Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography, vol 64, 1-8, Oslo.

Seevers, B., Graham, D., Gamon, J., Conklin, N. (1997): „*Education through Cooperative Extension*“, Delmar Publisher, USA, pp 288.

Службени гласник Републике Србије (2014): „*Уредба о утврђивању годишњег програма развоја саветодавних послова у пољопривреди за 2014*“, Београд.

Томић, Д., Вуксановић Гордана (2014): „*Кретање становништва и улога локалне самоуправе у развоју села Србије*“, Prospects of rural development, Proceedings of the scientific meeting april 17-18, 2013; Department of chemical and biological sciences-books, Belgrade 2014. „Перспективе развоја села“; Зборник радова са научног скупа одржаног 17-18 априла 2013; Београд 2014. Српска академија наука и уметности.

Currle, J., Hoffmann, V. (2004): „*Germany: Semi-privatized Extension Circles in the State of Baden-Wurttemberg*“; Volume3. Demand-Driven Approaches to

Agriculture Extension; Case Studies of International Initiatives William Rivera and Gary Alex (editors); The International Bank for Reconstructions and Development/ The World Bank; Washington.

Hall, M. H., Kuiper, D. (1998): „ *Commercialization and privatization of agricultural extension: The New Zealand experience*“, Journal Article.

Церанић, С., Пауновић, Тамара, Поповић, Блаженка (2011): „*Саветодавна служба у едукацији и стручном усавршавању пољопривредног становништва у Србији*“; Део пројекта Министарства за науку и технолошки развој под називом „*Развој и примена нових и традиционалних технологија у производњи конкурентних прехранбених производа са додатом вредношћу за европско и светско тржиште – створимо богаство из богаства Србије*“.

Чикић Јована, Петровић, Ж., Јанковић, Д. (2010): „*Унутрашњи чиниоци модернизације рада у пољопривреди на одабраним газдинствима у Војводини*“; Економика пољопривреде vol 57, бр.3. Београд.

Шеварлић, М. М. (2003): „*Нова улога пољопривредне саветодавне службе у развоју села Србије*“; Економика пољопривреде, vol 50, број 2, Београд стр. 129 -157.

Шомођи, Ш.(1989): „*Организација пољопривредних предузећа*“; Институт за економику пољопривреде и социологију села, Нови Сад.

Шкорић, Д. (2014): „*Наука и струка у функцији развоја пољопривреде и села у Србији*“, Prospects of rural development, Proceedings of the scientific meeting april 17-18, 2013; Department of chemical and biological sciences-books, Belgrade 2014. „Перспективе развоја села“; Зборник радова са научног скупа одржаног 17-18 априла 2013; Београд 2014. Српска академија наука и уметности.

<http://www.polj.savetodavstvo.vojvodina.gov.rs>

<http://www.cals.ncsu.edu/agexed/ae501/morrill.html>

<http://www.britanica.com/EBchecked/topic/256798/Hatch-Act>

http://www.sr.wikipedia.org/sr-eL/расадник_%28хортикултурни%29

<http://www.soilinst.rs>

<http://www.ratarica.edu.rs/skola.php>

<http://www.bukovo.edu.rs>

<http://www.sredpoljskola.edu.rs>

http://www.poljoprivrednaskola.edu.rs/index.php?option=co_content&task=view&id=26&itemid=37)

<http://www.psss.rs>

<http://www.fao.org>

<http://www.stat.gov.rs>

<http://www.mpzss.gov.rs>

<http://www.kim.gov.rs>

<http://www.worldbank.org>

<http://www.caritas.org>

<http://www.caritas.rs>

<http://www.caritas.org/where-we-are/europe/kosovo>

http://www.usaid.gov/sites/default/files/document/1863/CDCS_Kosovo_2014_SR_B.pdf

ПРИЛОГ

Питања на која су одговарали саветодавци запослени у ПССС Косовска Митровица

- 1) Колико сте као саветодавац задовољни одабраном професијом:
 - веома задовољан/на,
 - задовољан/на,
 - нити задовољан/на, нити незадовољан/на,
 - незадовољан/на.

- 2) Колико сте као саветодавац задовољни радним условима:
 - веома задовољан/на,
 - задовољан/на,
 - нити задовољан/на, нити незадовољан/на,
 - незадовољан/на.

- 3) Колико сте као саветодавац задовољни финансијским условима:
 - веома задовољан/на,
 - задовољан/на,
 - нити задовољан/на, нити незадовољан/на,
 - незадовољан.

- 4) Које методе највише користите у саветодавном раду:
 - индивидуалне методе рада у директном контакту са произвођачима,
 - групне методе рада,
 - обе методе подједнако.

- 5) По вашем мишљењу које су најважније особине које треба да поседује саветодавац:
 - стручно знање,
 - комуникативност,
 - добре организаторске способности
 - способност придобијања поверења пољопривредника у раду с њима.

- 6) Колико породичних пољопривредних газдинстава обиђете недељно?

- 7) Ко најчешће иницира сусрете са пољопривредним произвођачима:
 - пољопривредни саветодавци,
 - пољопривредни произвођачи,
 - обе стране подједнако.

- 8) Какво је стручно знање пољопривредника по мишљењу саветодаваца:
 - на високом нивоу

- врло добро,
 - добро стручно знање
 - јако скромно,
 - скромно.
- 9) Знања из којих области по мишљењу саветодаваца поседују пољопривредници:
- традиционални пољопривредни радови (припрема земљишта, орање, сетва),
 - наводњавање,
 - заштита биља,
 - органска производња.
- 10) Ко показује иницијативу у одабиру тема за предавања:
- пољопривредни саветодавци,
 - пољопривредни произвођачи,
 - обе стране подједнако.
- 11) Како оцењујете вашу сарадњу са пољопривредницима:
- веома успешно,
 - успешно,
 - нити успешно/нити неуспешно,
 - неуспешно.
- 12) Да ли сматрате да својим радом на терену успевате да придобијете поверење пољопривредника:
- да увек успевам да придобијем поверење,
 - да успевам, иако је понекад врло тешко
 - не успевам поред свег труда.
- 13) Ко подстиче повезивање пољопривредника у различита удружења:
- пољопривредни саветодавци,
 - пољопривредни произвођачи,
 - обе стране подједнако.
- 14) Да ли се за саветодавне услуге саветодавцима јавља иста група сељака:
- да увек иста група пољопривредника,
 - не може се рећи да је увек иста група,
 - обраћају се у великом броју и други пољопривредници.
- 15) Да ли су по мишљењу саветодаваца пољопривредници упознати са радом ПСС Косовска Митровица:
- добро су упознати,
 - углавном су упознати,

- није свима довољно познато.

16) Које су главне препреке за унапређење производње на газдинствима сељака са којима саветодавци сарађују:

- ситан и распарчан посед,
- застарела механизација,
- недовољна улагања у пољопривреду,
- недовољна знања сељака о савременој пољопривредној производњи,
- лоша политичко-безбедоносна ситуација,
- неорганизовано тржиште пољопривредних производа.

Биографија

Мр Татјана С. Ивановић је рођена 26. 12. 1967. год. у Приштини, где је завршила основну и средњу економску школу. После завршене средње школе 1986. године уписује Пољопривредни факултет Универзитета у Приштини (општи смер) и дипломира 17. 01. 1991. године.

На матичном факултету почиње са радом 1992. године у звању асистента приправника за предмет „Организација пољопривредне производње“.

Последипломске студије уписује 1994. године на Пољопривредном факултету Универзитета у Новом Саду смер „Организација и управљање у АИК-у“, а III и IV семестар наставља 1998. године на Пољопривредном факултету у Приштини, смер „Организација и економика производње“. Магистарску тезу под називом: „Утицај организационо-технолошких решења на производњу свињског меса у фармским условима“ одбранила је 2000. године. Исте године изабрана је у звање асистента за предмет „Организација пољопривредне производње“.

Служи се енглеским језиком.